

Hvem skrives individuell plan for?

*En kvalitativ analyse av deltakelse og medvirkning i arbeidet
med individuelle planer for døve med ulike
funksjonshemminger og/eller psykiske lidelser*

Hilde Kari Maugesten

Hovedfagsoppgave ved Seksjon for helsefag, Institutt for
sykepleievitenskap og helsefag, Det medisinske fakultet

UNIVERSITETET I OSLO

Våren 2007

Innhold

INNHold	3
1. INNLEDNING	7
1.1 BAKGRUNN.....	7
1.2 STUDIENS FORMÅL OG PROBLEMSTILLING	8
1.3 PRESENTASJON AV VIRKSOMHETEN OG MENNESKENE SOM FÅR TILBUD DER	11
1.4 OPPGAVENS OPPBYGNING.....	13
2. STUDIENS KONTEKST	14
2.1 POLITISK UTVIKLING	14
2.2 INDIVIDUELL PLAN	16
2.2.1 Rettighetsperspektivet og individuell plan.....	16
2.2.2 Formålet med en individuell plan	17
2.2.3 Medvirkning og deltakelse.....	19
3. TEORETISK GRUNNLAG – MEDVIRKNING, DELTAKELSE OG EMPOWERMENT	20
3.1 MEDVIRKNING OG DELTAKELSE	20
3.1.1 Medvirkning	20
3.1.2 Deltakelse	22
3.2 EMPOWERMENT.....	23
3.2.1 Beskrivelse av empowermentbegrepet.....	23
3.2.2 Kritikk av empowermentbegrepet.....	24
3.2.3 Forståelse av empowermentbegrepet.....	26
3.2.4 Empowerment som dialektisk og relasjonelt begrep	29
3.2.5 Empowerment, makt, kunnskap, valgfrihet og menneskesyn.....	29

3.3	DØVHET – EN KULTURELL OG SPRÅKLIG MINORITET	33
3.3.1	<i>Norsk tegnspråk .....</i>	35
3.3.2	<i>Døvhets og empowerment.....</i>	35
4.	METODE	37
4.1	KVALITATIV TILNÆRMING.....	37
4.2	FOKUSGRUPPE	38
4.3	EMPIRI.....	41
4.3.1	<i>Studiens utvalg .....</i>	41
4.3.2	<i>Forberedelse og planlegging .....</i>	42
4.3.3	<i>Gjennomføring av fokusgruppeintervjuene.....</i>	43
4.3.4	<i>Innsamling og behandling av datamaterialet .....</i>	45
4.4	ANALYTISK TILNÆRMING	46
4.4.1	<i>For forståelse – eget forhold til tema.....</i>	46
4.4.2	<i>”Innenfor-utenfor-perspektiv” .....</i>	48
4.4.3	<i>Analyseprosess .....</i>	49
4.5	STUDIENS GYLDIGHET OG TROVERDIGHET.....	55
4.5.1	<i>Gyldighet – relevans og overførbarhet .....</i>	55
4.5.2	<i>Troverdighet.....</i>	57
4.6	ETISKE VURDERINGER	58
5.	PRESENTASJON AV FUNN.....	61
5.1	FREMMEDEGJØRING, MAKT OG MAKTESLØSHET	62
5.1.1	<i>Når tjenestemottakeren ikke vil delta .....</i>	62
5.1.2	<i>Hvem skrives planen for? .....</i>	64
5.1.3	<i>Ansattes opplevelse av ”å være mellom barken og veden” .....</i>	67

5.1.4	<i>Når vi ikke forstår .....</i>	68
5.1.5	<i>Språk og makt.....</i>	69
5.1.6	<i>Når tjenestemottakeren bytter kontaktperson.....</i>	71
5.1.7	<i>Når planen blir kontrollerende.....</i>	72
5.2	EMPOWERMENT OG FRIGJØRING	73
5.2.1	<i>Deltaker i sitt eget liv? .....</i>	73
5.2.2	<i>Når tjenestemottakeren vil delta.....</i>	74
5.2.3	<i>Hvordan presenteres tjenestemottakeren i planen? .....</i>	76
5.2.4	<i>Ansatte som bemyndigere.....</i>	76
5.2.5	<i>Språk som myndiggjør eller frigjør.....</i>	77
6.	DISKUSJON AV RESULTATER.....	80
6.1	VERDIGRUNNLAGETS BETYDNING	80
6.1.1	<i>Verdier og idégrunnlag som grunnlag for praksis.....</i>	81
6.1.2	<i>Autonomi og paternalisme .....</i>	83
6.1.3	<i>Medvirkning og deltakelse.....</i>	85
6.2	FREMMEDGJØRING, MAKT OG MAKTESLØSHET	87
6.2.1	<i>Språk som fremmedgjør .....</i>	91
6.2.2	<i>Hvem skrives den individuelle planen for? .....</i>	93
6.3	EMPOWERMENT OG FRIGJØRING	97
6.3.1	<i>Personorientering eller problemorientering .....</i>	98
6.3.2	<i>Ansatte som bemyndigere.....</i>	100
6.3.3	<i>Språk som frigjør.....</i>	102

---

7. KONKLUSJON OG AVSLUTNING	105
7.1 KRIKK AV EGET ARBEID.....	107
KILDELISTE.....	109

VEDLEGG:

Vedlegg 1 Intervjuguide

Vedlegg 2 Samtykkeerklæring

1. INNLEDNING

Dagens debatt om velferdsstaten har utviklet seg fra et kollektivistisk preget system med fellesskapsordninger, til en individualistisk rettighetsorientering, som preger dagens helse- og sosialpolitikk. Den individuelle orienteringen begrunnes faglig, men innebærer også et aspekt av behovprøving. (Eikrem, 2006) I motsetning til universelle fellesskapsordninger, som for eksempel barnetrygden, vil et individuelt tilbud gjøres til gjenstand for en vurdering av behov. Denne vurdering vil i tillegg til å omfatte den enkeltes behov, også ha et aspekt av vurdering i forhold til en begrenset tilgang på ressurser innenfor systemet (Christensen og Vabø i Isaksen (red.) 2003). I dag har de som har behov for langvarige og koordinerte tjenester etter sosial- og helselovgivningen, juridisk rett til en individuell plan. Men planens innhold er foreløpig ikke en rettighet. Deltakelse og medvirkning er naturlig satt i fokus parallelt med denne utviklingen. *Individuell plan (2005): Veileder til forskrift om individuell plan*, IS-1253. Sosial og Helsedirektoratet.

1.1 Bakgrunn

Til daglig arbeider jeg i en ikke-kommersiell diakonal stiftelse som gir tilbud til døve og døvblinde med ulike behov. Mange har funksjonshemninger og/eller psykiske lidelser. I dag tilbyr denne stiftelsen individuelle tjenestetilbud til mennesker med behov for et tilrettelagt kommunikasjonsmiljø, basert på tegnspråk. Tilbudene gis i henhold til avtaler med kommuner, helseforetak eller andre statlige avtalepartnere. Offentlige tilsynsfunksjoner og avtaler tydeliggjør det offentliges overordnede ansvar for tjenestene, selv om tilbudet gis av en privat stiftelse.

Stiftelsen utarbeidet i 1997-98 et verdigrunnlag etter omfattende prosesser i alle stiftelsens virksomheter. Dette verdigrunnlaget ble revidert i 2004-2005 og kan kort oppsummeres i virksomhetsidéen:

”Stiftelsen” sikrer tilbud til døvblinde og døve som ønsker det, på deres premisser, ut fra en diakonal basis.

”På deres premisser” henspiller på tjenestemottakernes deltakelses- og medvirkningsaspektet. Dette utdypes i stiftelsens verdigrunnlag som:

”Stiftelsen” vektlegger den enkeltes mulighet til å delta på egne premisser, i et inkluderende samfunn som har rom for ulike måter å fungere på.

”Stiftelsens” tilbud utformes slik at alle mennesker kan delta i størst mulig grad og etter eget ønske. Dette stiller krav både til våre omgivelers fysiske utforming og til våre holdninger og handlingsvalg.

De menneskene jeg har møtt gjennom mitt arbeid i stiftelsens virksomheter, har gitt meg verdifulle erfaringer. Jeg har imidlertid undret meg over om den enkelte har reelle muligheter til å påvirke og kontrollere egen livssituasjon. Gjennom 20 år har jeg selv vært vitne til at medvirkning og deltakelse gradvis har fått større betydning. Mitt eget tankesett har utviklet seg parallelt med denne ideologiske dreiningen. Jeg har også hatt gleden og utfordringen med å arbeide sentralt i forhold til utviklingen av deltakelses- og medvirkningsaspektet i stiftelsens verdigrunnlag. Den rådende diskurs i dette arbeidet handlet om medvirkning. Mange undret seg i denne sammenheng over hvor reell medvirkningen egentlig var – og er – på vesentlige livsområder, og hvordan tjenestemottakerne opplever dette. Denne undringen ønsker jeg å se nærmere på i denne oppgaven.

1.2 Studiens formål og problemstilling

Formålet med denne oppgaven var å studere hvordan deltakelses- og medvirkningsaspektet ivaretas i arbeidsprosessen med individuell planer for døve med psykiske lidelser med eller uten en svak grad av psykisk utviklingshemming.

Studiens opprinnelig formål var å komme bak den dagligdagse, eller litt tilsynelatende, medvirkningen i dagliglivet. Med dagligdags medvirkning mener jeg tilrettelegging for valg i relativt ubetydelige dagliglivssituasjoner. Livet har flest hverdager, slik at denne formen for mulighet til å påvirke eget dagligliv på ingen måte må undervurderes. Tidlig i prosjektet ble det planlagt en fenomenologisk tilnærming med tjenestemottakernes opplevelse som utgangspunkt. Dette viste seg imidlertid å være for komplisert å gjennomføre – en hovedfagsoppgaves omfang tatt i betraktning.

Virksomheten studien ble gjennomført ved, har definert forskjellige betydningsfulle livsområder. Dette vises gjennom virksomhetens forslag til mal for individuell plan. En av målsetningene med den individuelle planen er at den skal bidra til å sikre medvirkning og påvirkningsmulighet på egen livssituasjon – både i dagliglivet og i et mer langsiktig perspektiv. På denne måten vil den individuelle planen ha potensielt stor betydning for livsutfoldelsen. Dette er imidlertid avhengig av planens utforming og tiltakene som konkretiseres i forhold til planens målsetninger. Sentrale spørsmål i arbeidet med planen, er for eksempel: ”Hvem vil jeg være sammen med? Hvor vil jeg bo? Vil jeg arbeide – og i tilfelle med hva? Hvor vil jeg bo eller etablere meg om 5 år, 10 år osv? Hva vil jeg gjøre i fritiden? Hvordan kan jeg nå de personlige målene jeg setter meg?” Disse spørsmålene forutsetter god forståelse av relasjon, tid, sted og andre rammefaktorer. Spørsmålene er ment veiledende for å bidra til at arbeidet med individuell plan får stor betydning i den enkeltes liv.

Denne bakgrunnen i forforståelse om medvirkningsperspektivet i arbeidet med individuelle planer og teori, ledet fram til studiens problemstilling med tilhørende forskningsspørsmål:

Problemstilling:

Hvilke erfaringer har ansatte i en privat virksomhet med realisering av medvirkning og deltakelse i arbeidet med utvikling av individuell plan for døve med psykiske lidelser og/eller ulike funksjonshemminger?

Forskningsspørsmål:

- Hvordan beskriver de ansatte faktorer som fremmer eller hemmer den enkeltes muligheter til deltakelse og medvirkning i utformingen av individuell plan?
- Hvordan beskriver de ansatte sine bestrebelser for å tilrettelegge arbeidet, slik at medvirkning realiseres?
- Hvordan eksemplifiserer de ansatte medvirkning og deltakelse?
- Hvordan vurderer de ansatte mulighetene for inkludering av tjenestemottakerne i prosessen?
- Hvordan vurderer de ansatte mulighetene for realisering av målet om medvirkning og deltakelse i individuell plan?
- Hvordan vurderer de ansatte samsvaret mellom den individuelle planens kriterier og tjenestemottakernes opplevelse av medvirkning og deltakelse?

Studiens problemstilling var utgangspunktet for metodevalg og teoretisk tilnærming. Sammen med forskningsspørsmålene ga problemstillingen retning for utviklingen av intervjuguiden til fokusgruppene.

1.3 Presentasjon av virksomheten og menneskene som får tilbud der

Studien ble gjennomført ved en av stiftelsens virksomheter som gir tilbud til voksne døve med forskjellige typer og grader av funksjonshemninger eller psykiske lidelser. Mange av de som har tilbud ved virksomheten, har en psykisk utviklingshemming. Fellesnevneren for tjenestemottakerne, er deres behov for tegnspråk, eventuelt supplert med andre former for tilrettelagt kommunikasjon. Tegnspråk og tegn som støtte til munnnavlesning benyttes generelt i miljøet.

Inntil årtusenskiftet var virksomheten definert som en institusjon, nærmere bestemt et spesialsykehjem. Det var den gang også et sterkt fokus på kommunikasjonsfellesskapet. Imidlertid har graden av individuell tilrettelegging og fokuset på medvirkning økt betydelig i de senere år. Dette henger sammen med den generelle utviklingen i norsk helse- og sosialpolitikk, innføring av individuelle planer, endret organisasjonsform i virksomheten, samt stor oppmerksomhet om verdigrunnlagets formulering om at tilbudet gis ”..på deres premisser”.

(<http://www.lovdata.no/cgi-wift/wiztldles?doc=/usr/www/lovdata/ltavd1/filer/sf-20010608-0676.html&emne=individuell+plan&>). I dag leier virksomheten ut omsorgsleiligheter til enkeltpersoner. Tjenestetilbudet er definert i avtale med leietakerens hjemkommune. Ett av punktene i denne avtalen omhandler virksomhetens ansvar for å utvikle individuell plan for den enkelte. Virksomhetens arbeid ble også tidligere styrt av planer, mål og tiltak. Dette planverket var først og fremst et arbeidsverktøy for virksomhetens ansatte.

Virksomheten har hele landet som inntaksområdet. Mange av tjenestemottakerne har liten kontakt med familie eller andre fra hjemstedet. De fleste tilbringer hele sitt voksne liv ved én - eller flere - av virksomhetens svært ulike enheter. Mange av de eldre kan ha erfaringer fra et institusjonspreget tilbud gjennom et langt liv. Ved de enhetene hvor intervjuene ble gjennomført, var det også flere tjenestemottakere som hadde levd et selvstendig liv utenfor virksomheten. Disse

hadde hatt relativt få - eller ingen - tjenester fra det offentlige. Men nå hadde de fått godkjent et tilbud i en omsorgsleilighet, knyttet til et tegnspråklig miljø.

Virksomhetens ledelse påpeker at de i mange år har hatt diskusjoner om stiftelsens verdigrunnlag og faglige utfordringer om medvirkning og deltakelse. Parallelt med dette har rettigheten til individuell plan vært gjeldende siden 2001.

(<http://www.lovdata.no/cgi-wift/wiztldles?doc=/usr/www/lovdata/ltavd1/filer/sf-20010608-0676.html&emne=individuell+plan&>). Gjennom flere år har

virksomheten arbeidet systematisk med omlegging av eget planverk, samt innføring av individuelle planer. Virksomheten var tidlig ute med å innarbeide individuelle planer, og har systematisk videreutviklet dem siden 2001. Prosessen med å utforme individuelle planer i tråd med den enkeltes behov og ønsker har utfordret de involverte. Særlig utfordrende har det vært å gi medvirkningskriteriet reelt innhold, når tjenestemottakerne er døve med til dels alvorlig grad av nedsatt funksjonsevne. Diskusjonene har foregått på både et overordnet nivå i forhold til verdigrunnlag og planverk, og på individnivå i forhold til relasjonen mellom tjenesteyter og tjenestemottaker. Ledelsen utdyper at diskusjonene i personalgruppene gjenspeiler dilemmaene mellom idealet om deltakelse og medvirkning - og en til dels faglig begrunnet og velment form for ”svak paternalisme” (Martinsen, 1989). I det spenningsfeltet som blir presentert, undret jeg meg over hvilken opplevelse den angjeldende har av å kunne påvirke egen livssituasjon. En individuell plan vektlegger medvirkning både i prosess, innhold og gjennomføring (Individuell plan 2005, Veileder til forskrift om individuell plan). Hvordan medvirknings- og deltakelsesaspektet virkeliggjøres er av stor betydning for vedkommendes tjenestetilbud. Uten å gå nærmere inn i en drøfting av Kari Martinsens ”svake paternalisme”, er det naturlig å anta at det finnes tilfeller hvor avgjørelser tatt i ”den beste hensikt” kan ha hindret medvirkning i mer eller mindre betydningsfulle situasjoner.

Medarbeidere har gjennom arbeidet med individuell plan blitt utfordret til å operasjonalisere medvirkningsbegrepet. Dette mener virksomhetens ledelse for en

stor del preger tilbudene og arbeidsformen. Denne oppgaven stiller i utgangspunktet ikke spørsmål ved dette, men retter i stedet fokus mot hvordan verdien medvirkning virkeliggjøres og hvordan medvirkningens fremtredelsesform stadfestes og dokumenteres.

1.4 Oppgavens oppbygning

Etter dette innledningskapittelet vil jeg i kapittel 2 gjøre rede for studiens kontekst. I denne delen av oppgaven gis det en kort oversikt over den politiske utvikling med tilhørende påvirkning og konsekvenser for fagfeltet, i form av innføringen av individuell plan.

I kapittel 3 presenterer jeg den teoretiske referanserammen for studien.

Empowerment, medvirkning og deltakelse er de sentrale begrepene i denne delen.

Metodekapittelet, kapittel 4, beskriver metodevalgene i studien. Det redegjøres her for valg av kvalitativ metode, valg/beskrivelse av fokusgruppe som grunnlag for datainnsamling, samt om meningsfortetting som analytisk metode.

Funnene presenteres i kapittel 5. Presentasjon av disse utdypes med enkelte refleksjoner.

I kapittel 6 diskuteres oppgavens problemstilling og de ulike forskningsspørsmålene.

2. STUDIENS KONTEKST

Min egen forforståelse er delvis preget av at jeg gjennom flere år har fulgt norsk politikk om funksjonshemming. Siden jeg har valgt å se både på den samfunnsmessige og individuelle siden av medvirknings og deltakelsesaspektet fant jeg det nødvendig å også oppsummere den politiske bruken av begrepene.

Empowermentbegrepet benyttes i stor grad internasjonalt. Det teoretiske grunnlaget for empowerment har både en individuell og en samfunnsmessig side (Stang, 1998). Det ble derfor naturlig å velge empowerment som teoretisk grunnlag for videre behandling av materialet. Empowermentbegrepet vil utdypes teoretisk i neste kapittel.

Litteratursøk har vært gjort i samarbeid med bibliotekar ved Høgskolen i Vestfold, og bibliotekar ved AKS, Andebu kompetanse og skolesenter. Søkeordene som ble benyttet alene og i forskjellige kombinasjoner var: empowerment, deltakelse, medvirkning, døv, funksjonshemming, autonomi, individuell plan, kommunikasjon, habiliteringsplan, kritisk teori og sosial konstruksjonisme. Som bidrag til analysearbeidet ble det også søkt på kombinasjoner med fokusgruppe.

2.1 Politisk utvikling

FNs standardregler beskriver retten til like muligheter for mennesker med funksjonshemming. Siden FN's internasjonale år for funksjonshemmede i 1981 har overordnede mål for norsk politikk for funksjonshemmede vært "full deltakelse og likestilling" (Fra bruker til borger, 2001, s.17). Målet om full deltakelse og likestilling gjenspeiler en grunnleggende norm om likeverd. Begrepene deltakelse og likestilling henger nøye sammen. Full deltakelse forstås som *"mulighet til å delta på egen premisser, i et samfunn som har rom for ulike måter å fungere på"* (Fra bruker til borger, 2001, s.18). Selve tittelen "fra bruker til borger" synliggjør også en politisk dreining i tråd med en inkluderende politikk for mennesker med

nedsatt funksjonsevne. I tråd med dette idégrunnlaget vil brukerbegrepet ikke benyttes i denne oppgaven med unntak av i sitater. Jeg har valgt å benytte begrepet tjenestemottaker i tråd med begrepsbruken i veilederen for individuell plan. Jeg er bevisst at dette begrepet synliggjør et asymmetrisk forhold mellom en tjenesteyter og en tjenestemottaker – i betydningen at den ene gir og den andre mottar tjenester. Denne diskusjonen tas ikke i denne oppgaven.

Den 13.desember 2006 ble også FN-konvensjonen om menneskerettigheter for funksjonshemmede vedtatt av FNs generalforsamling. Denne konvensjonen ble åpnet for signering og ratifisering 30.mars 2007. Deltakelse (participation) er et gjennomgangstema gjennom konvensjonens artikler.

[\(http://www.un.org/esa/socdev/enable/\)](http://www.un.org/esa/socdev/enable/)

Ole Petter Askheim har i boken ”Fra normalisering til empowerment” drøftet utviklingen av norsk politikk for funksjonshemmede. Empowerment-tenkningen har hatt stor betydning for både kritikk og utvikling av politikken på området. Dette viser seg i en tydelig utvikling fra normaliseringsideologien med assimilering som mål, til et mer individuelt fokus for tjenestene. (Askheim, 2003).

Empowerment har vært overskriften på mye av den opposisjonelle tenkningen innenfor rehabiliteringsfeltet. I internasjonal faglitteratur fremstilles empowerment som det grunnleggende begrepet i 1990-årenes og vår tids omsorgspolitik. Empowermentstrømningene er også i sterk opposisjon til normaliseringstenkningen. Mennesker med funksjonshemming vil selv definere hvilke verdier de vil legge til grunn for sitt liv. Normaliseringsideologien fremstilles som disiplinerende med assimilering, tilpasning og konformitet som konsekvens (Askheim, 2003, s. 102).

I Norge er empowermenttenkningen kommet inn i norsk politikk gjennom begrep som brukermedvirkning, brukerstyring, bemyndigelse og ”full deltakelse og likestilling.” Rettighetstenkningen har kommet inn parallelt med dette. Dette bekreftes gjennom de 3 handlingsplanene for funksjonshemmede (1990-93, 1994-

97 og 1998-2002) hvor brukermedvirkning har vært satt som krav ved gjennomføring av alle tiltak. (Resultater og erfaringer fra Regjeringens handlingsplaner for funksjonshemmede og veien videre, 1996-97, Om handlingsplan for funksjonshemmede 1998-2001, 1998-99 og Statusrapport Handlingsplan for funksjonshemmede 1998-2002 Sluttrapport, 2003). I NOU 2001:22 "Fra bruker til borger" og denne utredningens oppfølginger i St.meld.40 (2002-2003) "Nedbygging av funksjonshemmede barrierer" og NOU 2005:8 "Likeverd og tilgjengelighet" blir medvirkningens betydning innenfor norsk politikk for funksjonshemmede ytterligere understreket.

Personer med langvarige og sammensatte behov har gjennom retten til individuell plan fått ivaretatt behovet for at tjenestetilbudet planlegges helhetlig og koordinert. Dette bekrefter også den individuelle fokuseringen, som bl.a. empowermenttenkningen bygger på. Jeg vil i det videre presentere rettighetsperspektivet og formålet med individuelle planer. Empowermentbegrepet blir tematisert i kapittel 3.

2.2 Individuell plan

2.2.1 Rettighetsperspektivet og individuell plan

Den første forskriften for individuelle planer etter helselovgivningen ble gjort gjeldende 01.07.01 (Forskrift om individuell plan etter helselovgivningen og sosialtjenestelover, 2004-12-23 nr 1837). Retten til en individuell plan er hjemlet i kommunehelsetjenesteloven §6-2a, Spesialisthelsetjenesteloven §2-5, Psykisk helsevernlov §4-1, samt sosialtjenesteloven §4-3a. Den gjeldende forskriften gjelder derfor både sosial- og helselovgivningen

Til tross for en noe varierende innføring og bruk fagfeltene og tjenesteområdene imellom, er individuelle planer foreslått videreført og tydeliggjort i Berntutvalgets forslag til felles lov for sosial- og helsetjenestene i kommunene (Helhet og plan i

sosial- og helsetjenestene, 2004). I forarbeidet til lovforslaget er utvalget opptatt av at det ikke bare er planen i seg selv, men selve prosessen og det videre revideringsarbeidet av planen, som gir positive bidrag til tjenestene.

Tjenestemottakeren skal, som etter dagens lovgivning, ha rett til å medvirke i planarbeidet. I forslaget presiseres medvirkningen ytterligere ved at det skal legges stor vekt på hva tjenestemottakeren selv ønsker, og hva som er best egnet til å fremme et godt samarbeid med den det gjelder. Det har også vært viktig for Berntutvalget at det ikke skal utarbeides en plan hvis den det gjelder for, motsetter seg dette. Dette er i tråd med dagens krav om samtykke. Det siste, og meget avgjørende punktet i forslaget er at planen skal følges opp med et samlet vedtak, og at eventuelle avvik mellom planen og vedtaket krever en særskilt begrunnelse (Helhet og plan i sosial- og helsetjenestene, 2004 og Kjelleevold, 2005, s. 45-46). I dag er den individuelle planens innhold kun sikret ut fra de enkeltvedtak som eventuelt er fattet. I følge Helse og Omsorgsdepartementets hjemmeside må flere problemstillinger utredes nærmere. Departementet har som mål å sende ut et høringsnotat i løpet av våren 2007.

(http://www.regjeringen.no/nb/dep/hod/tema/Helse-_og_omsorgstjenester_i_kommunene/Ny-felles-lovgivning-for-sosial--og-helsetjenester-i-kommunene-.html?id=279662)

2.2.2 Formålet med en individuell plan

Alle som har behov for langvarige og koordinerte tjenester, har rett til å få utarbeidet en individuell plan. Formålet med planen er å gi et helhetlig, koordinert og individuelt tilpasset tjenestetilbud. Individuelle planer skal bidra til aktiv brukerdeltakelse, større trygghet og forutsigbarhet, avklarte ansvarsforhold og sikre samordning, koordinering og samarbeid både i forvaltningen, tjenesteapparatet og med deres nærpersoner. Planen skal bidra til at tjenestetilbudet tar utgangspunkt i, og er tilpasset den enkeltes individuelle behov, preferanser og mål, samt bidra til en mer langsiktig og helhetlig tenkning.

(http://www.shdir.no/takt/individuell_plan/).

Sosial- og helsedirektoratet ga i september 2005 ut en ny veileder til forskrift om individuell plan. Veilederen presenterer også resultater fra tre undersøkelser som Statens Senter for kunnskaps- og utviklingssenter for helhetlig rehabilitering (SKUR) har gjennomført om individuell plan. De politiske føringene om brukerrettigheter og styrking av tjenestemottakerens rolle understrekes i veilederen. Eierforholdet til planen konkretiseres også.

Retten til å delta i ordningen med individuell plan er uavhengig av om personens funksjonsnedsettelse er av fysisk, psykisk, kognitiv, adferdsmessig, sosial eller sammensatt art og av personens alder. Retten til å delta er også uavhengig av hvilke typer bistand en person trenger... Gjennom ordningen skal tjenestemottakeren få en styrket innflytelse over sin situasjon. Tjenestemottakeren skal ha en aktiv rolle i planprosessen, eventuelt i samarbeid med pårørende. Planen skal være tjenestemottakerens egen plan. (Individuell plan 2005, Veileder til forskrift om individuell plan, s. 18-19).

I boken ”Individuell plan – et sesam, sesam?” hevder forskerne at individuell plan har ”et potensial for å bringe brukermedvirkning og brukerinnflytelse over fra flosklenes rike til brukernes virkelige verden” (Thommesen, Normann og Sandvin, 2003, s.10). De oppgir også som begrunnelse for å skrive boken at det heller ikke er skrevet så mye om individuell plan og mener boken også kan ha en funksjon som idégrunnlag for å fordype seg i problemstillinger boken skisserer. (Thommesen, Normann og Sandvin, 2003, s.10-11). Denne utfordringen er ydmykt søkt fulgt opp gjennom dette prosjektet.

Jeg har selv aldri arbeidet konkret med individuelle planer, men hadde tidlig en intuitiv fornemmelse om at dette verktøyet kunne bidra til større grad av innflytelse over eget liv. På tross av dette vil jeg i likhet med Thommesen, Normann og Sandvin (2003) måtte legge inn et forbehold om at dette ikke alltid er tilfelle i en individuell plan.

2.2.3 Medvirkning og deltakelse

Det har vært gjort flere studier som omhandler medvirkning og deltakelse for mennesker med utviklingshemning. (Lunde, 2002) viser for eksempel i sitt arbeid at det er høyest grad av selvbestemmelse i hverdagslivets handlinger kategorisert under døgnrytme, kosthold og fritid. Hun viser også at det er en signifikant sammenheng mellom grad av selvbestemmelse og grad av utviklingshemming. Dette sammenfaller med resultatene fra Tøssebros studie (1996) om levekår for mennesker med psykisk utviklingshemming knyttet til grad av selvbestemmelse. Han fant at det var liten endring i betydelige forhold som hvor og med hvem man skal bo, mens det var en klar forbedring med hensyn til selv å kunne velge interiør, klær og mat etter reformen. (Tøssebro, 1996, s.170-172). Det er også gjort enkelte studier av individuelle planer, men etter den relativt korte tiden siden innføringen (2001,) og det faktum at kommunene har kommet sent i gang med arbeidet gjør at vi har relativt lite kunnskap om hvordan medvirkningsaspektet konkret kommer til uttrykk i de individuelle planene.

3. TEORETISK GRUNNLAG – MEDVIRKNING, DELTAKELSE OG EMPOWERMENT

3.1 Medvirkning og deltakelse

Medvirkning og deltakelse er begrep som benyttes både i faglig og politisk debatt. ”Full deltakelse og likestilling” for mennesker med funksjonshemninger har som nevnt i avsnittet om den politiske utviklingen vært et overordnet politisk mål i Norge og FN i en årrekke. Den politiske vinklingen bidrar til at begrepene fremstår tildelts uklart og lite avgrenset.

Autonomiprinsippet ligger til grunn for denne ideologien. Autonomi kommer fra gresk og betyr egentlig selvstyre eller selvbestemmelse. Tranøy beskriver autonomi som en moralsk begrunnet selvbestemmelsesrett. Han hevder at ”umyndiggjøring av voksne og ansvarlige personer er en krenkelse av deres autonomi, et overgrep mot deres rett til selvbestemmelse.” (Tranøy, 199, s.32).

3.1.1 Medvirkning

Politisk defineres brukermedvirkning i utredningen Fra bruker til borger, 2001 som:

Brukermedvirkning er en demokratisk rettighet som innebærer at enkeltpersoner medvirker i beslutningsprosesser som angår egen livssituasjon (individnivå) eller der representanter for organisasjoner medvirker i utforming av tjenester og tiltak (systemnivå). Brukermedvirkning er en arbeidsmetode som innebærer en kvalitetssikring av tjeneste- og tiltaksutformingen, ved at erfaringsbasert kunnskap overføres til beslutningstakere og tjenesteutøvere. Det er også en strategi for å nå målet om et samfunn for alle. (Fra bruker til borger, 2001, s.263).

Mangfoldet i bruken av begrepet tydeliggjøres gjennom denne definisjonen.

Imidlertid tydeliggjøres de to nivåene, individnivå og systemnivå. Samtidig beskrives medvirkning som en arbeidsmetode, et kvalitetssikringsverktøy, og som

en samfunnsstrategi. Disse momentene er i stor grad i overensstemmelse med hvordan empowerment som begrep og strategi beskrives. Jeg har derfor valgt å redegjøre nærmere for de tilstøtende begrepene deltakelse (participation) og empowerment i denne oppgaven. Dette ikke fordi disse begrepene er entydige, men fordi de benyttes internasjonalt, og etter min mening bidrar til å gi drøftingen en relevant forståelsesbakgrunn.

Medvirkning kan også beskrives på andre måter. Tollef Raustøl (1996) beskriver for eksempel medvirkning både som en verdi, og som et fenomen.

Han beskriver en verdi som ettertraktelsesverdig eller viktig, og som noe en ønsker å oppnå med sin aktivitet. (Raustøl, 1996). Medvirkning er også beskrevet som en verdi i stiftelsens verdigrunnlag. Det er dermed medvirkningens iboende verdi i seg selv som har vært utgangspunktet for diskusjonene i virksomheten.

Hjelperelasjonen utsettes for en kritisk analyse gjennom medvirkningsbegrepet. I denne analysen er teorivalget ikke uvesentlig for resultatet (Vatne 1988). Hun drøfter medvirkning i et fenomenologisk perspektiv, blant annet med forankringen i at en "livsverden" forutsetter et språklig og kommunikativt fellesskap med andre. I tråd med fenomenologien er ikke handlingene våre rene fysiske bevegelser, men de uttrykker mening. Ulike mennesker har ulike livsverdener. Ved at livsverdenen også er en intersubjektiv verden, gir den en bakgrunn som gjør samhandling med andre mennesker mulig.

Medvirkningsperspektivet bygger på at deltakere som medvirker i en felles kontekst, gjennom dialog og samhandling kan "dele" oppfatninger fra ulike og felles verdener. I dette ligger også en erkjennelse av at en aldri helt forstår eller opplever ting på samme måte. Medvirkning krever evne til perspektivskifte hos deltakerne. Et slikt perspektivskifte kan være svært krevende i møtet med et menneske som for deg har en svært ukjent livsverden, som for eksempel det å være døv med en psykisk lidelse. Dette er allikevel en helt nødvendig og krevende prosess. Et perspektivskifte forutsetter at en kan skille klart mellom egen og andres

verden (Vatne, 1998). Vatnes tydelige forutsetning om et kommunikativt fellesskap er betydningsfullt og relevant for denne oppgaven.

3.1.2 Deltakelse

Begrepet deltakelse har på lik linje med medvirkning vært et sentralt politisk begrep. FNs "Full participation and equality" gjenspeiles også i at "participation" eller deltakelse er et nøkkelbegrep i WHO's International Classification of functioning, disability and health, ICF, fra 2001. Participation er også som nevnt et gjennomgående begrep i den nye FN-konvensjonen.

(http://www.kith.no/templates/kith_WebPage_1161.aspx,
<http://www.un.org/esa/socdev/enable/>)

Delaktighet er et mangesidig begrep. Med et overordnet perspektiv beskriver Anders Gustavsson det som: *"Människors känsla av delaktighet är en av förutsättningarna för att ett samhälle blir et samhälle, att det finns någon form av sammanhållande gemenskap på livets arenor, på arbetet, i familjen, på fritiden"* (Gustavsson, 2004, s.11). Dette synet på delaktighet og delaktighetens betydning i våre liv beskrives lyrisk av Torgny Lindgren i begynnelsen av oppgaven. Jeg trekker frem denne overordnede beskrivelsen av delaktighet spesielt fordi den synliggjør sammenhengen mellom den individuelle og den samfunnsmessige komponenten i begrepet.

Det er ifølge Gustavsson (2004) få kritikere av delaktighetsbegrepet. De han trekker frem, er Ebersold (2002) og Stiker (2002). Disse mener at fokus på individuell delaktighet gjenspeiler en uuttalt liberal ideologi og en underforstått modell for et demokratisk samfunn. I denne modellen vektlegges den enkeltes egne anstrengelser for å delta fremfor velferdsstatens ansvar for å gi alle den støtte de trenger for å kunne leve som andre (Ebersold (2002) og Stiker (2002), i Gustavsson 2004, s.21). Denne diskusjonen har etter min mening sin parallell i den konsumentorienterte forståelsen av empowerment som blir beskrevet i avsnittet om kritikk av empowermentbegrepet.

3.2 Empowerment

3.2.1 Beskrivelse av empowermentbegrepet

Empowermentbegrepet har i følge Stang (1998) sin ideologiske forankring i demokratitankegangen, som hun enkelt beskriver som ”....*enkeltindividets rettigheter og plikter overfor fellesskapet, inkludert individets rett til selvbestemmelse og medbestemmelse*” (Stang, 1998, s.19). Dette innebærer også at enkeltindividet må ta ansvar for seg selv så vel som for andre og samfunnets eller kollektivets plikter overfor individet. (Stang, 1998) Empowerment er også relatert til kritisk teori og feministisk teori, som er videreutviklinger eller nyere varianter av demokratisk teori. Et viktig moment fra kritisk teori er synet på mennesket som et subjekt som bør uttrykke sine meninger, både i relasjoner med andre mennesker og i beslutningsprosesser (Stang 1998).

Empowermentbegrepet er som nevnt ikke entydig. Dette skyldes både forskjellige strømninger innenfor empowerment-tenkningen og den kjensgjerning at begrep som blir benyttet som politiske honnørord, har en tendens til å bli utvannet og flertydige (Braye, 2000 og Krogstrup, 1999, i Askheim 2003), samt (Skelton, 1994, i Stang, 1998). ”Empowerment” benyttes nå i stor grad også i skandinaviske språk, selv om begrep som myndiggjøring, bemyndigelse, styrking, brukermedvirkning og brukerstyring også benyttes (Askheim, 2003).

Empowermentbegrepets elementer fra kritisk teori kan sies å ha sitt idé- og verdigrunnlag blant annet i Paulo Freires frigjørende pedagogikk fra 1968 (Stang, 1998, s.21). Hans utgangspunkt er at individet må være subjekt i eget liv, og være bevisst seg selv og sin hverdag. Hver elev må kjenne seg som en likeverdig deltaker i fellesskapet. Den frigjørende pedagogikken bygger på dialog og tar utgangspunkt i den enkelte elevs behov for læring (Freire, 1999). Mer generelt har den amerikanske borgerrettsbevegelsen, kvinnebevegelsen og andre former for frigjøringsbevegelser også vært inspirasjonskilder (Askheim, 2003).

3.2.2 Kritikk av empowermentbegrepet

Kritikken mot bruken av empowerment som begrep kan delvis forklares med at begrepene medbestemmelse og medvirkning, myndiggjøring eller mestring, ofte benyttes i skandinaviske språk i stedet for empowerment. Disse begrepene inneholder ikke det samme, og det er grunn til å spørre om dette kan være del av forklaringen. Det er derfor svært viktig å avklare hva begrepet empowerment er tenkt å inneholde. Askheim (2005) argumenterer for bruken av begrepet empowerment og etterlyser en tydeligere ideologisk forankring i venstresidens ideologi og den frigjørende makten, slik Freire beskrev den (Freire, 1999).

Askheim (2005), Pfeffer og Coote (1996) og Taylor-Gooby (1994), (de to siste referansene i Askheim, 2003) og Skelton (1994, i Stang, 1998) er blant kritikerne av den markedsorienterte bruken av empowermentbegrepet. De argumenterer blant annet mot konsumentorienteringen som begrunnelse for å bygge ned velferdsstaten. En slik nedbygging vil medføre at kollektive ordninger erstattes av individuelle tilpasninger og skreddersøm. Den markedsorienterte konsumentmodellen forholder seg til tjenestenivået, hvor tjenestemottakerne oppfattes som konsumenter. I den demokratiske modellen er perspektivet videre. I tillegg til tjenesteperspektivet og tjenestemottakerens kontroll over dette, utformes det også en politikk som skal sørge for likestilling og deltakelse på alle samfunnsarenaer. Gjennom dette vil man motvirke sosial ekskludering og klientifisering (Askheim, 2003, s. 110-111).

Empowermentbegrepet har også vært kritisert for å i liten grad overskride det terapeutiske individfokus. Selboe, Ellingsen og Bollingmo (2005) frykter at empowerment i betydningen myndiggjøring lett kan føre til opprettholdelse av et paternalistisk forhold mellom tjenesteyter og tjenestemottaker. Dette betyr at den enkeltes rett til selvbestemmelse ikke respekteres. Det å bli *gitt retten til* medbestemmelse hemmer mulighetene for en forbedret praksis, hevder de - og argumenterer videre for et skille mellom individ- og systemnivå. På individnivå anbefaler de begrepet selvbestemmelse i stedet for empowerment. (Selboe,

Ellingsen og Bollingmo, her i Askheim, 2005). Zimmermann (1995) og Stang (1998) hevder på den annen side at empowerment nettopp må foregå på flere plan. Det holder ikke med empowerment på individnivå uten at det følges opp av endringer på systemnivå. De hevder at empowerment er nivåoverskridende. (Schulz, A.J., B.A. Israel, M.A.Zimmerman og B.n. Chckoway, 1995 og Stang, 1998). Stang vektlegger også betydningen av å synliggjøre makt og avmaktsmekanismene i empowerment. (Stang, 1998).

Askheim henviser til Parsloe som har følgende kommentar om kritikken av empowerment som terapeutisk begrep:

"It is not possible to empower others. In fact the very suggestion that this could be the case is disempowering. What is possible is to create conditions in which it may be possible for clients themselves to take the power over their own lives – to empower themselves."
(Parsloe, 1996 i Askheim 2005).

Askheim (2005) støtter seg til dette utsagnet når han konkluderer med at empowermentbegrepet må revitaliseres, og at den radikale tradisjonen etter Freire må styrkes. Stangs (1998) forståelse av empowerment støtter opp om dette. Det handler om å handle bemyndigende. Ingen kan heller bemyndiges uten å ønske det selv.

Freire (1999) beskrev forholdet mellom de undertrykte og undertrykkerne slik at de undertrykte selv måtte erkjenne og forstå sin egen situasjon for å kunne frigjøres. To empower betyr å gjøre noen i stand til noe. Det er dette Stang (1998) omtaler som å bemyndige. Parsloe beskriver her et ideal hvor forholdene legges til rette, slik at den enkelte selv er i stand til å frigjøre seg og ta kontroll over eget liv.

Kritikken av begrepet som her er trukket frem, rettes først og fremst mot systemnivået og forholdet mellom individ og system. Jeg mener med støtte i Zimmerman m.fl. (1995), Stang (1998) og Askheim (2003,2005) at denne kritikken er tilbakevist og at empowerment handler om intervensjon både på individ- og systemnivå.

3.2.3 Forståelse av empowermentbegrepet

Jeg velger på lik linje med Askheim (2003 og 2005) å benytte den engelske betegnelsen empowerment, med et fokus både på individ- og systemnivå.

Det finnes svært mange definisjoner av empowerment. Jeg finner ingen hensikt i å ramse opp et utall varianter. Jeg vil allikevel starte med å sitere Julian Rappaorts, sentrale definisjon av empowerment: *"Empowerment is a process by which people, organizations and communities gain mastery over issues of concern to them"* (Rappaport (1985), her i bl.a. Zimmerman 1995 og Stang 1998).

Zimmerman (1995) arbeider videre med utgangspunkt i Rappaorts definisjon når han beskriver "psychological empowerment" som empowerment på individnivå, hvor både opplevelse og atferd trekkes inn i analysen. Dette mener han gir en bredere innfallsvinkel i hans forståelse, enn det han kaller individual empowerment. Hans hovedpoeng er imidlertid at empowerment ikke lar seg redusere til en universelt sett av operasjonaliserbare variabler og definisjoner. Dette gjør at vi må akseptere at de resultatene vi får i en studie kanskje ikke vil være i overensstemmelse med en annen undersøkelse. Årsaken til dette er at empowerment for det første manifesterer seg forskjellig for forskjellige personer. Befolkningsgrupper kan dessuten være svært differensiert. For det andre er empowerment kontekstavhengig, eksempelvis gjennom organisasjonsstruktur og – tilhørighet. Like viktig er de forskjellige livsfasers kontekstuelle betydning. For det tredje er empowerment dynamisk i betydningen av at graden av empowerment varierer over tid. Dette viser tilbake til menneskesynet, som sier at alle har et potensial for å erfare empowermentprosesser og dets motsats – maktesløshet. I dette ligger også den dynamiske komponenten som impliserer at mennesket kan utvikles i disse prosessene over tid (Zimmerman, 1995). Dynamikken i empowermentbegrepet kan også henseile på maktoverføringen fra den sterke til den svake. (Stang, 1998)

Ingun Stang valgte å bruke begrepet bemyndigelse som er den norske oversettelsen av empowerment. Hun tok også utgangspunkt i Rappaport og andres definisjoner og valgte å definere bemyndigelse som:

”Bemyndigelse er en psykososial prosess hvor det skjer en maktoverføring på individ- og/eller systemnivå fra mennesker som har makt og innflytelse til mennesker som opplever å mangle kontroll over sentrale faktorer i sitt liv, slik at de sistnevnte gjennom erkjennelse av egne ressurser og muligheter blir gjort i stand til å få kontroll over de faktorene som de opplever som viktige for dem, og som dermed gir dem muligheten til å mestre sine liv og sine omgivelser” (Stang, 1998, s.24).

På tross av at denne definisjonen er lang, mener jeg at den inneholder vesentlige momenter som er relevante for denne studien. Her synliggjøres også makt og maktesløshet, samtidig som fokus på ressurser og muligheter samsvarer godt med verdigrunnlaget som virksomheten (og jeg selv) bestreber å arbeide etter. Jeg mener også at Parsloes innvendinger mot maktoverføringstanken ivaretas gjennom fokus på å gjøre mennesker i stand til selv å ta kontroll over vesentlige livsområder - uavhengig av om deres valg virker irrasjonelle for tjenesteyterne (Parsloe, 1996, her i Askheim, 2005). I Stangs definisjon tydeliggjøres også betydningen av at empowermentprosessen er nivåoverskridende.

Empowerment er valgt som begrep fremfor bemyndigelse, fordi dette begrepet i større grad benyttes i litteraturen. Jeg vil likevel enkelte ganger benytte bemyndigelse som en norsk oversettelse, fordi dette begrepet også gir muligheter til for eksempel å snakke om ansatte som bemyndigere når de er støttespillere i empowermentprosesser.

Empowerment kan sees på både som prosess og resultat (Laverack, 2004, og Gibson 1991 i Stang 1998). I denne studien er hovedfokuset empowerment som prosess. Imidlertid vil det gjennom analysen likevel bli gjort enkelte antakelser om resultatene av virksomhetens arbeid med deltakelse og medvirkning i individuell plan.

3.2.4 Empowerment som dialektisk og relasjonelt begrep

Stang drøfter empowerment som et dialektisk begrep. Dette er etter min oppfatning i overensstemmelse med Parsloes (1996 i Askheim 2005) og Zimmermanns (1995) forståelse. Hun tematiserer blant annet dilemmaet hvor bemyndigelse/empowerment av en person kanskje slett ikke innebærer bemyndigelse for en annen person. Hun skriver:

På grunn av vår ulike erfaringsbakgrunn og våre ulike sosiale og kulturelle påvirkninger, opplever vi verden og virkeligheten forskjellig. Slik er det også når det gjelder hva vi oppfatter som krenkende for vårt selvilde, vår opplevelse av kontroll, autonomi og integritet.....konteksten som krenkelsen settes i sammenheng med kan (også) ha stor betydning. Sentrale elementer når den skal vurdere kontekstens betydning for en eventuell krenkelse, er hvilke omgivelser en befinner seg i og hvilke mennesker som er tilstede.” (Stang, 1998, s.27)

I begrunnelsen for hvorfor jeg har valgt Stangs definisjon trekker jeg også frem systemperspektivet i hennes forståelse. Når hun presenterer ”bemyndigelse” som et relasjonelt begrep er det fordi empowerment innebærer samhandling med andre. Samtidig presiserer hun at bemyndigelsesprosessen fremmer samspill mellom individ og system. (Stang, 1998,s.29) Systemperspektivet trekkes inn i diskusjonene av oppgavens problemstilling og underbygger derfor valg av en definisjon som inkluderer dette perspektivet.

3.2.5 Empowerment, makt, kunnskap, valgfrihet og menneskesyn

Makt: Selve ordet empowerment har ”power” eller makt som hovedinnhold. Mange definisjoner, bl.a. Stangs (1998), inneholder derfor makt som en vesentlig komponent. Hun beskriver makt som et komplekst begrep og henviser til at det finnes mange definisjoner av makt. En av de mest kjente er Max Webers definisjon ”Makt er ett eller flere menneskers sjanse til å sette gjennom sin egen vilje i det sosiale samkvem, og det selv om andre deltakere i det kollektive liv skulle gjøre motstand.” (Weber 1971, i Engelstad, 2004, s.17). Denne definisjonen tydeliggjør

at makt er et relasjonelt begrep – slik Foucault også snakker om makt. Makt innebærer i følge Webers definisjon å få satt sin egen vilje ut i livet.

Empowerment er et positivt betonet begrep som innebærer at makten forvaltes for at individet skal kunne bestemme over de tingene i livet som oppleves som viktige. Begrepet impliserer at dette omhandler maktoverføring gjennom å sette andre i stand til å bruke makt. Makt i seg selv er verken positiv eller negativ. Det er hvordan makten forvaltes, som er det avgjørende. (Stang, 1998). I tråd med empowerment-tenkningen vil utgangspunktet være at det er de undertrykte som opplever en større eller mindre grad av maktesløshet. Makt og maktesløshet er to sider av empowermentbegrepet som bør belyses. Makt er i dette perspektivet knyttet til relasjoner mellom undertrykte og undertrykkere, kritisk bevissthet og evne til handling og respekt for menneskeverdet. Maktesløshet er i følge Stang (1998) et komplekst fenomen avhengig av hvilke individuelle og kontekstuelle faktorer som spiller inn. Maktesløshet innebærer at individet mangler opplevelsen av kontroll, enten generelt eller i en gitt situasjon. (Stang, 1998.) Dette ble for meg naturlige fokusområder å trekke inn i studien med tydelig referanse til Paulo Freire.

Michel Foucault er også relevant å trekke inn i dette arbeidet, fordi han mener makten er overalt, i alle relasjoner (Sandmo i Engelstad (red.) 2004). Han har blant annet analysert forholdet mellom makt og kunnskap. Foucault beskriver et skille mellom to hovedformer for makt – det han kaller overgangen fra ”rett til død” til ”makt over livet.” Her representerer ”rett til død” den før-moderne makten som svært avgrenset. Den var styrt gjennom brutale rammer og et imperativt ”nei.” Foucault beskriver den ”makten over livet” som kom frem utover 1700-tallet og 1800-tallet som en produktiv makt skapt av nye kunnskapsområder:

”...knyttet til situasjoner, relasjoner og institusjoner der kunnskap utvinnes ved makt, og der makt utøves ved hjelp av kunnskap. (Denne makten virker) gjennom en vev av relasjoner som trenger dypt inn i menneskenes tilværelse både på makro...og på mikronivå...”
(Sandmo i Engelstad (red.) 1999, s. 85)

I dette sitatet fremheves både systemets og kunnskapens rolle. Foucault vektlegger også relasjonenes betydning og sammenhengen mellom individ- og systemnivå.

Michel Foucault forbindes også med begrepet diskurs. Lars Grue støtter seg til Foucault når han beskriver ”funksjonshemningsdiskursen som det sett av tegnsekvenser som konstituerer og opprettholder funksjonshemning som sosialt fenomen.” (Grue, 2004, s.150). Foucault var imidlertid ikke bare opptatt av språklige uttrykk. Han var også opptatt av ”det nettverk av utsagn, hjelpemidler, praksiser og institusjoner som er med på å opprettholde at ”det gjeldende fremstår som gyldig.”” (Grue, 2004, s.150). Disse beskrivelsene av diskurs gjør at jeg tenker at en grov, men allikevel meningsgivende forenkling av begrepet kan være å si at en diskurs har mye med det mer dagligdagse ordet norm å gjøre.

Grue (2004) henviser til Foucault på grunn av hans arbeid med maktrelasjoner og kunnskap. Grue peker på behovet om kunnskap om de praksiser og rettighetsbestemmelser som gjør at den medisinske diskurs opprettholder sin betydning for funksjonshemmede. Denne kunnskapen er vesentlig i tillegg til kunnskap om språk og tegn, fordi organiseringen av kunnskap i forhold til funksjonshemmede bidrar til å opprettholde forståelsen av funksjonshemming som et medisinsk fenomen (Foucault, her i Grue, 2004). Denne forståelsen har derfor direkte overføringsverdi til de temaene jeg diskuterer i denne oppgaven. Grue (2004) vektlegger også Foucaults tanker om maktrelasjoner for å synliggjøre at det er makt i alle menneskelige relasjoner – uansett forhold. Makten er også i følge Foucault (i Grue, 2004) uløselig knyttet til kunnskap.

Valg: Tones (1994 i Toofany, 2006, s. 20) er blant dem som med bakgrunn i maktforståelsen har definert empowerment som en tilstand der individet har ressurser til å foreta genuint frie valg. (Min oversettelse.) Hvorvidt det frie valg i det hele tatt eksisterer er en større diskusjon som ikke tas her, men det ideologiske bakteppet er allikevel en relevant forståelsesramme.

Paulo Freire sier om valget:

Valget står mellom å følge ordre eller ha et valg, mellom å være tilskuer eller aktive, mellom å handle eller å ha en illusjon av å handle fordi undertrykkerne handler. Det er valget mellom å tale ut eller være taus, kastret i sin evne til å skape og gjenskape, i sin evne til å forandre tilværelsen. Dette er de undertryktes tragiske dilemma. (Paulo Freire, 1999, s. 29-30).

Jeg har valgt å bringe inn Freires og Tones tanker om frihet og valg fordi dilemmaene studien beskriver naturlig også resulterer i at valg foretas.

Menneskesyn: I følge Askheim er et annet felles element som går igjen når han har vurdert forskjellige definisjoner, at mennesket ses på ”som et subjekt som har evne til å delta i beslutninger og handlinger som gjelder eget liv og som selv vet hva som er bra, nyttig og viktig for det.” (Starrin 1997, Slettebø 2000 i Askheim 2003, s. 104). Dette menneskesynet er i god overensstemmelse med virksomhetens eget menneskesyn basert i kristen tro og FNs menneskerettighetserklæring.

Jeg vil trekke linjene i empowermenttenkningen tilbake til Freire som beskriver kampen om menneskeverdet som et felles prosjekt for både de undertrykte og undertrykkeren. Han hevder at vår viktigste utfordring er å søke et rikere menneskeverd, og at alternativet til dette (en uthuling av menneskeverdet) ikke eksisterer. Makten til å frigjøre seg selv og undertrykkerne må i følge Freire ha sitt opphav i de undertryktes egen situasjon. Hvis dette prosjektet hadde vært forankret hos undertrykkerne, ville det ha virket mot sin hensikt. Da ville makten, eller frigjøringen, hele tiden måtte gis som en gave. Denne gavmildheten forutsetter naturlig at det hele tiden må være mer å gi – og de undertrykkende mekanismene vil derfor fortsette. Kunnskapen om dette må derfor ha sin kilde blant de undertrykte og dem som står dem nær (Freire, 1999).

Frihet er i følge Freire den ”*absolutt nødvendige betingelse for menneskets fulle realisering av seg selv*” (Freire, 1999.s.28). Freire legger med andre ord utfordringen i de undertryktes hender og påpeker nødvendigheten av en kritisk oppvåkning, der de undertrykte avdekker at de selv og undertrykkerne har mistet

menneskeverdet. Om undertrykkeren skriver Freire at han må betrakte de undertrykte som personer han har fratatt selvbestemmelsesretten, og derfor slutte å handle sentimentalt og veldedig (Freire, 1999).

Freire mener at tilværelsen og menneskene eksisterer i et samspill. Dette har sin parallell i empowermentttenkningens relasjonelle betydning og forholdet mellom individ og system.

3.3 Døvhets – en kulturell og språklig minoritet

Døve er i likhet med andre befolkningsgrupper ikke en homogen gruppe. Det er store forskjeller mellom prelingvistisk og postlingvistisk døvhets. Enkelte sterkt tunghørte har også store problemer med å oppfatte talespråk. I tillegg kommer den store gruppen som blir hørselshemmede som en del av aldringsprosessen.

Kjennetegnet for dem som tilhører døvesamfunnet i Norge, er at de har norsk tegnspråk som første språk eller bruker tegnspråk for å kommunisere med andre. Døve lever i et hørende samfunn, men det er i dag bred enighet om at døve har sitt eget språk og sin egen kultur. Det er derfor viktig at de som yter tjenester til døve, har en forståelse for dette.

Hilde Haualand er døv og har forsket mye på døvesamfunnet og døves kultur. Hun beskriver medlemmene av døvesamfunnet, uavhengig av hørselstap. De menneskene som identifiserer seg som døve i motsetning til ”hørende” utgjør døvesamfunnet. Haualand hevder at det som danner grunnlaget for døvekulturen, er det språklige fellesskapet og felles erfaringer i møtet med hørende. I møte med hørende blir døve ofte ”...seende observatører snarere enn hørende deltakere” (Haualand, 2006 i Jørgensen og Anjum, s. 21). Haualand beskriver døvekulturen som en prosess som aldri tar slutt og hun vegrer seg derfor fra å gi noen god, konsis og kort definisjon av hva døvekultur er.

Hauualands beskrivelse kan etter min mening sees som en naturlig komponent i Thomas Hylland Eriksens mer generelle definisjon av kultur som: *"det som gjør kommunikasjon mulig"* (Eriksen, 1997, s.44). Jeg har valgt å trekke frem denne relativt generelle definisjonen av kulturbegrepet fordi kommunikasjon er et vesentlig kriterium for medvirkning. Dette hevder bl.a. Vatne (1998). I FNs nye konvensjon for mennesker med funksjonshemming defineres begrepene "kommunikasjon" og "språk" i artikkel 2. For egen del vil jeg driste meg til å mene at den såkalte "definisjonen" av kommunikasjon har mer til felles med en beskrivelse av kommunikasjonsformer enn en definisjon av begrepet kommunikasjon. Artikkel 2 gjengis nedenfor. Jeg mener det er verdt å merke seg likeverdigheten mellom mange forskjellige kommunikasjonsformer og språk. Tegnspråk, samt alternativ og supplerende kommunikasjon, er en naturlig del av dette.

Article 2 Definitions

For the purposes of the present Convention:

"Communication" includes languages, display of text, Braille, tactile communication, large print, accessible multimedia as well as written, audio, plain-language, human-reader and augmentative and alternative modes, means and formats of communication, including accessible information and communication technology;

"Language" includes spoken and signed languages and other forms of non spoken languages;

(<http://www.un.org/esa/socdev/enable/rights/convtexte.htm>)

Kommunikasjon er et viktig anliggende i studien. Det er derfor avgjørende å klargjøre hvilken forståelse av kommunikasjon som legges til grunn i studien:

"Kommunikasjon kommer av det latinske communicare som betyr å gjøre noe felles, delaktiggjøre en annen i, ha forbindelse med."
(Eide og Eide, 2004, s.17).

Denne forståelsen av hva kommunikasjon innebærer, er generell. Men den løfter fram relasjonsbygging, delaktighet og mulighet for myndiggjøring. Dette er

nettopp temaene for studien av virksomhetens arbeid med individuelle planer. Derfor finner jeg denne definisjonen er dekkende.

3.3.1 Norsk tegnspråk

Norsk tegnspråk er pedagogisk anerkjent som et språk gjennom Opplæringslovens §2.6. Her fastslås at elever som har tegnspråk som første språk, har rett til undervisning i - og på - tegnspråk. (<http://www.lovdata.no/all/tl-19980717-061-002.html#2-6>). Norsk tegnspråk er et visuelt og gestuelt språk. I virksomheten benyttes tegn også som støtte til tale, i tillegg til andre individuelt tilpassede kommunikasjonsformer.

Medlemmene i Norges Døveforbund (NDF) oppfatter seg generelt som medlemmer av en språklig og kulturell minoritet. Samtidig skal NDF som deres interesseorganisasjon ivareta individuelle rettigheter til deltakelse i samfunnet - på lik linje med funksjonshemmedes organisasjoner (Haualand, 2006 i Jørgensen og Anjum, s. 24). Dette er en utfordrende balansegang.

Likestillingspolitikken betyr ikke at segregerte tjenester og særtiltak er utelukket. *”For de som kommuniserer med tegnspråk, betyr likestilling å kunne utvikle språk og sosialt fellesskap med andre i samme situasjon”* (Brattsø, i Fra bruker til borger, s.19). Kommunikasjon og informasjon er nødvendige forutsetninger for medvirkning. Sansetapet medfører derfor at tegnspråk og tilrettelagt kommunikasjon blir avgjørende for at den enkelte skal kunne kommunisere og tilegne seg informasjon – eller sagt på en annen måte: Det handler om å forstå og å bli forstått.

3.3.2 Døvhets og empowerment

Kommunikasjon er en avgjørende faktor for å realisere empowerment. Dette understrekes blant annet av Monoz-Baell og Ruiz (2000) i deres artikkel om empowerment-strategier for døve. De vurderer kommunikasjons betydning for

døve – både individuelt og mot samfunnet - med en tydelig presisering mot hørende eller det hørende samfunn. "*Deaf people are disabled more by their transactions with the hearing world than by the pathology of their hearing impairment*" (Monoz-Baell og Ruiz, 2000, s.40). De anser døvhet som et komplekst fenomen, men understreker samtidig at empowerment-strategier primært bør fokusere på å fjerne kommunikasjonsbarrierene. Virksomheten i studien har en grunnleggende praksis på at tegnspråk og kommunikasjon er avgjørende for tilbudet. At virksomheten ser det som et hovedanliggende å fjerne kommunikasjonsbarrierer, vil være sentralt i denne studien.

4. METODE

Jeg vil i dette kapitlet begrunne valget av kvalitativ forskningsmetode for å belyse oppgavens problemstilling. Videre vil jeg begrunne valget av fokusgruppe som metode for innsamling av data. Deretter beskriver jeg fokusgruppene - med hensyn til både deltakere og gjennomføring. Avslutningsvis i kapitlet vil jeg beskrive analyseprosessen med en vurdering av metodens egnethet, studiens gyldighet og troverdighet, samt etiske betraktninger og overveielser.

4.1 Kvalitativ tilnærming

Kvalitative metoder bygger i følge Malterud (2003) på teorier om menneskelig erfaring (fenomenologi) og fortolkning (hermeneutikk.) I kvalitative forskningsmetoder anses forskeren som en aktiv deltaker i en kunnskapsutvikling som aldri kan bli fullstendig. Metoden handler mer om nye spørsmål enn universelle sannheter (Malterud, 2003, s.31). Haavind anbefaler betegnelsen fortolkende metode om det som vanligvis benevnes kvalitativ metode. Dette gjør hun for å unngå kontrasteringen mot kvantitative metoder som hun mener kan være uheldig. Hun hevder at alle metoder er kvalitative, men at innslaget av kvantifisering i en studie vil variere (Haavind, 2001).

Metodevalget i et forskningsprosjekt styres av fenomenet som skal undersøkes og problemstillingen. Utgangspunktet for denne studien var et ønske om å avdekke en praksis slik de ansatte beskriver den. Jeg ville undersøke erfaringer med deltakelse og medvirkning i arbeidet med individuelle planer. Ledelsen og flere medarbeidere i virksomheten hadde orientert meg om at teamene gjennom systematisk arbeid med individuelle planer i flere år hadde utviklet mye kompetanse om temaet. Malterud skriver at ”..kvalitative forskningsmetoder er virkemidler for utvikling av kunnskap om kvaliteter, egenskaper og karaktertrekk ved ulike fenomener” (Malterud, 2003, s. 84). Virksomheten har målsetting om tjenestemottakerens

deltakelse om medvikning i arbeidet med individuelle planer. Min målsetting med studien var å beskrive og forstå hvordan medarbeiderne forholder seg til, og arbeider for, realisering av dette målet. Det interessante ville være deres erfaringer, deres holdninger og tanker om disse erfaringene, samt hvordan de formulerte sine erfaringer. Det ble derfor naturlig å velge en kvalitativ tilnærming med en fortolkende metode. Malterud (2003) mener at forskeren bruker både beskrivelser og tolkninger i kvalitative metoder, og at det er et gjensidig påvirkningsforhold mellom beskrivelse og tolkning. (Malterud, 2003, s. 50). Min posisjon i denne studien har vært mer fortolkende enn beskrivende. Jeg søkte en bakenforliggende mening i de utsagn informantene ga og har forsøkt å se ord og setninger i lys av en større helhet. Analysen er også påvirket av den teoretiske rammen for studien slik jeg redegjør for i avsnitt 4.4.1 om egen forforståelse.

Jeg hadde også en antakelse om at medarbeiderne ville kunne ”spille hverandre gode” gjennom dialog i datainnsamlingsprosessen. Med disse forutsetningene valgte jeg å arbeide med fokusgrupper i denne studien.

4.2 Fokusgruppe

Det har vært viktig for meg å velge en metode som gir logiske koblinger mellom tema for analysen og data. Fokusgruppen er vurdert som en kvalitativ metode, hvor deltakerne presenterer og modererer egne erfaringer i diskusjon med hverandre. Gjennom denne prosessen kan man sammen konstruere ny kunnskap og forståelse. Ivanhoff og Hulteberg (2006) har i en litteraturstudie vurdert fokusgruppen som metode for å studere dagliglivets realiteter. De hevder at en av fokusgruppemetodens styrker er at forskeren gis mulighet for å forstå hvordan informantene vurderer sin egen virkelighet i diskusjon med hverandre. Variasjonene, diskusjonene og den kollektive forståelsen gir et potensielt grunnlag for en dybdeforståelse av temaene som bringes inn i fokusgruppen.

Kitzinger (1994) vektlegger interaksjonen i en fokusgruppe når hun skriver:

"Focus group research is a generic term for any research which studies how groups of people talk about an issue. Indeed, a defining feature of focus group research is using the interaction between research participants to generate data and giving attention to that interaction as part of the analysis. A focus group is a research encounter which aims to generate discussion on a particular topic or range of topics, with the emphasis being on interaction between participants."

(Kitzinger, 1994, i Holloway, 2005, s. 57).

Halkier (2003) har i sin bok om fokusgrupper valgt å definere en fokusgruppe på en liknende, men enklere måte - som *"en forskningsmetode hvor data produseres via gruppeinteraksjon omkring et emne som forskeren har bestemt."* (Halkier 2003, s.11)

Et avgjørende element i fokusgruppemetoden er at informantene interagerer med hverandre. Det er dette som gir innsikt i deltakernes delte verden av erfaringer, språk og kultur. Fokusgruppemetoden presenteres som et metodisk verktøy for å oppnå innsikt gjennom å lytte til deltakernes diskusjoner og gjensidige utfordringer. Deltakerne kan frembringe sammensatte og mangfoldige forståelser og gi forskeren nye og annerledes perspektiver.

Litteraturen anbefaler segmenterte grupper når man skal sette sammen fokusgrupper innenfor organisasjoner. (Launsøe og Rieper, 1995, Morgan og Krueger, 1993 i Halkier, 2003). Ivanoff og Hultberg (2006) diskuterer konsekvensene av at gruppen kjenner hverandre fra før. De henviser til Kitzinger (1994) og egne erfaringer når de konkluderer med at dette kan være en styrke for diskusjonene. Dette begrunnes med at den etablerte tilliten gjør at deltakerne diskuterer fritt og åpent sammenlignet med grupper som ikke kjenner hverandre på forhånd.

Moderatorrollen i fokusgrupper har mange likhetstrekk med en intervjuerrolle i et kvalitativt intervju. Imidlertid er det likevel noen forskjeller det må tas hensyn til. I et fokusgruppemøte er den sosiale interaksjonen mellom deltakerne en viktig

dynamikk. Moderatoren skal, på samme måte som intervjueren i et kvalitativt intervju, fortrinnsvis lytte til deltakerne. Som moderator må man også kunne håndtere den sosiale dynamikken i gruppene og sørge for at alle deltar i gruppediskusjonene (Halkier, 2003).

Kitzinger hevder at fokusgruppene er ideelle for å utforske menneskers erfaringer, meninger, oppfatninger, ønsker og bekymringer. Informantene gis mulighet til også å fokusere på egne prioriteringer. Deres dagliglivsform for kommunikasjon kan fortelle *”oss like mye, hvis ikke mer om hva mennesker vet og erfarer”* (Kitzinger i Holloway 2005, s. 57). Dette gir fokusgruppen mulighet for å avdekke områder for kunnskap som er mindre tilgjengelig for mer konvensjonelle metoder. På forhånd var jeg kjent med at studiens utvalgte enheter hadde mange medarbeidere med mye kompetanse og lang erfaring. Derfor vurderte jeg at fokusgrupper ville gi mulighet for ny kunnskap som kunne tolkes ut fra tematiserte samtaler i slike erfaringsfellesskap.

Kitzinger (2005) og Hallkier (2003) presiserer betydningen av å sammenlikne bruk av fokusgrupper med andre metoder, samt muligheten av metodekombinasjoner, såkalt metodetriangulering. *”Individuelle intervjuer vil være bedre egnet for å få frem individuelle biografier og opplevelser. Observasjon kan være mer hensiktsmessig for å dokumentere sosiale roller og formelle organisasjoner. Fokusgruppen er allikevel et uvurderlig verktøy for å studere hvordan kunnskap, ideer og erfaringer utveksles i en gitt kontekst”* (Kitzinger i Holloway, 2005, s. 58-59). Denne beskrivelsen er i overensstemmelse med mine intensjoner med oppgaven.

4.3 Empiri

4.3.1 Studiens utvalg

Mine informanter er alle ansatt i en virksomhet som tilbyr tjenester til voksne døve og døvblinde mennesker med svært ulike tjenestebehov. Tjenestene er organisert i team. Teamene er etablert ut fra fagområder, dvs teammedlemmene arbeider med mennesker med beslektede utfordringer.

Jeg valgte i samarbeid med virksomhetens ledelse å ta utgangspunkt i de teamene som forholder seg til mennesker med relativt liten, eller ingen, grad av psykisk utviklingshemming. Imidlertid har noen av disse menneskene en diagnostisert psykisk lidelse. Hovedårsaken til at disse teamene ble valgt ut, er at teamets tjenestemottakere har få/ingen kognitive begrensninger. Etter ledelsens vurdering er det disse teamene som møter de fleste dilemmaene knyttet til medvirkning og deltakelse, fordi de som mottar deres tjenester tydeligst kommuniserer sine ønsker og behov. I de teamene hvor fokusgruppemøtene ble gjennomført, er tjenestene tilrettelagt for mennesker som generelt har høy tegnspråkkompetanse.

Virksomheten har mange døve ansatte. Det er lagt spesiell vekt på å rekruttere døve til de teamene hvor tjenestemottakernes eget tegnspråknivå er meget høyt. Fellestrekket for deltakerne i fokusgruppene er at de, med 2 unntak, har relativt lang erfaring fra arbeidet, de benytter både norsk og tegnspråk i sitt daglige arbeid, og de arbeider med mennesker som har et relativt velutviklet tegnspråk.

Tilfeldigheter gjorde at den ene fokusgruppen besto av 5 døve og 1 hørende. Den andre fokusgruppen besto av 4 hørende og 1 døv. Den kjønnsmessige fordelingen var tilnærmet lik. Informantene hadde et aldersspenn fra begynnelsen av 20-årene til omtrent 50 år. Teamleder ble ekskludert fra deltakelse for å unngå at lederens tilstedeværelse skulle påvirke samtalene. For øvrig var det ingen begrensninger på hvem i teamet som kunne være med. De som deltok i fokusgruppene, gjorde dette innenfor ordinær arbeidstid. Det ble påpekt både fra ledelsen og meg at deltakelse

var frivillig. Dette kommer også tydelig frem i samtykkeerklæringen som ble underskrevet av samtlige deltakere.

4.3.2 Forberedelse og planlegging

Fokusgrupper som metode gir informantene en mulighet til å være aktive deltakere også i den delen av analyseprosessen som pågår under selve møtet. De gis også mulighet til å være med å prioritere og påvirke hvilke områder som vektlegges og debatteres. (Kitzinger i Holloway, 2005, s. 60).

Intervjuguiden ble utarbeidet med grunnlag i forskningsspørsmålene.

Diskusjonene og samtalene skulle holdes innenfor tematikken ”medvirkning, deltakelse og individuell plan”. Flere av kjernespørsmålene i intervjuguiden er overlappende. Dette er gjort med hensikt, fordi forskjellige innfallsvinkler kan gi forskjellige svar eller trigge nye assosiasjoner (Intervjuguide, vedlegg 1).

Jeg skulle selv være moderator i fokusgruppene. Jeg satte meg derfor inn i intervjuguteknikker for et kvalitativt intervju samtidig som jeg tenkte igjennom hvordan jeg kunne bidra til å etablere en god sosial interaksjon mellom deltakerne. Dette ble planlagt ivaretatt gjennom en relativt grundig introduksjon til tema, beskrivelse av hvordan fokusgruppen gjennomføres, samt eksempelvis ”runder” rundt bordet dersom noen i liten grad deltok. Jeg forberedte meg også på å ty til indirekte kommunikasjon gjennom øyekontakt med deltakere som ville stå i fare for å bli hensatt på sidelinjen. En øvelse for å aktivisere alle, ble også lagt inn som grunnlag for diskusjon. Denne øvelsen gikk ut på å beskrive hva deltakerne la i begrepene deltakelse og medvirkning på post-it lapper med forskjellige farger. (Denne øvelsen ble kun gjennomført i den første fokusgruppen, fordi diskusjonen i den andre gruppen fløt greit og naturlig berørte intervjuguidens nøkkelspørsmål.)

Som del av forberedelsene ble intervjuguiden gjennomgått med veileder. Min medhjelper som var med meg i den første fokusgruppen, gikk også igjennom intervjuguiden sammen med meg på forhånd.

4.3.3 Gjennomføring av fokusgruppeintervjuene

I henhold til intervjuguiden ble det gitt en innledende informasjon om prosjektet. Deretter gjennomførte vi en presentasjonsrunde med enkelte åpne spørsmål om egne erfaringer. Formålet var både å aktivisere deltakerne, slik at alle fikk anledning til å si noe innledningsvis. Siden deltakerne var kollegaer som kjente hverandre godt, handlet dette like mye om å etablere trygghet i forhold til meg og min medhjelper. Samtlige informanter underskrev samtykkeerklæring, og alle fullførte deltakelsen.

Intervjuguiden ble fulgt ved at spørsmålene ble debattert. Dette skjedde enten gjennom at jeg introduserte spørsmålene, eller ved at de selv kom inn på dem i løpet av samtalen. Ved oppsummeringen av møtet vurderte min medhjelper og jeg at vi hadde berørt de fleste av temaene som lå i intervjuguiden i det første fokusgruppemøtet. Min medhjelper/observatør vurderte også min rolle og ga innspill til den umiddelbare analysen i etterkant av intervjuet. Det andre fokusgruppeintervjuet ble gjennomført uten medhjelper. Dette skyldtes at det var umulig å skaffe tolk til det avtalte møtet, slik at det andre fokusgruppemøtet måtte utsettes. I det andre møtet ble intervjuguiden i mindre grad benyttet som styringsverktøy. Jeg sjekket imidlertid ut at temaene i guiden ble belyst, selv om innfallsvinklene til tematikken var noe forskjellig. Analysen er gjort på tvers av gruppene, slik at hvilken fokusgruppe som kommer med de ulike innspillene ikke er trukket frem i analysen. Den har hatt som utgangspunkt å finne gjennomgående temaer og hente læring fra disse.

Fokusgruppemøtene ble foretatt i de møterommene deltakerne pleide å benytte på arbeidsplassen. Møterommene var lyse og trivelige. Det ene av dem var litt trangt i forhold til gruppens størrelse, men jeg vurderer allikevel at det fungerte greit. Dette var både en praktisk løsning samtidig som kjente omgivelser også bidrar til trygghet i gruppene. Det ble servert kaffe under møtet. Rammen for møtene var 1,5 timer, pluss 15 minutters tolkepause halvveis. Dette bruddet i møtet kan kritiseres fordi flyten i diskusjonen kan bli brutt. Det er imidlertid såpass

konsentrasjonskrevende å avlese en tolk, at disse pausene var helt nødvendige for at de døve informantene i gruppene skulle kunne delta likeverdig.

I fokusgruppene kommuniserte noen av de døve informantene på tegnspråk. De hørende og enkelte av de døve kommuniserte på norsk med tegn som støtte. Siden tegnspråk er kommunikasjonsbasis for alle, er datagrunnlaget kvalitetssikret med bruk av tegnspråktolk.

Alle informantene deltok aktivt i fokusgruppene. Enkelte spørsmålsstillinger ble besvart/kommentert av alle. I begge gruppene var det et mindretall informanter som var mer tilbakeholdne enn andre. Dette mindretallet hadde kortest ansettelsestid, uten at det er sikkert at dette var årsaken til tilbakeholdenheten. Generelt bemerket er allikevel hovedinntrykket at det var et bredt engasjement i gruppene.

Det var mye dialog mellom deltakerne i hver gruppe. Dette er nok en effekt av at deltakerne var trygge på hverandre og turte å utfordre hverandre og diskutere teamene åpent. Dette ble synliggjort i at flere av deltakerne stilte spørsmål som kunne oppfattes som kritiske til den rådende diskursen i stiftelsen, med tanke på stiftelsens fokus på at tjenestene gis ”på deres premisser.”

Etter at fokusgruppeintervjuene var gjennomført, ble deltakerne oppfordret om å gi tilbakemeldinger om hvordan det hadde vært å delta på et slikt intervju.

Informantene ga umiddelbar tilbakemelding på at de hadde opplevd diskusjonene som fruktbare og lærerike. De mente dette hadde vist at de hadde mye å lære av hverandre. De uttrykte også at de savnet mer tid til å reflektere sammen over utvalgte temaer. Jeg velger å tolke dette til at fokusgruppen i seg selv har bidratt til kunnskapsutvikling.

4.3.4 Innsamling og behandling av datamaterialet

Jeg gjennomført to fokusgruppeintervjuer med to måneders mellomrom høsten 2006. Umiddelbart etter at intervjuene ble foretatt, noterte jeg egne umiddelbare inntrykk, momenter til ettertanke og nye spørsmål.

Det ble gjort lydopptak fra fokusgruppeintervjuene. Disse ble senere transkribert ordrett der det var mulig. Overgangen fra lyd til tekst gjør at stemninger og tonefall i noen grad forsvinner (Malterud, 2003). Flere av informantene var døve. Tegnspråk blir stemmetolket, og noen av de døve velger å bruke norsk. Jeg erfarte dessverre at lydopptaket av døve informanter som brukte norsk tale med tegn, ble noe lavt og utydelig på opptaket. Dette skyldes at tegnstøtten ikke lenger var synlig. Personalgruppene var imidlertid meget disiplinerte med hensyn til turtaking. Dette er helt naturlig i kommunikasjon med døve og bruk av tolk, hvor oppmerksomheten må rettes mot den som har ordet. Sammenblanding av stemmer var derfor ikke noe problem. På veien fra det visuelle språket til ord og tekst skjer det imidlertid en avgrensning av datamaterialet. I fokusgrupper med døve informanter vil det nok gi mer inntrykk å ha opptakene på video/DVD. Jeg spurte den fokusgruppen med mange døve om de var villige til dette, men de ønsket å slippe det. Dette ønsket ble selvfølgelig respektert. Det faktum at informantene beskrev at de ville bli mindre frie når de så på et kamera, ville også kunne hatt betydning.

Mellom disse to fokusgruppemøtene gjennomførte jeg også et semistrukturert eksempelintervju med en sentral fagkonsulent. Hun hadde arbeidet med individuelle planer i flere virksomheter gjennom mange år. Det var imidlertid ingen momenter i intervjuet som ikke bekreftet funnene i fokusgruppen. Medvirkningsaspektets betydning i arbeidet med individuell plan var det som ble desidert mest vektlagt i intervjuet. Jeg valgte å konsentrere meg om fokusgruppene, fordi disse fremsto som rene overflødighetshorn av interessante data. Eksempelintervjuet bidro dog til min egen bakgrunnsforståelse.

Ved fokusgruppens avslutning delte jeg ut et skjema hvor jeg ba deltakere beskrive hva de forstår med virksomhetens tolv "vesentlige livsområder." Den individuelle planen er disponert etter disse livsområdene. Ett eksempel på et livsområde er "å ha kontroll over eget liv." Ett annet eksempel er "å formidle og forstå eget språk." Deltakerne ble bedt om å fylle ut dette skjemaet og levere det i den utdelte konvolutten i løpet av en uke. De aller fleste fylte ut skjemaet. Dette materialet er ikke tatt med videre i analysen, men har også bidratt til min bakgrunnsforståelse.

4.4 Analyttisk tilnærming

En hovedfagsoppgave har blitt beskrevet som en svenneprøve innenfor forskningsfeltet. For meg som uerfaren på feltet, var det en stor utfordring å analysere empirien. Analysen skal bygge bro mellom rådata og resultater. For å lykkes med dette, må sammenfattet datamateriale organiseres og fortolkes.

"Problemstillingen er utgangspunktet for de spørsmål som stilles til materialet. Svarene er de mønstrene, som vi gjennom systematisk kritisk refleksjon kan identifisere og gjenfortelle. Forskeren skal også vurdere egen rolle og posisjon" (Malterud, 2003, s. 93).

De metodiske implikasjonene, og det forhold at jeg blant annet har hatt et arbeidsforhold i stiftelsen, gjør at forforståelsen er av avgjørende betydning. Zygmunt Bauman sier dette så enkelt og presist: *"Måten vi betrakter problemene på, påvirker hva som blir oppfattet som passende løsninger"* (Baumann og May, 2004, s. 224). I det neste avsnittet redegjør jeg derfor først for eget ståsted. Deretter presenterer jeg analysemetoden som har blitt benyttet.

4.4.1 Forforståelse – eget forhold til tema

Malterud påpeker at det særlig i analysefasen er avgjørende at forskeren er klar over eget ståsted mellom beskrivelse og tolkning. Da først *"..vet hun hva hun har*

---

sett etter i sitt materiale, og på dette grunnlaget kan overveie hva som har påvirket hennes resultater” (Malterud, 2003,s.52).

Jeg har fulgt den generelle offentlige debatten om politikk for mennesker med funksjonsnedsettelse gjennom mange år. Parallelt med dette har jeg arbeidet i et fagfelt for døve og døvblinde med ulike funksjonshemninger. Personlig mener jeg at døve utgjør en språklig og kulturell minoritet, men samtidig er det åpenbart at det å være døv i et hørende samfunn kan virke funksjonshemmende. En av de tydeligste indikasjonene på denne debattens intensitet er de tidvis voldsomme motsetningene i debatten om cochlea-implantat, CI. I dag får nesten alle barn som er født døve/sterkt tunghørt implantater på begge ører, så snart de er store nok til å kunne opereres. Foreldrene kan velge et oralt eller tospråklig opplæringstilbud for sine barn. Døvesamfunnet opplever det svært ensidige fokuset på oralisme som enkelte forfekter, som en trussel mot deres eget språk og kultur. Personlig ville jeg valgt et tospråklig opplæringstilbud for mitt eget barn, fordi jeg tror det ville gitt den optimale språkutvikling. Disse to eksemplene på hva jeg personlig mener, er en naturlig følge av lang praksis i feltet og mange diskusjoner med døvepolitisk engasjerte mennesker.

Medvirkning og deltakelse har for meg, i likhet med mange andre, fått preg av å være honnørord. Når jeg selv fikk være med å spille en aktiv rolle i utformingen av stiftelsens verdigrunnlag, var dette noe av bakteppet. Utfordringen med å operasjonalisere disse verdiene ligger hos virksomheten, både på ledernivå og hos den enkelte medarbeider. Dette handler i stor grad om makt – og ikke minst fordeling av makt. Empowermentbegrepet ble derfor viktig for meg, fordi dette synliggjør maktrelasjonene både på systemnivå og individnivå. Både som yrkesmenneske og som lokalpolitiker er jeg opptatt av hvordan makt fordeles og brukes konstruktivt. Jeg anser ikke makt for å være et negativt ladet ord, men mener at alle ideelt sett bør ha et bevisst forhold til makt. For egen del er jeg bevisst at jeg i mitt daglige arbeid både har og benytter makt – forhåpentligvis i tråd med verdigrunnlag og egen overbevisning. Dette krever imidlertid refleksjon, etiske overveielser, faglige vurderinger, dialog og handling.

4.4.2 "Innenfor-utenfor-perspektiv"

Jeg noterte meg umiddelbart etter fokusgruppemøtene at informantene ikke fortalte meg om tegnspråkets betydning. Dette er argumentasjon disse personalgruppene naturlig innleder med overfor utenforstående. Det faktum at de ikke gjorde dette, viste at de intuitivt regnet meg som "innenfor" i forhold til betydningen av et tegnspråkmiljø. Siden fokus var deres erfaringer og ikke tjenestemottakerens opplevelser, var det naturlig at de ikke benyttet navn i sine eksempler. Jeg ville antagelig ha kjent til flere av tjenestemottakerne, siden jeg har arbeidet i dette ganske smale feltet i mange år. Men i dette henseende regnet de meg nok som en "utenfor" egen virksomhet og uttrykte i svært liten grad egenskaper som ville gjort personene gjenkjennbare. Da det heller ikke var noe poeng for meg å finne frem til personene bak situasjonsbeskrivelsene, gjorde dette at tjenestemottakerne ble effektivt anonymisert. Dette gjør at det heller ikke er mulig å "skape et portrett" av en tjenestemottaker ut fra de dataene jeg fikk. Beskrivelsen av tjenestemottakerne i virksomheten blir derfor anonym og pregløs. Med den vinklingen denne oppgaven har fått, mener jeg at dette ikke har betydning for oppgaven. Samtidig sikrer det tjenestemottakernes anonymitet. Fokusgruppedeltakernes anonymitet vil bli kommentert under etiske betraktninger.

Jeg har reflektert over dette og tenker at informantenes intuitive holdning til at jeg var "innenfor" fagfeltet, men "utenfor" virksomhetens drift er ganske korrekt.

Jeg har også gjort meg noen tanker om egen identitet og posisjon i miljøet. I dette miljøet er noe av min identitet knyttet til at jeg er "hørende." Dette er ikke en identitetsforståelse jeg selv har valgt, men noe som er meg gitt av døve kollegaer og fagmiljøet. Slik er det blitt integrert i min egen selvforståelse. "Hørende" hentyder her ikke først og fremst til at jeg ikke er døv, men likeså mye til at jeg ikke er inkludert i døvesamfunnet på lik linje med for eksempel hørende barn til døve foreldre eller andre hørende som lever med og i døvefellesskapet. Dette kan kanskje virke noe underlig all den tid jeg kommuniserer relativt godt med døve og deler døves språk- og kulturforståelse. Munoz-Baell og Ruiz (2000) skriver at man

må gjøre seg fortjent til ”medlemskap” i døvesamfunnet. Det er ikke nok å være døv eller tunghørt. Et felles språk, delte erfaringer, sosial deltakelse i miljøet og en kulturell identitet er også viktige kriterier. På tross av at jeg til en viss grad opplever språket som mitt eget, faller jeg utenfor de andre kriteriene. Det er kanskje heller ikke uten betydning at jeg er nytiltrådt i en lederstilling i stiftelsen. Imidlertid tror jeg at mitt mangeårige arbeid, både i miljøet og som rådgiver, har bidratt til gjensidig kjennskap og fortrolighet med informantene. Dette gjør at det ikke er tilstede noen nevneverdig autoritetsfrykt. Det var ingen ting i fokusgruppeintervjuene som ga meg mistanke om noen form for tilbakeholdenhet i forhold til min stilling.

4.4.3 Analyseprosess

Demant skriver at fokusgruppen må tenkes inn i en bred analysestrategi hvor både gruppesammensetning, valg av temaer, moderering av intervjuet og analyseformen arbeider sammen (Demant, s.131 i Bjerg og Villadsen 2006 og Halkier, 2003). Analyseprosessen i fokusgruppene startet i forberedelsen av møtene – med utvelgelsen, presentasjonen og intervjuguiden. For å belyse temaet, ble det vurdert som svært viktig å foreta et gjennomtenkt valg av informanter. Det ble sentralt at disse måtte ha arbeidet over tid med mennesker som kommuniserer behov og tanker om eget liv og utvikling. Målsettingen med intervjuguiden var å kunne belyse tematikken fra flere vinkler, samtidig som den skulle generere diskusjon mellom deltakerne. Dette preget utformingen av intervjuguiden. Under selve intervjuet ble utsagn også vendt og belyst fra flere sider – både av andre møtedeltakere og meg selv. Intervjuguiden bidro til å holde retning, men det var også viktig å kunne forfølge poeng, be om utdypning og klargjøring, samt videreføre starten på spennende diskusjoner som ikke nødvendigvis var et hovedanliggende i intervjuguiden.

Informantenes fremtredelse og rolle i fokusgruppene er ifølge teorien om fokusgrupper ikke uten betydning (Denant, 2006). Han refererer i sin artikkel til

Davis og Harré (1991) som presenterer fokusgruppediskusjonene som fragmenter av en diskurs, hvor deltakerne vil fremføre seg med den identitet de har med seg i sine hverdagslige relasjoner. Dette kan kanskje være med å forklare det noe ulike fokus de to gruppene presenterer. I den refererte artikkelen hevdes det at det er ”..effekten av dette vi opplever, når vi kan konstatere at data konstrueres på meget forskjellig måte, alt etter hvordan gruppen sammensettes” (Denant, her i Bjerg og Villadsen, 2006, s.142).

Forholdet, samspillet og diskusjonen deltakerne i mellom var antakelig ikke uten betydning for analysen. Deltakerne inntok forskjellige roller i gruppene. Hvorvidt dette var en videreføring av deres roller slik de bærer dem i enhver møtesituasjon på arbeidsplassen, er uvisst. I henhold til Denant (2006) er det ikke usannsynlig. Deltakerne fremstilte seg sannsynligvis med sin hverdagslige identitet hvor døv/hørende-identitet, utdanningsnivå og kjønn kan ha betydning. Det var tydelig at de to fokusgruppene fokuserte på forskjellige erfaringer i forhold til opplevde utfordringer i arbeidet med de individuelle planene. Gruppen som var dominert av hørende ansatte, mente for eksempel at liten grad av medvirkning for en stor del hang sammen med rapporteringskrav og avtaler. Gruppen som var dominert av døve ansatte, fokuserte veldig på betydningen av språkforståelse.

Med fare for å generalisere for mye er døve, berettiget eller ikke, kjent for å gå rett i kjernen av en diskusjon uten mye utenomsnakk. Fokusgruppeintervjuet avkrefter ikke denne forestillingen, uten at det nødvendigvis har vesentlig betydning. Jeg trekker dette allikevel frem fordi jeg undrer meg over om den språklige/døve diskurs ble så manifest i denne gruppen fordi det var dette deltakerne intuitivt vurderte at var det mest sentrale å formidle til prosjektet - eller om dette handler om gruppedeltakernes selvrepresentasjon i gruppen som formidler det ”korrekte syn” med hensyn til tegnspråk. En tredje mulig forklaring er at min egen rolle som moderator ikke var tydelig nok til å vinkle diskusjonen over i andre spor.

Det skulle også vise seg å være svært fruktbart å gjennomføre analysekurset ved seksjonen, parallelt med gjennomføringen av intervjuene. Dette ga stadige

impulser til å se stoffet fra nye vinkler. Medstudenters drøftinger inspirerte til å bevege seg ut og inn av eget materiale med forsøksvis nye blikk og innfallsvinkler. Gjennom de tilbakemeldingene vi ga hverandre, ble det tydelig hvor nødvendig det var å holde fast ved et svært kritisk blikk og en spørrende holdning.

Analyseteknikken som ble benyttet for å analysere materialet tar utgangspunkt i Kvaales (1997) beskrivelse av metoden ”meningsfortetting”. Meningsfortetting medfører en forkortelse av uttalelsene og diskusjonene ned til kortere formuleringer. Lange setninger kortes ned, slik at meningsinnholdet presenteres med konsise formuleringer. Metoden følger Giorgis (1985) fenomenologiske femtrinns analyseteknikk (Kvale, 1997). De ulike trinnene og hva som skjer beskrives under.

Jeg har gjennom hele prosessen og alle trinnene forsøkt å stille materialet nye spørsmål og ha en kritisk holdning til egen fortolking. Dette har blant annet vist seg i prosessen ved at jeg har sortert bort eller omgruppert meningsenheter jeg innledningsvis mente hadde relevans. Halkier (2003) hevder at en av fordelene ved å analysere materiale fra fokusgrupper, sammenlignet med individuelle intervjuer, er at forskeren under møtet får flere menneskers tanker om det som blir meningsdannende. Slik ser forskeren hvordan meningsdannelsen endres og blir revidert samtidig. Både under selve gjennomføringen av fokusgruppemøtet og ved senere gjennomhøring og gjennomlesning av materialet, fikk jeg bekreftet at dette var tilfelle.

Den teoretiske rammen for studien var delvis klarlagt før fokusgruppemøtene ble gjennomført, og har derfor kunnet påvirke analysen. Dette kommer for eksempel til syne i kategoribeskrivelser og betegnelser for overordnede kategorier.

For å gi leseren et oversiktlig inntrykk av analysen er progresjonen i prosessen beskrevet i fem trinn slik de beskrives i Kvaales bok fra 1997. Imidlertid var ikke arbeidet like lineært som denne fremstillingen gir inntrykk av. Her var det mange tilbakeslag underveis. Meningsenheter og kategorier ble opprettet og fjernet,

omfordelt og re-kategorisert, samt tolket som interessante for senere og forkastes. Kategorienes overskrifter er hentet dels fra uttaleser som fremkom i fokusgruppene, dels fra teorien eller inntrykket kategorien som helhet ga.

1. Trinn: Helhetlig gjennomgang av materialet på søken etter hva materialet forteller

”I første trinn leses hele intervjuet igjennom for å få en følelse av helheten.” (Kvale, 1997, s.127). Rådata utskrevet som tekst inneholdt store mengder informasjon. Jeg skrev ut intervjuene relativt raskt etter gjennomføringen. Da skrev jeg også ned noen av min umiddelbare tanker. Arbeidet ble deretter lagt bort en periode på grunn av andre forhold. Da det analytiske arbeidet ble tatt opp igjen, valgte jeg å lytte til opptakene gjentatte ganger. Jeg leste også igjennom materialet slik Kvale beskriver. Etter gjennomlyttingen av materialet fikk jeg også med meg tonefall og stemninger inn i lesningen. Denne prosessen ga med nye spørsmål til materialet:

Hvem skrives planen for?

Hvordan inkluderes tjenestemottakeren og blir deltakende i arbeidet?

Hvordan synliggjøres forholdet eller relasjonen mellom individ og samfunn i datamaterialet?

Hvilke maktstrukturer avdekkes?

Hvordan identifiseres gode empowermentprosesser?

Hvilke roller inntar medarbeiderne i prosessene?

Hvordan kan empowermenttenkningen bidra til å klargjøre disse spørsmålene?

Disse spørsmålene er beslektet med, men langt fra de samme som, det som fremgår av intervjuguiden. Ved gjennomlytting var det imidlertid eksempelvis slike spørsmål som trådte frem som sentrale å stille til materialet.

2. Trinn: Avgrensning av meningsenheter

I det andre trinnet bestemmes de naturlige meningsenheterne av forskeren. (Kvale, 1997, s. 127). Etter å ha lyttet til og lest gjennom materialet, foretok jeg den første sorteringen av tekstelementer, for så å legge en del av materialet til side. Jeg lette

så etter meningsenheter som kunne være sentrale i teksten, og markerte disse med forskjellige farger. Disse meningsenhetene besto av relativt lange sitater og dialoger fra fokusgruppeintervjuene.

3. Trinn – Meningsenhetene omdannes til tema

I tredje trinn skal de temaene som dominerer den naturlige meningsenheten uttrykkes. (Kvale, 1997, s.127). Med utgangspunkt i meningsenhetene i andre trinn forsøkte jeg nå å finne frem til tematiske overskrifter for meningsenhetene. Samtidig foretok jeg en kritisk utvelgelse av hvilke temaer som ville ha relevans. I denne prosessen var veiledning helt avgjørende. For en utrenet person er det smertefullt å gi opp spennende sitater og uttalelser som isolert sett ikke har relevans for oppgaven. Sammenfattingen av meningsenheter til tema eller forskjellige kategorier, bidro til å rydde i materialet. Gjennom dette ble det mulig å finne betegnende beskrivelser.

4. trinn – Meningsenhetene danner mønster

”I det fjerde trinnet undersøkes meningsenheten i lys av studiens spesifikke formål.” (Kvale, 1997, s.128). Oversikten jeg fikk i forrige trinn ga en struktur som gjorde det enklere å identifisere mønstre og sammenhenger. Spørsmålene endrer her karakter fra trinn 1. Jeg valgte nå å fokusere mer på hva meningsenhetenes tema forteller meg, for eksempel om medvirkning. Jeg fikk tett veiledning også i denne prosessen, hvor jeg egentlig gikk motsatt vei – fra å trekke ut enkeltdeler til nå å se større sammenhenger. Den teoretisk rammen påvirket hvilke sammenhenger som ble løftet opp.

5. trinn – De essensielle beskrivelsene

I det femte trinnet skal de viktigste emnene bindes sammen til deskriptive utsagn. (Kvale, 1997, s.128). De betydningsfulle emnene som fremkom som mønstre og

sammenhenger i meningsenhetene i fjerde trinn, ble i denne delen fremstilt som deskriptive utsagn. Funnene ble omskrevet til essenser.

”I presentasjonen av resultatene skal mønstrene som fremkommer i analysen i et gitt perspektiv formidles. Perspektivet er formet av forforståelse og den teoretiske referanserammen” (Malterud, 2003, s.95). Det er ingen tvil om at min egen forforståelse og ståsted som jeg tidligere har belyst, påvirket både selve fokusgruppemøtet og analysen. Jeg har som tidligere nevnt, vært noe engasjert i norsk helse- og sosialpolitikk. Derfor har jeg ikke arbeidet terapeutisk på flere år. Dette kan ha påvirket mitt valg av fokus på systemnivået innenfor empowermenttenkningen. Utgangspunktet var imidlertid et mer individuelt fokus, men jeg mener materialet tydeliggjorde sammenhengen mellom individ og system. Denne sammenhengen er jo et hovedanliggende i den demokratibaserte empowermenttenkningen. Dessuten er den i samsvar med studiens valgte definisjon av empowerment.

4.5 Studiens gyldighet og troverdighet

4.5.1 Gyldighet – relevans og overførbarhet

Gyldighet i kvalitative studier bedømmes ut fra om studien belyser oppgavens tema. Det er derfor avgjørende at gyldigheten vurderes fortløpende i prosjektet (Kvale, 1997 og Malterud, 2003).

Demant (2006) hevder at fokusgruppen *”skaper viten ved å produsere en diskurs i kraft av den måte, hvorpå deltakerne skaper deres utsagn i relasjon til de andre deltagende individer”* (Demant, 2006 i Bjerg og Villadsen, s.144). Dette er i overensstemmelse med Kitzingers (1994) refererte beskrivelse av fokusgruppeforskning. Demant argumenterer i samme kapittel sterkt imot Frey og Fontana (1993). Disse hevder at en styrke ved fokusgruppen er at mange deltakere reduserer subjektivismen den individuelle intervjuet kan være preget av. Demant påpeker på sin side at det i gruppene skapes en diskurs som tillater noen utsagn fremfor andre, og at gruppene ikke er maktfri. *”Metodens vitenskapelighet kan derfor ikke forsvares ut fra at inkludering av mange aktører gir en tettere relasjon til data, og derfor eliminerer tendensen til subjektivisme”* (Demant i Bjerg og Villadsen, 2006, s.143-144).

Jeg la Demants vurdering til grunn for denne studien. Etter min mening handler dette også om å vurdere fokusgruppen som kvalitativ metode – uten å blande inn antall informanter som et kriterium for å vurdere metodens vitenskapelighet. Det skulle i analysen også vise seg at det var store forskjeller i tilnærminger og prioriteringer i de to fokusgruppene. Dette støtter opp om Demants syn på nødvendigheten av å vurdere gruppeinteraksjonen som del av analysen og konstruksjon av data. I presentasjonen av materialet har jeg også søkt å synliggjøre skillet mellom enkeltutsagn og gruppekonsensus.

Jeg mener at fokusgruppe som metode bidro til å gi relevante informasjon om studiens tema. Gjennom studien opplever jeg å ha fått data som har gitt meg kunnskap om temaet. For å sikre at dataene ble pålitelige, benyttet jeg de ulike spørsmålsstillingene i intervjuguiden, samt diskusjonen i fokusgruppene. Disse diskusjonene synliggjorde også deltakerne kritiske evne til å vurdere egen praksis. Oppfølgingsspørsmål for å avsløre eventuelle fortolkningsfeil eller for å avdekke behov for å utdyping, bidro også til å sikre pålitelige data.

Datamaterialet etter arbeid med to fokusgrupper var omfattende. Utvalgte dialoger er presentert i tillegg til enkeltsitater i neste kapittel. Dette er gjort for å synliggjøre diskusjonene og prosessene i fokusgruppene. Som jeg beskrev i analyseprosessen la jeg vekt på å sjekke egne tolkninger underveis i møtet. Avslutningsvis foretok jeg også en oppsummering i fokusgruppemøtene. Dette gjorde jeg for å få en tilbakemelding på min umiddelbare oppfattelse, og for å sjekke ut om det var avgjørende momenter som var uteglemt. Jeg gikk også igjennom det første fokusgruppemøtet med min medhjelper for å sjekke ut om mine oppfatninger og tolkninger av møtet virket rimelige. Medstudenter har gitt tilbakemeldinger på funn og tolkninger av utvalgte deler av materialet. Veileder har også spilt en viktig rolle i analyse og tolkning av funn. Informantene har imidlertid ikke blitt gitt mulighet til å gi tilbakemeldinger på analysen. Dette ville ytterligere ha styrket studiens validitet.

Empowerment-tenkning som teoretisk forståelsesramme virket relevant for denne studien. Dette begrunnes spesielt ut fra analysen og drøftingen, som fokuserte både på det individuelle nivå og systemnivå. Det er imidlertid gjort relativt lite forskning på individuelle planer (Thommesen, Normann og Sandvin, 2003). Det har derfor vært lite å hente med hensyn til sammenlignende funn i andre studier. Medvirkning for mennesker med psykisk utviklingshemming har imidlertid vært studert. Enkelte av problemstillingene fra disse studiene kan ha relevans for å vurdere overførbarhet, når det gjelder resultater (Tøssebro, 1996 og 2002, Heglum og Krokan, 2006).

Hvorvidt kunnskapen som kommer frem og dokumenteres i oppgaven er generaliserbar, er lite trolig. I Zimmermans artikkel om empowerment skriver han: *“The development of a universal and global measure of empowerment is not an appropriate goal because it may not mean the same thing for every person, organization, or community everywhere”* (Zimmerman, 1995, s. 587). Mer generelt sier Malterud (2003) at det er et mål å utnytte mangfoldet som kvalitative forskningsstrategier representerer. Denne studien tar utgangspunkt i erfaringer med arbeid blant en liten gruppe mennesker med ulike utfordringer. Virksomheten kan etter min mening likevel ha nytte av studien i arbeidet med å videreutvikle egen arbeidsmetode for individuelle planer. Selv om resultatene ikke er generaliserbare som sådan, kan de allikevel ha en viss overføringsverdi til lignende virksomheter som benytter individuell plan.

4.5.2 Troverdighet

Troverdighet handler om pålitelighet i forhold til funn, og om forskerens evne til å reflektere kritisk over egen rolle i forskningsprosessen (Kvale, 2007). Ved bruk av kvalitativ metode er det en gjensidig påvirkning mellom forsker og informanter. Som forsker har min egen forforståelse preget prosessene. Det har derfor vært nødvendig med en fortløpende kritisk holdning og refleksjon rundt dette for å sikre prosjektets troverdighet. I fokusgrupper er det som i annen kvalitativ forskning avgjørende å være klar over hvilken betydning forforståelsen og moderators/intervjuers rolle kan ha i forskningsprosessen. Fokusgruppene kan ikke gjennomføres på nytt, og jeg har derfor redegjort for gjennomføringen av disse. Transkripsjonen fra tale til tekst var så nøyaktig som overhodet mulig, men utsagnene er i presentasjonen i noen grad moderert for å ivareta kravet om konfidensialitet. Intersubjektiviteten er forsøkt ivaretatt ved at jeg har forsøkt å gjøre leseren til en informert ledsager som får ”innsikt i de betingelser kunnskapen er utviklet under.” (Malterud, 2003).

Bruk av tolk i en fokusgruppe kan skape distraksjoner i kontakten. På tross av at informantene og jeg selv kommuniserer uten tolk i daglige arbeidssituasjoner, valgte jeg å bruke tolk i fokusgruppene for å kvalitetssikre kommunikasjonen. Tolken oversatte fra tegnspråk til tale, og fra norsk tale til tegnspråk. De døve deltakerne valgte selv om de ville se på tolken eller om de ville avlese de av sine kollegaer som benyttet tegn til tale direkte. Bruk av tolk kan likevel skape usikkerhetsmomenter, noe som blant annet kom frem ved transkriberingen av data. Da ble det vanskelig å oppfatte hva enkelte av informantene sa. Jeg overveide å ikke bruke tolk, men det ville gått på bekostning av studiens troverdighet og bekreftbarhet. Dette ble derfor vurdert til å ikke være aktuelt.

Informantene var gjennom sitt arbeid vant til å forholde seg meget disiplinert til turtaking. Dette har sitt naturlige utspring i møtekommunikasjon med døve som er avhengig av å se på den som snakker eller på tolken. Det kan hevdes at dette kan gå på bekostning av spontanitet og replikkveksling. På den annen side bidrar dette ikke bare til å sikre døves deltakelse i kommunikasjonen. Turtaking sikrer generelt deltakelse for ”de som ikke er mest frempå”, uavhengig av hørsel.

På meg virket informantene usedvanlig åpne og delte villig sine erfaringer. De var imidlertid ikke alltid enige. Dette vurderer jeg som en styrke ved dataene og en bekreftelse av at fokusgruppen var et vellykket metodevalg.

4.6 Etske vurderinger

Kvale (1997) påpeker betydningen av at etiske overveielser foretas gjennom hele forskningsprosessen. Han omtaler i tillegg tre etiske regler: Det informerte samtykke, konfidensialitet og konsekvenser (Kvale, 1997, s.65-66).

Det informerte samtykke innebærer i følge Kvale (1997) at deltakerne får informasjon om studiens overordnede mål, hovedtrekkene i prosjektet og eventuelle fordeler eller ulemper ved å delta. Det informerte samtykket innebærer også at informantene deltar frivillig og kan trekke seg når som helst.

Imidlertid preges kvalitative studier av fleksibilitet. Dette er en av metodens store fortrinn, men det gjør det vanskelig å presisere hva det egentlig skal gis samtykke til. Derfor er det et generelt forbehold i forhold til samtykke gitt ved bruk av kvalitative metoder (Thagaard, 2004, s. 203).

Informert samtykke er innhentet fra informantene. Prosjektet ble presentert innledningsvis i fokusgruppemøtet, hvor det også ble presisert at deltakerne når som helst i studien kunne trekke seg. (Dette står også i samtykkeerklæringen.)

Konfidensialitet vil si at intervjupersonenes identitet ikke skal avsløres. Dette har vært en av de mest kompliserte etiske overveielsene i dette prosjektet.

Det er svært vanskelig å anonymisere virksomheten og informantene innenfor et så smalt fagfelt. Stiftelsen er nærmest det eneste private tjenestetilbudet til døve med ulike funksjonshemninger, gitt i et tegnspråkmiljø. Avveiningen mellom å sikre konfidensialitet og eventuelt avstå fra å benytte verdifullt datamateriale eller klausulere oppgaven, er foretatt. Enkelte data holdes derfor tilbake, uten at dette etter min vurdering forringer oppgaven. De sitater og uttalelser som er tatt med, er vurdert å belyse oppgavens problemstilling uten at informantenes identitet er avslørt. Oppgaven er skrevet på bokmål, og uttrykk på dialekt er ikke medtatt. Språklige fyllord som kan bidra til gjenkjenning, slike som da, liksom, sånn osv. er fjernet.

Tegnspråktolkene som deltok i fokusgruppene, ga gjennom stemmetolkingen en norsk språkdrakt til tegnspråkuttalelsene. I den grad det som følge av simultantolking av og til forekom stemmetolking med tegnspråk-grammatikk, har jeg valgt å endre dette til norsk grammatikk i presentasjonen. Kjønn og eventuelle andre karakteristika er vilkårlig blandet.

Dataene oppbevares og slettes i henhold til det informerte samtykket.

Konsekvensene av studien er også vurdert med hensyn til mulig skade både for deltakerne i fokusgruppene, øvrige medarbeidere og de som har tjenestetilbud ved

virksomheten. Det er ikke kommet frem eller blitt brukt opplysninger fra noen av informantene som er vurdert å kunne få konsekvenser for deres videre karriere. Studien vil etter min vurdering ikke medføre skade, men vil forhåpentligvis være nyttig ved at den setter fokus på medvirkning og deltakelse på viktige arenaer i livet for mennesker som mottar langvarige og koordinerte tjenester. Økt bevissthet om studiens tema og problemstilling kan også gi positive ringvirkninger for de som mottar tjenester.

De etiske overveielser som er foretatt gjennom prosjektet var som nevnt mest utfordrende i forhold til å ivareta kravet om konfidensialitet. Dette handlet først og fremst om å balansere mitt eget ønske om rike og detaljerte beskrivelser med respekten for deltakerne og de menneskene de arbeider blant.

Ved henvendelse til Regional Forskningsetisk komité Sør fikk jeg beskjed om at prosjektet ikke var av en slik art at det var krav om søknad om godkjenning fra forskningsetisk komité.

5. PRESENTASJON AV FUNN

Etter analyseprosessen beskrevet i forrige kapittel, vil jeg i denne delen av oppgaven trekke frem de funnene jeg mener er essensielle. I erfaringsdeling og diskusjoner om deltakelse og medvirkning i arbeidet med individuelle planer, hadde fokusgruppedeltakerne mange forskjellige tematiske innfalsvinkler. Kategoriseringsarbeidet som ble foretatt i analysen, strukturerer også delvis denne delen av oppgaven. Overskrifter og underoverskrifter representerer temaer og beskrivelser. Tekstfragmenter bidrar til å illustrere beskrivelsene.

Datamaterialet i fokusgruppene ga flere svært interessante, og delvis overraskende, meningsbærende elementer i analysen. Jeg vil presisere at analysen er basert på innsamlet empiri, og at den er min fortolkning av informantenes beskrivelser. I denne fortolkningen har jeg hatt referanse til empowerment som teoretisk forståelsesramme. Jeg har valgt å presentere noen utvalgte sitater som jeg mener gir gode illustrasjoner av gruppenes diskusjon. Analysen viste at de sentrale temaene er fremmedgjøring, makt og maktesløshet og empowerment og frigjøring. Disse overskriftene må også forstås ut fra valget av empowermentteori som teoretisk referanseramme for analysen.

Makt og maktesløshet ble naturlige underliggende elementer i denne oppgaven. Dette er naturlig i en studie som tar utgangspunkt i hvordan medvirkning og deltakelse realiseres med empowerment som teoretisk referanseramme. Makt- og maktesløshet er derfor tatt med i hovedkategorien fremmedgjøring. Jeg vil allikevel presisere at maktaspektet, på grunn av oppgavens omfang, ikke blir utpenslet i full bredde i denne oppgaven.

Underveis har jeg valgt å knytte noen refleksjoner til funnene i dette kapittelet. I neste kapittel sammenfattes funnene og sees i lys av problemstillingen.

5.1 Fremmedgjøring, makt og maktesløshet

De som mottar tjenester har, som nevnt innledningsvis, vanligvis tegnspråk som sitt førstespråk. De har også svært varierende ferdigheter i norsk. Det var en sterk konsensus blant deltakerne om betydningen av tegnspråk og kommunikasjon som det avgjørende element for å sikre medvirkning og deltakelse. Gjennom analysen kom derfor språkets betydning sterkt frem. Forholdet mellom individ og system viste seg også gjennom analysen å være et hovedanliggende i empirien jeg har valgt å samle under hovedoverskriften fremmedgjøring, makt og maktesløshet.

5.1.1 Når tjenestemottakeren ikke vil delta

Flere av informantene hadde erfaringer om at tjenestemottakeren ikke ønsket å delta i arbeidet med individuell plan. Jeg beskrev i innledningen at flere av tjenestemottakerne gjennom et langt liv har hatt tilbud ved virksomheten. Andre har flyttet dit sent i livet, etter å ha levd hele sitt voksne liv selvstendig med liten/ingen grad av offentlige tjenester. Informantene trekker frem at noen ikke ønsker å delta i arbeidet med individuelle planer, og de uttrykker også forståelse for dette.

Dette kommer for eksempel til uttrykk gjennom denne uttalelsen:

En bruker her har levd selvstendig i hele sitt liv og kom hit godt opp i årene. Han har aldri skjønt poenget med hvorfor man skal ha en individuell plan. Det skjønner jo jeg også, fordi jeg har jo ikke noen individuell plan jeg for mitt liv.....

Informanten identifiserer seg med det selvstendige mennesket som gjennom et langt liv ikke har hatt behov for noen plan for livet. Dette synliggjøres ved hennes sammenligning med eget liv. Hennes respekt for selvstendigheten kan synes som en indirekte kritikk av den individuelle planen for enkelte tjenestemottakere – kanskje med et underliggende spørsmål om den individuelle planen i det hele tatt bidrar til at mennesker lever mer selvstendig.

En annen av informantene bringer også selve hensikten med en individuell plan inn i diskusjonen når vedkommende i denne diskusjonen utfordrer:

I mange tilfeller mener jeg kanskje at individuell plan ikke er nødvendig fordi normalisering og deltakelsen i de dagligdagse tingene er nok. Man kan jobbe den veien i stedet for å skrive individuell plan.

Denne informanten tar opp normaliseringstanken som et ideologisk utgangspunkt for det daglige arbeidet. Normaliseringstanken har nok ikke blitt oppfattet å stå i motsetning til planmessig arbeid i virksomheten. Dette kom tydelig frem i diskusjonen i fokusgruppen. Her ble det pekt på at arbeidet med planen skaper en bevisstgjøring, som uansett har en verdi.

Sterk vegring mot deltakelse kan også forekomme. I et ansvarsgruppemøte for en kvinne kommer dette til uttrykk slik:

Hun bryr seg ikke i det hele tatt, og synes dette er forferdelig masete. Hun sitter og hører på og blir kjempefrustrert og litt sur over de målene som står i planen.

I dette tilfellet handler det om den enkeltes tydelige vegring og kommunikasjon av motstand mot sin egen plan – en plan kommunen og hjelpeverge tydelig ivrer for og som disse for en stor del definerer. Dette belyses videre under overskriften ”Hvem skrives planen for?”(Kapittel 5.1.2)

Materialet presenterer mange former for vegring mot deltakelse i arbeidet med planen. Eksempelet over viser til en kvinne som tydelig kommuniserer motstand. Andre har en mer passiv form for vegring, i betydningen tilsynelatende manglende engasjement i prosessen. Det er ikke gitt at forklaringen på en relativt passiv holdning er manglende engasjement. Underliggende årsaker kan for eksempel være manglende informasjon, en opplevelse av uoverkommelige krav og forventninger, møte med personer en ikke kjenner eller ikke vil ha noe forhold til, en språkbruk som gjør at både prosess og plan virker utilgjengelig osv. I denne oppgaven drøftes ikke dette årsaksforholdet i dybden. Hovedfokus ligger på medvirknings- og deltakelsesdiskusjonen, samt sentrale enkeltmomenter, slik som

for eksempel språkets betydning. Dette ble diskutert inngående i fokusgruppene og ble regnet som relevant for å besvare problemstillingen.

5.1.2 Hvem skrives planen for?

Jeg har under denne overskriften valgt å synliggjøre broker av en dialog knyttet til en kvinne. Denne dialogen illustrerer forholdet tjenestemottaker, kontaktperson, hjelpeverge og hjemkommunen har til den individuelle planen. Dialogen er fortettet. Informantene supplerer og modererer hverandres synspunkter.

Informanten er kontaktpersonen for tjenestemottakeren som beskrives, og det er kontaktpersonen som bærer historien i dialogen. Vekselvirkningene går mellom hennes historie om en enkelt tjenestemottaker, og kollegaenes supplerende kommentarer av mer generell karakter, knyttet til hennes historie. Dialogen samles etter hvert igjen til en avrundende kommentar om hennes egen opplevelse. Dette gjør at momenter fra denne dialogen er brutt opp i analysen og kategorisert sammen med andre og lignende meningsenheter. Beskrivelsen av kontaktpersonens egen opplevelse av denne erfaringen er for eksempel knyttet til en kategori om ansattes opplevelse.

Kontaktperson: Det blir et dilemma fordi hun er sterkt uenig i de fleste målene som står i planen hennes mens vi har et kjempepress fra hjelpeverge og kommunen om at sånn SKAL det være.

Kollega: Den individuelle planen er vår måte å forsvare jobben vår overfor kommunen på. Det er gjennom den individuelle planen at vi selger tilbudet. Vi er jo avhengig av at kommunen betaler, og denne kommunen er opptatt av tidsbruk og hva de betaler for og har veldig sterke meninger om hvordan vi bør jobbe.

Moderator: Mener du dette er i konflikt med tjenestemottakerens medvirkning og deltakelse?

Kontaktperson: Ja. Jeg synes det blir veldig problematisk. På ansvarsgruppemøtene sitter hjelpeverge og kommunen og argumenterer veldig sterkt for at hun MÅ (oppramsing av forskjellige tiltak.)Jeg ser tydelig hennes sinne og frustrasjon når det egentlig er kravene til hjelpeverge og kommunen som står i planen. Dette skal jo være hennes plan.

En annen informant presiserer at denne kommunen var å betrakte som et enkeltstående tilfelle, og at virksomheten generelt hadde positive samarbeidsrelasjoner med de fleste hjemkommunene. Dette handlet ikke om å trekke kollegaens fortelling i tvil, men om å moderere dette negative kommuneinntrykket. Slik vil en unngå at en enkelt sak ikke skulle generaliseres. Denne informanten tar også opp det økonomiske ansvaret i avtalene. Informanten benevner forholdet mellom enkeltmenneskets mulighet til å "leve sitt liv" - og tjenestetilbudet betraktet som en "vare," som en konflikt.

Kommunene har ansvaret for økonomien. De vil ha kvalitet i det de kjøper. Dette blir noen ganger et dilemma i forhold til hvordan enkeltmennesket vil leve sitt liv – en konflikt.

Alle informantene i fokusgruppene snakket om "kommunen". Det ble ikke gitt en nærmere spesifisering til hvilken rolle kommunen har, eller hvilken kommunal stilling som er representert ved enkeltpersoner i møtene. Det er mulig at kommunenes blandede rolle, både som en avtalepart og en faglig samarbeidspartner i ansvarsgruppene bidro til et skille mellom "oss" og "dem." Et slikt skille er heller ikke unaturlig ut fra tjenestenes karakter. Man kan tenke seg at det skilles mellom "oss som kommuniserer med tegn" og "dem", kommunen som gir lignende tjenester til hørende.

En annen dialog som viser diskusjonen om eierforhold er:

- Dette er beboerens plan - ikke fagavdelingens plan. Beboerne må jo selv forstå hva som står der. Det er ikke noen vits i å bruke alle disse fine ordene, for de vil jo aldri beboerne få med seg..

- Jeg føler ofte at planen blir skrevet for kommunen og for fagavdelingens del. - En stor tykk bunke som skal sendes til hjemkommunen.

- Den individuelle planen er beboernes verktøy, og deres grunnlag. Det er jo grunnlaget deres for at de faktisk får lov å bli her. Da er vi tilbake til hvordan samspillet skal fungere. Ønsker vi en enkel og grei individuell plan, og en evalueringsrapport som fagavdelingen gjerne vil?

Her kommer vi igjen tilbake til spørsmålet om hvem planen skrives for. Det er fagavdelingen som får planforslaget til uttalelse og stiller krav. Men informantene resonerer at den underliggende grunnen til at fagavdelingen stiller disse kravene, handler om å synliggjøre faglig profesjonelt arbeid gjennom planene overfor kommunene. På tross av at fagavdelingens tilbakemeldinger og rolle diskuteres med mange forskjellige innfallsvinkler i begge fokusgruppene, er det ingen som stiller et spørsmål om fagavdelingens tilbakemeldinger kan ha sitt utspring i hensynet til tjenestemottakeren. Dette er ikke det samme som at dette ikke er tilfelle, men informantene formidler ikke en slik oppfatning.

Fokusgruppedeltakerne er enige om at den individuelle planen får et preg av å være et kontraktunderlag mellom virksomheten og hjemkommunen. Dette aspektet kritiseres ut fra et medvirkningsperspektiv, selv om det også rettferdiggjøres med at kommunene må være ansvarlig for å kvalitetssikre de tjenestene de kjøper. Spørsmålet er om den individuelle planen skal danne dette kontraktunderlaget, eller om planens dokumentasjonsverdi kan formidles på annen måte. Noen av informantene mener at evalueringsrapporten som skrives årlig, er bedre egnet som faglig dokumentasjon overfor kommunene. Dette grunngir de blant annet i at dette er en fagrapport. De impliserer, slik jeg tolker det, at den individuelle planen skrives med og for tjenestemottakeren – mens evalueringsrapporten dokumenterer faglig arbeid og er skrevet for fagpersoner.

Fokusgruppene påpeker at det egentlige eierforholdet til planen skal være hos tjenestemottakeren, men stiller spørsmål ved om dette egentlig er realiteten. Dette kommer frem både i den sist refererte dialogen og gjennom diskusjonen om språkvalg i utformingen av den individuelle planen. Jeg tolker informantene dit hen at de vektlegger det personlige eierforholdet når de skal vurdere måloppnåelse, både når det generelt gjelder den individuelle planen, og når det spesielt gjelder realisering av medvirkning og deltakelse.

Kommunene beskrives som generelt opptatte av medvirkning og av individuell plan, men det er mulig å gå vill i idealer og krav, noe jeg mener sitatet under synliggjør:

*Kommunene er veldig opptatt av individuell plan fordi det har blitt veldig fokus på målet om medvirkning. Noen kommuner glemmer faktisk nettopp dette målet når de **krever** en individuell plan. Det blir motstridende i forhold til grunnprinsippene.*

Mange beslektede uttalelser i forskjellige diskusjoner tolket jeg dit hen at individuell plan faktisk også kunne begrense den enkeltes medvirkning. Den kunne også oppleves som en kontroll, fordi planen ble en del av avtalestrukturen. Som en form for kontroll av en tolkingen jeg gjorde i fokusgruppemøtet, stilte jeg følgende spørsmål:

Moderator: Hvis jeg forstår dere rett, kan den individuelle planen betraktes som et slags avtale- og dokumentasjonsverktøy som faktisk kan forhindre medvirkning og deltakelse?

Dette spørsmålet ble møtt med unison tilslutning i den fokusgruppen det ble stilt. Jeg har i ettertid sett at spørsmålsstillingen ”kan forhindre” gjør dette til et spørsmål det er lett å svare ja på, tatt i betraktning erfaringene som tidligere er presentert. Det er likevel å betrakte som et interessant funn, fordi det står i sterk kontrast til selve målsettingen med individuell plan.

5.1.3 Ansattes opplevelse av ”å være mellom barken og veden”

Informanten som forteller om kvinnen med motstand mot en individuell plan, plages av at hun ikke opplyser tjenestemottakeren om hennes rett til å nekte utarbeiding av individuell plan. Det virker som hun står i en lojalitetskonflikt mellom tjenestemottakerens autonomi på den ene siden, og hjemkommunens krav på den andre siden.

Det var helt feil av meg å sitte og skrive mål jeg vet hun ikke vil ha. Jeg vet om hennes mening og da føles det veldig, veldig, feil for min del. Det føles som om jeg trækker over hennes grenser.

For å dempe denne lojalitetskonflikten, ser det ut for at informanten velger to strategier. Overfor kommunen dokumenterer hun i planen at tjenestemottakeren ikke er enig i målene. I forhold til tjenestemottakeren velger hun å ikke følge opp alle planens mål. En naturlig konsekvens er da at hun stiller spørsmål med planens berettigelse for tjenestemottakeren. Slik informanten beskriver situasjonen i ansvarsgruppen, virker det som om kravene til dokumentasjon av konkrete arbeidsoppgaver prioriteres innarbeidet i den individuelle planen, fremfor en presentasjon av tjenestemottakerens mål for sitt liv. I et slikt perspektiv er det kanskje ikke til å undres over at tjenestemottakeren motsetter seg hele prosessen. Informanten sier innledningsvis at tjenestemottakeren ikke uttrykker konkret sin motstand, men at hun kommuniserer denne gjennom sin atferd og frustrasjon.

Andre medarbeidere beskriver også et konfliktfylt forhold mellom deres ønske om å ivareta tjenestemottakerens behov for forståelse av innholdet i planen, og andres forventning om å benytte en mindre tilgjengelig fagterminologi. Dette kan også ha sammenheng med de neste avsnittene.

5.1.4 Når vi ikke forstår

Informantene er enige om kommunikasjonens og tegnspråkets betydning for å realisere medvirkning og deltakelse. De legger stor vekt på erfaringskomponenten, samt den betydningen det har at ansatte selv er døve. De synliggjør allikevel stor grad av ydmykhet i forhold til egen forståelse.

- En som har kjent en bruker i flere år vil vite hva slags type signaler vedkommende sender og hvordan de bruker tegnspråk eller hvordan de kommuniserer. Man vil ha en subjektiv oppfatning av hva den andre sier og det blir uansett fortolket av den som skriver planen.

- Jeg opplever det av og til veldig vanskelig å få fram de spesifikke ønskene og tankene vedkommende har. Det er som å måtte lete litt sammen mot hva de ønsker. Jeg synes det kan være problematisk å tolke beboerne riktig. Selv om jeg er döv, er det ikke sikkert at jeg oppfatter den døve beboeren riktig. Jeg må diskutere med de andre ansatte og spørre hvordan de andre oppfatter beboeren. Dette handler om kvalitetssikring.

Dette temaet går rett i kjernen av virksomhetens arbeid. Tilbudet gis i et kommunikasjonsmiljø hvor alle skal kunne ”forstå og bli forstått.” Stiftelsen bruker beskrivelsen ”totalkommunikasjon,” som henspiller på at det alltid er en søken etter å finne en kommunikasjonsform som fungerer for den enkelte. Tegn og tegnspråk er basis, men ikke alltid nok. Det vektlegges derfor at medarbeiderne har kunnskap om at enkelte også har behov for alternative og supplerende kommunikasjonsformer. I denne virkeligheten skal medarbeiderne utarbeide en individuell plan for hver enkelt tjenestemottaker. Det forrige temaet stilte spørsmål ved hvem den individuelle planen egentlig ble skrevet for. Dette teamet finner vi også igjen når fokusgruppene diskuterer tolking og forståelse av tjenestemottakerne og generell språkbruk i planen.

Fokusgruppeintervjuene gir meg inntrykk av at det er en høy bevissthet knyttet til dette med å forstå tjenestemottakerne – både med hensyn til erfaring og tegnspråkkompetanse. Det som skaper dette inntrykket, er deres uttalelser om å diskutere sine tolkninger med kollegaer, tilbakemeldinger fra tjenestemottakerne i skriveprosessen, samt språkvalg i utformingen av planen. I dette ligger det også et maktaspekt, som ikke bare er en følge av det asymmetriske forholdet mellom tjenestemottaker og medarbeider. Dette stadfestes også av en språklig barriere, hvor den som utformer planen, har et betydelig ansvar for å la tjenestemottakeren ”tre frem” i planen.

5.1.5 Språk og makt

Språk og kommunikasjon er, som jeg har beskrevet, et hovedanliggende ved virksomheten. Dette preget også fokusgruppens diskusjoner. Informantene diskuterer og forholder seg til språk og forståelse med mange innfallsvinkler. De er seg også bevisst at språk er makt. Dialogen på neste side synliggjør noe av maktdiskusjonen:

- Det at ansatte skriver planen, er jo egentlig ganske farlig. Da er det viktig at bruker leser og godkjenner planen, og at de har stor tillit og trygghet til den som har skrevet planen slik at de tør å si ifra at nei, sånn her vil jeg ikke ha det.

- Planen må skrives sånn at beboeren oppfatter hva som står i planen og ikke bruker makt gjennom vanskelige ord og vendinger. Forståelse er og blir viktig.

*- Så lenge en bruker er avhengig av at et annet menneske skal skrive en individuell plan **for** dem, så er jo kommunikasjon alfa og omega.*

En informant har beskrevet hvordan han har arbeidet for å sikre at personen han skriver for, både forstår og er enig i hvordan planen er formulert. Etter at personen har godkjent planen, sendes den til virksomhetens fagenhet til vurdering.

Informanten forteller:

Fagavdelingen er ofte ikke fornøyd, fordi de vil ha faguttrykkene med, men brukeren kan ikke oppfatte disse. Fagavdelingen kjenner jo ikke brukeren.

Fagavdelingen får tilsendt planen for gjennomsyn og tilbakemelding. Informantene hevder at avdelingen generelt gir tilbakemelding om at det benyttes ”for lite faguttrykk”, eller at planens fremstilling er ”for enkel.” Jeg har ikke vurdert eller lest noen av de individuelle planene som er utarbeidet, og forholder meg kun til informantenes uttalelser. Det er dette som er relevant i forhold til denne oppgavens tematikk. Jeg er åpen for at det også kan være gode begrunnelser for de tilbakemeldingene fagavdelingen gir, men går ikke i dybden på dette i intervjuene. Fokus var medarbeidernes egne erfaringer med tilbakemeldingene. En mulig forklaring kan for eksempel være at fagavdelingen tydeligere etterlyser faglige begrunnede mål og tiltak – uten at dette nødvendigvis må medføre en utstrakt bruk av lite tilgjengelig fagterminologi i selve planen. Denne diskusjonen ble ikke tatt i gruppene, og jeg vil derfor ikke gå inn på nærmere tolkning av dette.

I fokusgruppene diskuteres den opplevelsen tjenestemottakeren sitter med når de får presentert sin plan med begreper de ikke kan forholde seg til. De samme begrepene kan også være kompliserte å oversette til tegnspråk og fylle med relevant innhold. Ordvalget kan derfor i seg selv virke fremmedgjørende fordi

planens innhold ikke blir begripelig for tjenestemottakeren når den inneholder fagterminologi som vanskelig lar seg forklare. Informantene mener ordvalget også har sammenheng med forholdet til kommunene. I dette ligger et behov for å synliggjøre virksomhetens faglige kompetanse, også gjennom den individuelle planen for hver enkelt.

5.1.6 Når tjenestemottakeren bytter kontaktperson

Bytte av kontaktperson tematiseres. Det viser seg at det kan være flere sider ved bytte av kontaktperson. En av informantene tar utgangspunkt i faren med å bli litt fastlåst i gamle spor og vaner. Det viser seg at en annen av informantene – også har en erfaring fra en tjenestemottaker som har gitt en tydelig tilbakemelding

Det er jo en fare for at man i lengden går inn i de samme sporene og at det blir veldig små endringer i den individuelle planen...derfor synes jeg det er veldig bra at vi bytter på som kontaktpersoner.

Det var i utgangspunktet stor forståelse for dette synspunktet i den ene fokusgruppen. Temaet ble knyttet opp imot at man må gis nye muligheter for å skape utvikling i eget liv. Diskusjonen stopper imidlertid opp når en annen informant sier:

Jeg snakket med en beboer som sa rett ut til meg at: "Jeg har byttet kontaktperson ofte. Folkene her liker ikke meg."

Vi er her inne i noe av det viktigste en tjenestemottaker vil ønske å påvirke – forutsatt at muligheten til dette blir gitt. "Hvilke ansatte synes jeg at det er OK å forholde meg til?" og "Hva er grunnen til at enkelte ansatte ikke forholder seg til meg?" Her er det flere muligheter for tolkning. Det kan være en realitet at han faktisk ikke blir likt. Et annet alternativet er at dette kan være et utslag av bytte av kontaktperson. Det er heller ikke usannsynlig at det vi i dagligtale omtaler "som god kjemi" ikke alltid er tilfelle i disse relasjonene. Generelt er det viktig å tenke over andre muligheter enn bytte av kontaktperson for å få frem nye perspektiver. Kontinuitet i relasjonen er viktig, men dette må ikke være til hinder for bytte av

kontaktperson dersom relasjonen begrenses av ”dårlig kjemi” eller manglende samarbeid.

I den andre fokusgruppen blir dette også tematisert. De har arbeidet for å legge til rette for at de som har tilbud, skal kunne velge også blant de ansatte som er på vakt. De presenterer dette som at personene vet hvilke situasjoner de ønsker bistand av hvilke ansatte. De oppgir at det som hindrer større grad av fleksibilitet når det gjelder valg av ansatte å forholde seg til, først og fremst er et ressurspørsmål. Det vil være rimelig å anta at også følelsen av å bli valgt, eller å ikke bli valgt, vil kunne ha stor innvirkning på den enkelte ansattes opplevelse. Valgmuligheten var slik jeg oppfattet det, ikke så gjennomført at dette så langt var noe de problematiserte. Dette kan nok også være et spørsmål det er vanskelig å gå inn i et fokusgruppeintervju med kollegaer, når dette ikke var et definert tema på forhånd.

5.1.7 Når planen blir kontrollerende

En av informantene forteller om en mann hvis aktiviteter begrenses gjennom den individuelle planen.

Han vil gjerne ha mer og mer, og vil gjerne kontrollere alt vi gjør og alt som blir sagt, og hvem som har sagt hva og manipulerer og splitter. Da må man holde seg veldig til planen for at ting ikke skal flyte ut - også til vedkommendes eget beste.

Slik jeg oppfatter utsagnet, er det også her en faglig begrunnelse for å holde seg innenfor visse avgrensede rammer. Når den individuelle planen faktisk benyttes til å begrense aktivitet, melder allikevel spørsmålet seg om planen da blir mer et kontrollverktøy enn et virkemiddel for å kunne spille hovedrollen i eget liv. Det er også et åpenbart dilemma at tjenestemottakerne etter dagens lovgivning har rett på en plan, men ikke rett på innholdet i planen.

Hjemkommunen som er ansvarlig for sine innbyggere, forholder seg ofte relativt passivt etter at avtale om kjøp av tjenester er inngått. Allikevel får

hjemkommunene også en rolle knyttet til gjennomføring av målene. Denne til dels tildelte maktrollen er også interessant i et maktperspektiv.

- Den individuelle planen har vært et samtaleemne om det å nå mål. ”Snart er det møte med kommunen. Husker du at du har sagt før at du liker å ha det rent? Det har vi også snakket om på møtet og snart kommer (navn – ikke oppgitt til meg) – damen fra kommunen og skal snakke videre rundt dette” og....” ...det ligger ikke noen trussel i det, men det blir brukt til å motivere...”

- Ved å konfrontere en bruker med de målene som er i planen så tenker jeg at da prøver vi å trekke de inn, sånn at de medvirker til det de faktisk har bestemt.

Disse utsagnene viser at det potensielt ligger mye makt i en individuell plan.

Utsagnene viser også at noe av denne makten er knyttet til den posisjonen den individuelle planen blir gitt hos hjemkommunen. I de situasjonene som her beskrives, er tjenestemottakerne ambisiøse på egne vegne. Dette gir personalet en utfordring. På den ene siden skal de motivere tjenestemottakerne i forhold til å nå egne mål. Samtidig skal de respektere tjenestemottakernes daglige kontroll av eget liv. Denne respekten skal utvises uten å bli bundet i en måloppnåelsesfelle, skapt i et ansvarsgruppemøte en gang for lenge siden.

5.2 Empowerment og frigjøring

Empowermentbegrepet kan sies å ha sitt frigjørende element blant annet fra Paulo Freires frigjørende pedagogikk. Han legger vekt på at ethvert menneske må betraktes som subjekt i eget liv og betrakte seg selv som en likeverdig deltaker i fellesskapet (Freire, 1999).

5.2.1 Deltaker i sitt eget liv?

Medvirkning og deltakelse er begrep det er knyttet mange tolkninger til. Jeg var derfor interessert i hva mine informanter forsto med disse begrepene. Det virket

som om deltakelse gir mer assosiasjoner til et aktivt begrep enn medvirkning gjør. Jeg mener sitatene under synliggjør dette.

- Medvirkning - da tenker jeg at beboeren selv føler at han eier sin egen plan - at han blir deltaker i sitt eget liv - at han ikke føler at det er noen andre over ham eller ved siden av ham som står og bestemmer for ham.

- Deltakelse er mer aktivt enn medvirkning. Du kan være medvirkende og sitte og nikke og være enig, men når du deltar, så går du inn i noe. Da går du inn i og deltar i en diskusjon, for eksempel med å fremme dine egne meninger og tanker om ting. Du er mer aktiv og reflektert over ting, mens du kan sitte passiv og være medvirkende.

- Deltakelse er egne løsninger på hvordan ting skal gjøres.

Informantene gir disse siterte innspillene etter en del diskusjon, men det synes som det er enighet om at deltakelse har en helt annen aktivitetskomponent enn medvirkning. Det er interessant at vi også her trekker frem betydningen av at tjenestemottakeren har et eierforhold til egen plan. Når en av informantene bruker formuleringen ”deltaker i sitt eget liv,” gir dette meg assosiasjoner til betydningen av å møte mennesket som et subjekt.

5.2.2 Når tjenestemottakeren vil delta

I avsnitt 5.1.1 og 5.1.2 presenterer en av informantene en tjenestemottaker som vegrer seg sterkt mot deltakelse i forhold til den individuelle planen.

Fokusgruppene diskuterte også eksempler hvor personene deltar aktivt i arbeidet med planen sin og legger sine premisser for arbeidet. Informantene diskuterte både selve målformuleringene og også omfanget av mål i de individuelle planene.

Når det gjelder målformuleringene, virker informantene svært åpne for å ta med seg tjenestemottakernes egne formuleringer inn i planen.

Det er enkelte beboere som vil ha med noen litt rare mål...”

Disse ”rare målene” tas med, men jeg fikk ikke frem en beskrivelse av hvordan slike mål behandles etter at de har kommet inn i planen. Jeg kan derfor ikke si noe om hvorvidt disse ”litt rare målene” blir fulgt opp med tiltak.

Omfanget av mål ble også tematisert. I den ene fokusgruppen ble erfaringer knyttet til en beboer som så få begrensninger i egen livssituasjon når det gjaldt å realisere mål.

.....det var forferdelig mange mål....små mål og store mål. Så skrellet vi det ned til litt mindre mål, for nettopp å oppleve at det var mulig også for brukeren å greie det hun har ønsket - i stedet for å ha urealistiske mål....

Her bidrar ønsket om ”å gjøre vel” til at medarbeiderne, etter evalueringen av den første individuelle planen, velger å kutte drastisk ned på målene for at planen skal bli mer realistisk. De argumenterer faglig med tanke på tjenestemottakerens selvfølelse og mestring. De vektlegger også opplevelsen av å nå de mål man setter seg i livet. Dette kan synes som et etisk dilemma. Tjenestemottakerens egne mål må vike for faglige hensyn i forhold til hva som er gjennomførbart, samt hva medarbeiderne vurderer som tjenestemottakerens beste i et lengre perspektiv.

I en av fokusgruppene presenteres vi også for en tjenestemottaker som hadde svært god forståelse for hvordan den individuelle planen kunne benyttes. Det viser seg imidlertid når diskusjonen får utviklet seg at den individuelle planen også kan benyttes for å avgrense eller kontrollere tilbudet. En av informantene forteller:

Han har vært veldig aktivt med selv. Jeg har prøvd i så stor grad som mulig å bruke mange direkte sitater fra ham. Han har lest igjennom og rettet opp hva jeg har skrevet feil og kommet med nye punkter.

Dette mener jeg representerer god praksis. Her oppfattet jeg en grunnholdning om at medvirkning sikres best gjennom det enkle språket. Dette er også omtalt i avsnitt 5.1.5 om språk og makt.

5.2.3 Hvordan presenteres tjenestemottakeren i planen?

Fokusgruppene diskuterer ikke bare betydningen av eierforholdet til den individuelle planen og forståelse for innholdet i den. Informantene er også opptatt av hvordan tjenestemottakerne presenteres som personer i planen. Dette handler slik jeg oppfatter informantene om å synliggjøre tjenestemottakerne som grunnleggende selvstendige, aktive og deltakende mennesker.

Virksomheten gir som nevnt tilbud til mange døve personer med psykisk utviklingshemming. De første prosessbeskrivelsene om planarbeidet opplevdes å ikke passe denne enhetens arbeid. Her var de fleste tjenestemottakerne døve med forskjellige psykiske lidelser med liten eller ingen grad av psykisk utviklingshemming. I andre enheter i virksomheten har mange til dels alvorlig psykisk utviklingshemming. En informant sier:

Vi forbedret utkastet ved å tilpasse det til våre beboere, hvor de var aktive med i planleggingen for å vise til bydeler og kommuner at våre beboere på en annen måte... for å få frem det aktive fokuset... veldig brukerrettet..

På tross av hensikten med å bringe tjenestemottakerne enda mer aktivt med i planleggingsprosessen, var det også en tanke om å synliggjøre denne aktiviteten for noen – det vil si kommunen/bydelen.

5.2.4 Ansatte som bemyndigere

Jeg har valgt å bruke betegnelsen bemyndiger for ansatte som er aktive støttespillere i empowermentprosesser. Mitt intuitive hovedinntrykk av ansattes forhold til begrepene medvirkning og deltakelse, var at de holdningsmessig var svært engasjert i hvordan disse begrepene kunne virkeliggjøres i praksis.

Kapittel 5.1.3 omhandlet ansattes opplevelse av ”å være mellom barken og veden”. Her beskrev en informant en situasjon der hun opplevde å trække over grensene til den hun skrev planen for. Videre forteller hun hvordan hun forholder seg til en plan, som hun mener at tjenestemottakeren sterkt har motsatt seg.

Hun sier at:

...og i praksis blir ikke planen fulgt opp.

Hun velger med andre ord å ikke følge opp de målene som er satt opp under protester fra den planen gjelder. Hun er forberedt på ”å få kjeft” for dette på neste evalueringsmøte. Hun skjuler med andre ord ikke sine valg, men tar stilling i en åpenbar konfliktsituasjon.

5.2.5 Språk som myndiggjør eller frigjør

En av informantene beskriver en arbeidssituasjon ved utarbeidelse av individuell plan slik:

- ...dette med språkbruk...: Jeg sitter og skriver, og brukeren bruker tegn. Deretter renskriver jeg og viser det til brukeren. Da opplever jeg ofte at brukeren ikke forstår, og vi må forandre teksten slik at brukeren kjenner seg selv igjen. Vi må passe på å ikke bruke fagord, fordi det er viktig å bruke de ordene som brukeren eller beboeren kjenner eller kjenner seg igjen i. Vi må forandre, slik at vi ikke gjør det for komplisert. Og helt til slutt så skal jo beboeren godkjenne arbeidet.

Tegnspråk er et gjennomgangstema i fokusgruppemøtene. For informantene handler dette i bunn og grunn om respekt for den andre – enten det er en tjenestemottaker eller en kollega. På spørsmålet om hvilket enkelttiltak som ville betydd mest for beboerne for å få øket medvirkning og deltakelse i eget liv, kan svarene oppsummeres i et sitat som dette:

Det må være å sette strengere krav til bruk av tegnspråk og legge mer tyngde bak kravene om bruk av tegnspråk. Det handler om respekt for våre brukere.

Tegnspråkets betydning kan synliggjøres også i et utsagn fra en svært erfaren hørende ansatt. Hun har lang erfaring i virksomheten og regnes for å kommunisere godt med døve. Hun sier:

Jeg spør gjerne en døv om hjelp, hvis jeg skal forklare ting som jeg synes er vanskelig.

Vi ser at tolkeutfordringene sammen med de entydige tilbakemeldingene på tegnspråkets betydning, har mye å si for realisering av medvirkning og deltakelse for tjenestemottakerne. Derfor ble det fristende å avslutningsvis utfordre den siste fokusgruppen i forhold til den individuelle planens form. Informantene presenterte som tidligere vist, et dilemma i forhold til hvem den individuelle planen skrives for, og hvordan planen utformes. Informantene har også gjort seg tanker om at planene spiller en viktig rolle for å legitimere tjenestene innenfor et salgssystem av tjenester.

*Moderator: Har dere vurdert å lage individuell plan på DVD?
(Underforstått på tegnspråk)*

Unison latter i gruppen:

- Det var en morsom tanke. Jeg tenker på hvilke reaksjoner det hadde gitt i kommunen, når de hadde fått tilsendt en individuell plan på DVD.

- Spennende...

Også i den spontane tilbakemeldingen på dette forslaget trekkes kommunene fram som en viktig mottaker av en individuell plan. Jeg fremmet dette forslaget etter fokusgruppens mange diskusjoner knyttet til den individuelle planens form og hvem den er skrevet for.

Ved å utforme den individuelle planen på tegnspråk ved hjelp av DVD, vil tjenestemottakerne få en plan på sitt eget språk. Når det gjelder spørsmålet om hvordan en individuell plan på tegnspråk vil bli mottatt i kommunene, vil nok dette være noe blandet. En ting er uansett et faktum: en plan på tegnspråk ville synliggjøre virksomhetens begrunnelse for at den er et alternativ, og ikke et supplement, til kommunale tjenestetilbud. En slik plan ville synliggjøre tegnspråkets betydning – og kanskje mest effektivt - uten en norsk oversettelse.

Det viktigste vil uansett være tjenestemottakernes mulighet til selv å formidle sine tanker, ønsker og behov for fremtiden – både i forhold til livets store veivalg og

hvordan en god hverdag kan beskrives. Tjenestemottakerens eget språk er i følge informantene det viktigste enkelttiltaket for å sikre aktiv deltakelse i eget liv.

6. DISKUSJON AV RESULTATER

Temaet for denne oppgaven har vært å studere hvordan deltakelses- og medvirkningsaspektet ivaretas i arbeidet med å utvikle individuelle planer for døve med psykiske lidelser og eventuelt andre funksjonshemminger. Deltakerne i fokusgruppene er alle ansatt i en privat virksomhet, som gir individuelle tilbud etter avtale med tjenestemottakernes hjemkommuner. Med nære relasjoner til de som har tjenestetilbud i virksomheten, har deltakerne delt og diskutert sine erfaringer som kontaktpersoner og medarbeidere. I en kvalitativ studie som dette, er det deres erfaringer som er utgangspunktet for å besvare problemstillingen.

Tidligere i oppgaven ble empirien gjort til gjenstand for enkelte refleksjoner. I dette kapitlet vil noen av funnene drøftes i forhold til problemstillingen og relevant teori. Enkelte sitater fra forrige kapittel er gjentatt for å øke leservennligheten. Jeg trekker frem de funnene jeg betrakter som vesentlige i forhold til problemstillingen:

Hvilke erfaringer har ansatte i en privat virksomhet med realisering av medvirkning og deltakelse i arbeidet med utvikling av individuell plan for døve med psykiske lidelser og/eller ulike funksjonshemminger?

6.1 Verdigrunnlagets betydning

Som beskrevet innledningsvis, har medvirkning og deltakelse vært rådende begrep i den politiske diskusjonen (Fra bruker til borger, 2001, Handlingsplanene for funksjonshemmede, Veileder for individuell plan). Også virksomheten har medvirkning som en viktig føring i verdigrunnlaget (Stiftelsens verdigrunnlag, 2005). På bakgrunn av dette er det ikke til å undres over at medvirkning er en sentral diskurs blant de ansatte.

Generelt kan vi hevde at profesjonelt arbeid bygger på et sett verdier som er sammensatt dels av samfunnets verdier, og dels av den enkeltes verdier. De profesjonelle er ansatt for å utøve den politikk og de samfunnsverdier som er nedfelt i lovgivningen. Det kan derfor oppstå verdikonflikter mellom de personlige og de samfunnsmessige verdiene (Andersen, Brok og Mathiasen, 2000).

Stang (1998) betrakter verdier som et ”normgivende styringsinstrument for fagutøvernes samhandling med den hjelpetrengende” (Stang, 1998, s. 177). Hun advarer allikevel mot en fare i det normative aspektet. Denne faren er knyttet til at gode intensjoner og holdninger bare fungerer som honnørord, men ikke realiseres i praksis. Dette er relevant å diskutere ut fra funn knyttet til både individnivå og samfunnsnivå, samt forholdet mellom disse.

Det er også interessant å diskutere autonomi som utspring for begrepene medvirkning og deltakelse, og paternalisme som motsatsen. I denne forbindelse er det relevant å trekke frem hva som gjør et menneske i stand til å kunne foreta kompetente avgjørelser.

6.1.1 Verdier og idégrunnlag som grunnlag for praksis

Vatne (1998) mener medvirkning utsetter hjelperelasjonen for en kritisk analyse hvor teorivalg ikke er uvesentlig for resultatet. Askheim (2003) trekker frem spenningen mellom normaliseringstankegangen og empowermentttenkningen. Dette er knyttet til hva som normativt kan anses som normalt, samt friheten den enkelte har til å definere rammene for sitt liv. Kristiansen (1999) konkluderer med at ”normalisering har vært viktigere som symbolsk slagord enn som praktisk veileder for handling.” (i Askheim, 2003, s.92).

I boken ”Empowerment på dansk” tematiseres nettopp betydningen av at de profesjonelle er seg bevisst hvordan de daglige gjøremål er knyttet til metoder og teoretiske forståelsesrammer. Dette er en forutsetning for at de skal kunne arbeide i

overensstemmelse med det rådende menneskesynet og verdigrunnlaget. (Andersen, Brok og Mathiasen, 2000).

Når vi vurderer denne studiens ulike funn opp i mot denne teoretiske redegjørelsen, vurderer jeg det slik at medarbeidernes holdningsmessige synspunkter er i tråd med verdigrunnlagets presentasjon av medvirkning og deltakelse. En informant beskriver sitt syn på medvirkning og deltakelse som:

..at han blir deltaker i sitt eget liv – at han ikke føler at det er noen andre over ham elle ved siden av ham som står og bestemmer over ham. (Avsnitt 5.2.1)

Denne uttalelsen synliggjør etter min vurdering et verdigrunnlag som kan tolkes å være i overensstemmelse med empowermenttenkningens humanistiske menneskesyn. Der anses mennesket som *”subjekt som har evne til å delta i beslutninger og handlinger som gjelder eget liv og som selv vet hva som er bra, nyttig og viktig for de.”* (Starrin, 1997, Slettebø 2000 i Askheim,2003).

Hvilken praktisk-teoretisk tilnærming medarbeiderne arbeidet etter for å realisere medvirkning, ble ikke klart for meg - men dette var heller ikke tematisert. En av informantene trakk frem normaliseringsideologien som en mulig rettesnor for arbeidet, uavhengig av individuell plan. (Avsnitt 5.1.1). Jeg fikk imidlertid ingen sterke indikasjoner på at normalisering verken som ideologi eller teoretisk grunnlag, var systematisk innarbeidet ved virksomheten. Det er allikevel et faktum at begrepet normalisering ble nevnt, og at empowerment eller bemyndigelse ikke ble nevnt. Jeg våger ikke å trekke andre konklusjoner av dette enn at begrepet empowerment muligens er lite drøftet i dette arbeidsfellesskapet.

Generelt er verdigrunnlag og holdninger avgjørende for praksis. Dette er imidlertid ikke et substitutt for undring, refleksjon og kritisk tilnærming til egen praksis.

Rolls (1995) sier det slik:

Organisasjoner som framelsker holdninger som underbygger det å ha eller å finne det rette svaret framfor undring og kritisk innstilling til det som regnes som opplagte sannheter, hindrer nytenkning og kreativitet blant de ansatte. (Rolls, 1995 i Stang 1998, s.30).

Profesjonell praksis fordrer den kritiske holdningen og refleksjonen som beskrives. Ideologier og verdigrunnlag kan ikke erstatte en slik tilnærming, men verdiene og ideologiene kan etter min mening gi en forankring som refleksjonen og kritisk innstilling kan ta utgangspunkt i.

6.1.2 Autonomi og paternalisme

Sitatet ”om å være deltaker i sitt eget liv” i forrige avsnitt, viser etter min vurdering, et tydelig utsagn om denne medarbeiderens vektlegging av - og fokus på - autonomiprinsippet som grunnlag for praksis. At dette ikke er uten dilemmaer, tydeliggjøres i en annen del av diskusjonen. Tidligere i oppgaven ble det beskrevet en situasjon hvor den individuelle planen blir benyttet for å kontrollere at ”*ting ikke skal flyte ut – til vedkommendes beste*” (avsnitt 5.1.7). Sitatet blir gjengitt i sin helhet lenger nede i dette avsnittet. Dette er et eksempel på det Kari Martinsen (1989) ville omtalt som ”svak paternalisme.” Hennes syn på omsorgsarbeid kan sees på som et motargument mot empowermentfilosofien. Hun hevder at fagpersonene har en merviten. Denne merviten gjør at de ansatte i kraft av sin kompetanse og erfaring vil utsette tjenestemottakeren for en svak form for paternalisme – av hensyn til dennes beste (Martinsen, 1989).

Hensikten med å ivareta pasientens autonomi relateres til å bevare rettigheter og menneskeverd i en ”*interaksjon preget av mange begrensende faktorer*” (Stang, 1998, s.187). Stang (1998) beskriver også autonomi som et viktig aspekt for å bevare menneskets verdighet. Tranøy beskriver autonomi som en moralsk begrunnet selvbestemmelsesrett.

Han hevder at *"umyndiggjøring av voksne og ansvarlige personer er en krenkelse av deres autonomi, et overgrep mot deres rett til selvbestemmelse"* (Tranøy, 199, s.32).

Selboe, Ellingsen og Bollingmo (2005) tar til orde for bruken av begrepet selvbestemmelse på individnivå, i stedet for empowerment. Dette gjør de fordi de mener empowerment – i betydningen "gi noen makt" bidrar til å opprettholde paternalismen i forholdet mellom tjenestemottaker og tjenesteyter. Jeg oppfatter Askheims (2003, 2005) og Stangs (1998) intensjon med å argumentere for begrepet empowerment eller bemyndigelse som et ønske om å synliggjøre det opprinnelige frigjøringsidealet. Dette kan blant annet relateres tilbake til Freires arbeid (1999). Autonomi er implisitt i empowerment. Å erstatte empowerment med selvbestemmelse eller andre begrep, vil i følge Stang (1998), utydeliggjøre maktperspektivet som det sentrale i empowerment. Empowerment innebærer at autonomi uansett er det grunnleggende prinsippet for handling Stang (1998).

Diskusjonen om autonomi/selvbestemmelse og empowerment er også viktig i forhold til hvilke valg tjenestemottakeren i realiteten står overfor.

Selvbestemmelse kan i tråd med det som er referert fra Stang, (1998), innledningsvis i dette kapittelet, fort bli et honnørord.

Freire beskrev at valget blant annet "står mellom å følge ordre eller å ha et valg, mellom å være tilskuer eller aktive, mellom å handle eller å ha en illusjon av å handle." (Freire, 1999, s.29).

Dette sitatet viser oss en tjenestemottaker som velger å være en aktør.

Han vil gjerne ha mer og mer, og vil gjerne kontrollere alt vi gjør og alt som blir sagt, og hvem som har sagt hva og manipulerer og splitter. Da må man holde seg veldig til planen for at ting ikke skal flyte ut - også til vedkommendes eget beste. (Avsnitt 5.1.7).

Ett viktig mål med individuell plan er å sikre tjenestemottakerens medbestemmelsesrettigheter. Medarbeiderne beskriver imidlertid sine erfaringer, hvor bruken av en individuell plan i stedet har begrenset den samme retten. Sitatet

over er et eksempel på at faglig argumentasjon og velgjørenhetsprinsippet har veid tyngre enn idealet om deltakelse og autonomi. Kari Martinsens beskrivelse av ”den svake paternalismen” kan identifiseres i utsagnet. Dette eksempelet er trukket frem fordi det synliggjør en sterk person, som har nødvendig kompetanse til å hevde sin rett og være en aktør i eget liv.

Med utgangspunkt i dette eksempelet er det god grunn til å anbefale refleksjoner knyttet til forholdet mellom autonomi og paternalisme i praksis. Med bakgrunn i Freires tanker vil jeg spørre om tjenestemottakerne gis reell muligheten til å handle ut fra egne forutsetninger - eller blir de gitt en illusjon av å handle ut fra forutsetninger gitt og definert av systemet? Systemet henviser her til både ramme faktorer, som avtaler og rettigheter, samt de individene som arbeider i systemet på ulike nivå. Dette spørsmålet forsøkes ikke besvart, men er fremsatt som en oppsummerende oppfordring til videre diskusjon av forholdet mellom autonomi og paternalisme.

6.1.3 Medvirkning og deltakelse

Raustøl (1996) forstår en verdi som noe ettertraktelsesverdig og viktig, noe en ønsker å oppnå med sin aktivitet. Virksomhetens verdigrunnlag beskriver at ”de som ønsker det skal få et tilbud på sine premisser.” Stang (1998) advarer mot at normative aspekter kan forbli honnørord uten at disse realiseres i praksis.

Funnene viser at medarbeiderne er opptatt av medvirkning og deltakelse som verdier. Fokus for oppgaven var deres erfaringer, og det var derfor viktig å kartlegge hva de la i begrepene. Som det fremkom i kapittel 5.2.1 forstår de ansatte deltakelsesbegrepet som mer aktivt enn medvirkningsbegrepet. De sier:

- *Deltakelse er mer aktivt enn medvirkning. Du kan være medvirkende og sitte og nikke og være enig, men når du deltar så går du inn i noe, da går du inn i og deltar i en diskusjon, for eksempel....Du er mer aktiv og reflektert over ting, mens du kan sitte passiv og være medvirkende.*
- *Deltakelse er egne løsninger på hvordan ting skal gjøres.*

Informantene beskrev medvirkning som å ”sitte passiv og være medvirkende”. Dette synliggjør at medvirkningsbegrepet er svært utvannet for disse informantene. I følge dette – og satt på spissen – vil passiv tilstedeværelse uten meningsytring tilfredsstille kravet om medvirkning. Brukt på en slik måte kan medvirkningsbegrepet bidra til en maktmaskering hvor tjenestemottakerens ikke har noen eller svært lite reell innvirkning på planarbeidet. Informantene diskuterte også hvordan de gjennom sine holdninger kunne realisere deltakelse – i deres forståelse av begrepet – som et aktivt begrep. De fokuserte på en handlingskomponent i sin forståelse av deltakelse med dialog med tjenestemottakeren som en grunnleggende forutsetning.

Dette underbygger etter min mening Askheims (2003, 2005) og Stangs (1998) argumentasjon for å benytte begrepet empowerment eller den direkte oversettelsen bemyndigelse i stedet for medvirkning. Selve ordet empowerment bærer i seg maktkomponenten som Stang (1998) vektlegger som betydningsfull for å synliggjøre makt- og avmaktsmekanismene. Jeg mener empowerment som teoretisk ramme for denne studien har bidratt til å belyse maktforholdene i arbeidet med individuelle planer. Askheim (2003) etterlyser et sterkere fokus på empowermentbegrepets opprinnelige ideologiske utgangspunkt som nevnt i avsnitt 3.2.2. Denne kritikken har etter min mening også sin parallell i kritikken av deltakelsesbegrepet hvor Ebersold (2002) og Stiker (2002), (begge i Gustavsson 2004) kritiserer fokuset på individuell delaktighet, som de mener gjenspeiler en uuttalt liberal ideologi. For øvrig er det i følge Gustavsson (2004) lite kritikk av deltakelsesbegrepet. Denne studien synliggjør også at begrepet delaktighet har en annen stilling enn medvirkningsbegrepet blant informantene. Dette kommer til uttrykk både gjennom diskusjonen om deres forståelse av begrepet, og i utsagn som det som er gjengitt i avsnitt 6.1.1. Der blir deltakelsesaspektet beskrevet som essensielt i et menneskes liv i betydningen ”at han blir deltaker i sitt eget liv.” Deltakelse er dessuten et nøkkelbegrep i FNs politikk for funksjonshemmede og WHOs klassifikasjonssystem ICF. Studiens problemstilling fokuserer på hvilke erfaringer de ansatte har hatt med realisering av medvirkning og deltakelse. Derfor

benyttes begrepene medvirkning og deltakelse gjennomgående i denne studien uavhengig av disse betraktningene.

6.2 Fremmedgjøring, makt og maktesløshet

Funnene avdekker forhold som relaterer seg til begrepene fremmedgjøring, makt og maktesløshet. Stangs (1998) definisjon av empowerment synliggjør betydningen av både makt og maktesløshet. Funnene avdekker asymmetriske maktforhold i relasjonen, både mellom individer, og mellom individ og system. Jeg vil i dette underkapittelet diskutere makt og maktesløshet med utgangspunkt i ulike funn.

I kapittel 6.1 ble verdigrunnlaget for medvirkning og deltakelse diskutert, likedan betydningen av dette. Respekt for menneskeverdet er en del av empowermentttenkningens menneskesyn. Starrin (1997) samt Slettebø, (2000) (i Askheim, 2003) er også tidligere referert i forhold til at mennesket ses på som et subjekt. Stang (1998) forutsetter opprettholdelse av menneskeverdet som et nødvendig utgangspunkt for å være i en likeverdig interaksjon og ”motvirke tingliggjøring av den hjelpetrengende” (Stang, 1998, s.187). Dette synet på menneskeverdet innebærer at det enkelte menneske må få være subjekt i eget liv. Da vil det oppstå en likeverdig interaksjon. Motsatsen til dette synet er objektivisering og fremmedgjøring. ”Objektivisering vil si å oppfatte og behandle et menneske som et objekt. Fremmedgjøring omhandler hvordan mennesket opplever seg selv som fremmedgjort i forhold til omgivelsene” (Stang, 1998, s.94). Forholdet mellom objektivisering og fremmedgjøring på den ene siden - og frihet på den andre siden - tematiseres blant andre av Skjervheim (2001) og Freire (1999). Skjervheim hevder at ”..ved å objektivere den andre går ein til åtak på den andre sin fridom” (Skjervheim, 2001, s.75). Freire sier at ”...de undertrykte må gripe kritisk inn i den situasjonen de er i, som subjekter – ikke objekter” (Freire, 1999, s.51).

Stang (1998) beskriver altså maktesløshet som et komplekst fenomen avhengig av hvilke individuelle og kontekstuelle faktorer som spiller inn. Maktesløshet innebærer at individet mangler opplevelsen av kontroll, enten generelt eller i en gitt situasjon. (Stang, 1998) I denne studien blir begge former for maktesløshet beskrevet.

I avsnitt 5.1.3 forteller en medarbeider om en situasjon hvor hun opplever å tråkke over grensene til tjenestemottakeren. Informanten sier:

*Det var helt feil av meg å sitte og skrive mål jeg vet hun ikke vil ha....
Det føles som om jeg tråkker over hennes grenser.*

Slik jeg ser det, handler denne beskrivelsen om krenkelse av en persons integritet og verdighet. Informanten er selv meget bevisst dette forholdet. Hun forklarer krenkelsen med at hun følger systemets krav. I avsnitt 3.2.4 henviser jeg til Stang (1998) som skriver om vår ulike erfaringsbakgrunn og kontekstens betydning for hva vi opplever som krenkende. Hun omtaler omgivelsene og hvilke mennesker som er til stede, som sentrale elementer når vi skal avgjøre kontekstens betydning. Informanten opplever at tjenestemottakeren utsettes for en krenkelse i dette konkrete tilfellet, hvilket også kan forklares kontekstuellt. Selve møtesituasjonen utgjøres av mennesker som har avgjørende innflytelse på den kvinnelige tjenestemottakerens livssituasjon. Dette gjelder hjelpeverge, hjemkommunens representanter, samt kontaktperson og andre betydningsfulle personer i kvinnens liv. Når informanten beskriver hvordan kvinnen kommuniserer med frustrasjon og sinne i situasjonen, er dette etter min vurdering en klar indikasjon på at hun i dette møtet blir utsatt for en krenkelse. Kjennetegn på maktesløshet er i følge Stang (1998) sinne og tilbaketrekking. Beskrivelsen informanten gir, tyder derfor på at personen blir krenket og opplever maktesløshet – hvilket kan betraktes som den distinkte motsatsen til medvirkning og deltakelse.

Profesjonelle verdier i empowerment handler om den ansattes dobbeltrolle - å arbeide solidarisk sammen med tjenestemottakeren, og samtidig ha lojalitet for systemet. Dette er et typisk trekk ved profesjonelles arbeidsforhold i dagens

velferdssystem. De profesjonelle må hele tiden spørre seg hvor deres solidaritet ligger og være seg bevisst eget verdigrunnlag (Andersen, Brok og Mathiasen, 2000). I følge empowermenttenkningens grunnlag skal lojaliteten ligge hos hjelpemottakeren. Det er derfor viktig å endre rammene på systemnivå (Stang, 1998). Informanten har gjennom lengre tids arbeid med denne tjenestemottakeren reflektert rundt dobbeltrollen, og tatt en beslutning om eget ståsted. Hun skriver målene slik ”kommunen” ønsker. Hun dokumenterer også i planen den motstanden og vegringen tjenestemottakeren kommuniserer i forhold til de ”kommunale” målene i planen hennes. Når det kommer til gjennomføring, velger hun også å gjennomføre de målene hun ut fra sitt verdisyn og faglige skjønn finner hensiktsmessige. (Verdisyn i denne sammenheng er her kun knyttet til informantens forhold til medvirkning og deltakelse.) Hun viser ansvar for å ivareta interessene til den planen skrives for. Etter mitt skjønn har hun valgt solidaritet med tjenestemottakeren, men hun unngår allikevel til en viss grad konflikten ved å gå rundt den. Dette kan sees på som et eksempel på at bemyndigelse også kan være maskering av makt gjennom at hennes bemyndigelse er fordekt.

Profesjonelle vil gjennom ulike møter måtte ta stilling til disse dilemmaene. Da er det viktig å være seg bevisst hvor en har sin lojalitet, og hvordan en følger opp dette på handlingsnivået. Godtar den profesjonelle systemets rammer? Eller gjør han eller hun forsøk på å endre det slik at bemyndigelse blir mulig? Å arbeide for endring på systemnivå er å følge bemyndigelsestankegangen. Derfor kan ikke innsatsen for å bemyndige tjenestemottakerne reduseres til ett nivå. Informantene i denne studiens fokusgrupper opptre etter min vurdering i noen grad bemyndigende på systemnivå. Jeg har tidligere vist at flere uttrykte motstand mot systemet. Til en viss grad vil jeg også si at de har gjort forsøk på systemendrende tiltak. Eksempelvis nevnes endring av rutinebeskrivelsen for arbeidet med individuell plan. Etter deres mening ville disse endringene bedre synliggjøre tjenestemottakeren som subjekt. Jeg vil allikevel hevde at medarbeiderne, med sine erfaringer og verdier, har et potensial for i større grad å kunne fungere som bemyndigere dersom de økte innsatsen overfor systemet.

Informantene snakker om at kommunene på generelt grunnlag er opptatt av medvirkning og deltakelse. Imidlertid er det lett å snuble i disse idealene, når personen ikke ønsker en individuell plan. En av informantene sier:

*Kommunene er veldig opptatt av individuell plan, fordi det har blitt veldig fokus på målet om medvirkning. Noen kommuner glemmer faktisk nettopp dette målet når de **krever** en individuell plan. Det blir motstridende i forhold til grunnprinsippene.*

Dette er en situasjon hvor de beste intensjoner er forsøkt ivaretatt. Men fra å forvalte idealet om medvirkning og deltakelse med forankring i grunnverdien, utvikler dette seg til nærmest en skinmanøver hvor systemets dokumentasjonsbehov overskygger den enkeltes rett til medbestemmelse. Personer som har rett til en individuell plan skal gi sitt samtykke til at den utarbeides.

(Individuell plan (2005): Veileder til forskrift om individuell plan, IS-1253. Sosial og Helsedirektoratet. s. 43). I avsnitt 5.1.1 ble det beskrevet en situasjon hvor en tjenestemottaker ”ikke skjønner poenget” med en individuell plan. Han har bodd og levd selvstendig hele livet. Gjennom de opplysningene informanten gir får jeg en forståelse av at denne mannen er en svært velfungerende person med et marginalt tjenestebehov. I et slikt perspektiv kan det være grunn til å stille spørsmål om en individuell plan vil bidra til at personen opplever mindre kontroll over sitt eget liv. Informanten som forteller historien, identifiserer seg også med personen det gjelder. Dette kommer til uttrykk når hun påpeker at ”jeg har jo ikke noen individuell plan for mitt liv.”

Slik jeg vurderer det, velger medarbeideren et ”innenfor- og nedenfraperspektiv” for å avdekke makt og maktesløshet. Stang (1998) skriver at makt kan maskeres hvis den betraktes ovenfra eller utenfra. Når det hersker ulike syn på maktforholdet i en asymmetrisk relasjon, er det vesentlig å vurdere hvilket perspektiv det legges vekt på. I en bemyndigelsesprosess er det avgjørende å velge den underordnede perspektiv. Hvis maktutøvelse vurderes fra et utenforstående perspektiv, er det fare for at man mister noe vesentlig ved bedømmningen. Når ens verden innsnevres, endres også individets referansepunkt. Såkalte små detaljer kan bli forstørret når de

sees innenfra. Maktutøvelse og sanksjoner, betraktet av en ordinær samfunnsborger, kan derfor synes banale. Det er derfor avgjørende å se makten med et ”innenforperspektiv” - eller fra den berørtes ståsted - slik at makten ikke maskeres (Stang, 1998). For en utenforstående kan det virke som en banal detalj at noen velger å utforme en individuell plan for en tjenestemottaker. Med innenforperspektivet ser man derimot hvilket omfang planen kan få og hvor mye den kan regulere i et menneskes liv. Med nedenfraperspektivet tar man stilling i den asymmetriske relasjonen og vurderer makt og maktesløshet fra tjenestemottakerens perspektiv.

6.2.1 Språk som fremmedgjør

Et gjennomgående dilemma i fokusgruppene er den individuelle planens språkformuleringer. Virksomheten arbeider bevisst og systematisk med tegnspråk og kommunikasjon. Allikevel er det en til dels svært heftig debatt om hvordan språket fremmedgjør planen for tjenestemottakeren.

- Det at ansatte skriver planen, er jo egentlig ganske farlig. Da er det viktig at bruker leser og godkjenner planen, og at de har stor tillit og trygghet til den som har skrevet planen slik at de tør å si ifra at nei, sånn her vil jeg ikke ha det.

- Planen må skrives sånn at beboeren oppfatter hva som står i planen og ikke bruker makt gjennom vanskelige ord og vendinger. Forståelse er og blir viktig.

*- Så lenge en bruker er avhengig av at et annet menneske skal skrive en individuell plan **for** dem, så er jo kommunikasjon alfa og omega.*

Fokusgruppens tilnærming til makt i denne situasjonen handler om forvaltermakt. Man er ansvarlig for utformingen av den individuelle planen, som igjen skal være styrende for hvilket tilbud tjenestemottakeren får. Når tillitsaspektet trekkes inn som en forutsetning, kan dette være en bekreftelse på det asymmetriske forholdet som eksisterer mellom den planen utformes for og kontaktpersonen. Dette bekreftes av uttalelsen om avhengighetsforholdet.

Maktbruken knyttes også direkte til språkbruken. Dette handler om flere forhold – både tolkingsutfordringer og ordvalg. Stang (1998) hevder at språket i seg selv kan bidra til å kamuflere maktutøvelsen. Måten å formulere seg på blir derfor viktig, ikke bare i planens innhold, men også gjennom å gjøre språket tilgjengelig.

Virksomheten har aktivt rekruttert døve medarbeidere for å ivareta språklige utfordringer. Døve medarbeidere har en fordel av å beherske tegnspråk. Likevel fremviser de på lik linje med de hørende medarbeiderne, en tydelig ydmykhet i forhold til tolking av kommunikasjon. En av de døve informantene stiller seg nettopp spørsmål om mulige tolkningsfeil kan bli tilstrekkelig kvalitetssikret gjennom diskusjon med kollegaer. Dette synliggjør at gruppene er seg bevisst at kommunikasjon er en utfordring. Videre viser det at gode tegnspråkkunnskaper er en viktig forutsetning, men ikke nødvendigvis tilstrekkelig.

Et annet moment som trekkes frem i avsnitt 5.1.5 er fagavdelingens påståtte krav til bruk av faguttrykk. Språket kan virke fremmedgjørende og objektiviserende gjennom ordvalget. Dersom faguttrykkene dominerer planen, vil det lett skje at tjenestemottakerne ikke lenger gjenkjenner seg selv og sitt eget liv. Da kommuniserer ikke planen med den personen den er skrevet for og med.

Kommunikasjon trekkes frem som det helt avgjørende både i tilbudet og i selve prosessen med å frembringe den individuelle planen. Med dette utgangspunktet er det ikke til å undres over at medarbeiderne så tydelig uttrykker et dilemma med hensyn til hvem den individuelle planen egentlig kommuniserer med.

Foucault skriver: ”Ingen trer inn i diskursens orden hvis de ikke tilfredsstillende visse krav, eller hvis de ikke i utgangspunktet er kvalifisert til å gjøre det.” (Foucault, 1999) Dette kan også ha en viss grad av betydning i denne sammenheng. Det er uansett klare indikasjoner på at den profesjonelle diskurs også har inklusjonskriterier som kan tenkes å bestå av ”korrekte faguttrykk.”

Fagterminologi kan være vanskelig tilgjengelig for personer som ikke er del av fagfeltet. Det å ikke selv på fritt grunnlag, kunne få innblikk i egen plan gjør at

planen i seg selv blir fremmedgjort. Den fremstår da som et plan for de ansatte, mer enn en plan for tjenestemottakeren.

6.2.2 Hvem skrives den individuelle planen for?

Jeg mener at ett av de mest interessante funnene i denne studien omhandler eierforholdet til den individuelle planen. Fokusgruppene presenterer eksempler som både med hensyn til arbeidsprosess og tilgjengelighet gir grunnlag for å stille spørsmålet: ”Hvem skrives den individuelle planen for?”

I avsnitt 2.2.2 konkretiseres eierforholdet til den individuelle planen. ”Planen skal være tjenestemottakerens egen plan” (Individuell plan 2005, Veileder til forskrift om individuell plan, s. 19). Virksomheten la også vekt på å presisere dette eierforholdet i den innledende arbeidsprosessen med individuelle planer. Dette ble blant annet synliggjort med krav til ”jeg-formuleringer” i planen. Informantene bekrefter også at dette er deres syn på eierforholdet til planen.

Jeg mener funnene i denne studien gir grunn for å stille spørsmål ved om dette eierforholdet er en realitet. I innledningen til denne diskusjonen vil jeg først klargjøre det jeg mener er to viktige kriterier - i tillegg til medvirkning og deltakelse - for at den det gjelder, skal oppleve planen som sin egen. Disse tilleggskriteriene er samtykke og tilgjengelighet.

Samtykke: Autonomi innebærer blant annet retten til samtykke og retten til å velge mellom tilgjengelige alternative behandlingsformer (Moskowitz og Moskowitz, 1986, s.520 i Stang, 1998, s.187). I forskriften om individuell plan § 5 fastslås det at individuell plan ikke skal utarbeides uten tjenestemottakerens samtykke. (Individuell plan, Veileder til forskrift om individuell plan, 2005, s.43) Dette innebærer også at tjenestemottakeren prinsipielt regulerer hvilke instanser og personer som får tilgang til planen. Bernt-uvalgets forslag til felles lov for sosial- og helsetjenestene i kommunene understreker også både retten til å reservere seg

mot at det utarbeides en individuell plan, og at det skal legges stor vekt på hva den enkelte ønsker (Helhet og plan i sosial- og helsetjenestene, 2004).

Tilgjengelighet: Det jeg i dette punktet legger i tilgjengelighet handler om hvordan planens innhold formidles. Er planen forståelig for den den gjelder? Hvordan blir den i tilfelle gjort tilgjengelig for den planen er skrevet for? Dette viser også tilbake til virksomhetens eget verdigrunnlag hvor et viktig poeng er at den enkelte skal "forstå og bli forstått."

Avsnitt 5.1.2 har fått tittelen "Hvem skrives planen for?". Her presenteres vi for en diskusjon om "kommunens" forhold til, og innvirkning på, en individuell plan. Jeg har satt kommunen i anførselstegn fordi kommunen i denne diskusjonen representerer systemet. I møtene det refereres til, er det imidlertid ingen tvil om at "kommunen" som system er representert ved et individ. I avsnitt 5.1.5 presenteres også et aspekt ved det interne kvalitetssikringssystemet, i form av fagavdelingen som "ofte ikke er fornøyd fordi de vil ha faguttrykkene med" i planen.

Informantene erfarer at det er vanskelig å ivareta både tjenestemottakerens forståelse og fagavdelingens ønsker om synliggjøring av faglig solid arbeid i planen.

Informanten som beskriver historien om tjenestemottakeren som ikke vil delta i arbeidet med planen definerer eierforholdet til denne spesielle planen ved å si: "Det er egentlig kravene til kommunen som står i planen. Dette skal jo være hennes plan." Den individuelle planen forklares også som en formalistisk forutsetning for tilbudet ved at den "forsvarer jobben overfor kommunen" og at "tilbudet selges gjennom planen." I dette perspektivet er den individuelle planen mer å betrakte som systemets pålagte kontrakt med et individ enn individets plan for å synliggjøre personlige mål og behov overfor et system.

Denne diskusjonen vil med bakgrunn i funnene fokusere på forholdet mellom individ og system. Med utgangspunkt i den definisjonen av empowerment jeg har valgt tydeliggjøres det at systemet også består av individer. Jeg har valgt å se

empowermentprosessen som en maktoverføring på "individ og/eller systemnivå fra mennesker som har makt til mennesker som opplever å mangle kontroll over sentrale faktorer i sitt liv..." (Fra Stangs definisjon av bemyndigelse, 1998,s.24 gjengitt i sin helhet i avsnitt 3.2.3). Hun hevder videre at makt kan maskeres ved at det er den overordnede som har gitt ordre om gjennomføring av beslutninger. Den som blir gitt en ordre har mulighet til å velge og handle annerledes enn det reguleringene skulle tilsi. Dette kan kalles alternative beslutninger og handler om å være "kjerringa mot strømmen." Slike beslutninger kan lett bli betraktet som normbrudd og bli møtt med sanksjoner. Det å eventuelt ikke ha egen vilje i handlingen, kan omtales som en paternalistisk form for makt (Stang, 1998). Når en individuell plan utvikles mot personens vilje - og dette forklares med kommunens eller systemets krav - er dette et eksempel på at individer innenfor et system blir maktutøvere på systemets vegne, uten nødvendigvis å innrømme sin egen maktutøvelse. Vår informant avdekker imidlertid maktutøvelsen og tar tjenestemottakerens perspektiv. Hun er også klar over at hun kan bli stilt til ansvar for sin manglende oppfølging av de mål hun ut fra sin faglige og etiske vurdering vurderer som hensiktsmessige.

Som nevnt i avsnitt 2.2.1 foreslår Bernt-utvalgets forslag at den individuelle planen skal følges med et samlet vedtak, hvor eventuelle avvik mellom planen og vedtaket krever særskilt begrunnelse (Helhet og plan i sosial- og helsetjenestene, 2004). I dag har tjenestemottakerne rett til en individuell plan, men ingen rettigheter i forhold til planens innhold. Begrunnelsen for dette forslaget har altså sin forankring i å sikre rettigheter.

Funnene i denne studien gir ett eksempel på hvordan en individuell plan nettopp kan miste sitt medvirkningsperspektiv. Dette skjer hvis den gjøres til et "kontraktgrunnlag" for tildeling av tjenester. Det er ikke min mening med dette å argumentere mot Bernt-utvalgets forslag – kun å problematisere det misforholdet som kan oppstå mellom den planen er skrevet for, og de som er satt til å realisere den sammen med vedkommende. Dette potensielle misforholdet er vurdert og søkt

ivaretatt i Bernt-utvalgets forslag, gjennom et forbehold om at eventuelle avvik mellom plan og vedtak skal begrunnes. Hvis vi ser dette i lys av empowermentteorien, vil det fremtre som et typisk eksempel på forholdet mellom individ og system. Individet skal i tråd med empowermenttenkningen i høy grad medvirke og delta i utformingen av planen. Når det kommer til en avgjørelse om retten til bistand etter planens innhold, vil systemet etterspørre en behovvurdering. Det er en potensiell spenning mellom juridiske rettigheter og et faglig og ressursmessig handlingsrom i kommunene. (Eikrem, 2006). Systemet vil måtte foreta prioriteringer. Denne prioriteringen vil skje både i forholdet mellom den aktuelle søkeren og andre søkere, samt i forhold til hvilke tiltak som innvilges støtte. Dette viser at empowerment er kontekstavhengig og varierer over tid - ikke bare ut fra et individuelt perspektiv, men også fra et systemperspektiv.

Thommesen, Normann og Sandvin (2003) spør om eierforholdet til den individuelle planen bør være et "særeie" eller "felleseie." Deres informanter problematiserer nettopp planens svake juridiske stilling, hvor rettigheten kun gjelder å få planen utformet – uten garanti for innhold. Berntutvalgets forslag vil imøtekomme nettopp denne kritikken. Forskerne problematiserer "felleseiet" mellom en tjenestemottaker og tjenesteapparatet fordi de mener maktforskjellene er større enn tjenesteapparatet er i stand til å se. Dette "felleseiet" betyr i følge dem "i realiteten at systemet har kontrollen" (Thommesen, Normann og Sandvin, 2003, s.81). På tross av denne påstanden konkluderer de med at det blir problemfylt når bare den ene part opplever eierskap til planen. De presiserer imidlertid at det uansett er tjenestemottakeren som eier informasjonen i planen og avgjør hvem som skal ha tilgang til den. (Thommesen, Normann og Sandvin, 2003, s.81). Jeg mener denne studien bekrefter betydningen av at tjenestemottakeren har eierforholdet til planen. Samtidig vil den ikke vil være funksjonell om den ikke oppfyller den individuelle planens formål om at den skal bidra til å styrke samhandlingen mellom tjenesteyter og tjenestemottaker. Empowermenttenkningen understreker også forholdet mellom individ og system, og forutsetter at systemet også forholder seg til planen som en del av det å forholde seg til personen.

6.3 Empowerment og frigjøring

Paulo Freire (1999) hevdet at ethvert individ må være subjekt i sitt eget liv og kjenne seg som en likeverdig deltaker i fellesskapet. Han la også vekt på at de undertrykte måtte erkjenne egne muligheter og ressurser. Dette er momenter som blir tatt opp i Stangs (1998) forståelse av empowerment, gjengitt i avsnitt 3.2.3.

Foucaults syn på makt som et relasjonelt begrep knyttet til kunnskap, er også viktig i denne sammenheng. I sin beskrivelse av makten påpeker han maktens tilknytning til situasjoner, relasjoner og institusjoner. Kunnskap utvikles ved makt, og makt utøves ved hjelp av kunnskap. Kari Martinsen, (1989) beskriver som bekreftelse på dette, en autoritetsstruktur som skyldes at den profesjonelle har en kunnskap tjenestemottakeren ikke har, og at dette er grunnlaget for det asymmetriske forholdet dem imellom. Hun argumenterer imidlertid for en svak paternalisme fremfor bemyndigelse.

Empowermentprosesser med sitt utspring i autonomiprinsippet og demokratisk tankegang vil etter min mening være gode handlingsstrategier for å realisere medvirkning og deltakelse i arbeidet med individuelle planer. Kompetanseaspektet i empowermenttenkningen, som blant annet trekkes frem av Zimmerman og Rappaport (1988 i Toofany 2006), er naturlig en avgjørende faktor i empowermentprosessen for døve som lever i et hørende samfunn.

Det ser ut for at overvekten av funn kan samles under hovedkategorien fremmedgjøring, makt og maktesløshet. Jeg har forundret meg over årsaken til dette. Det kan skyldes at informantene, som jeg mener hadde en høy bevissthet om verdiene medvirkning og deltakelse, hadde erfaringer som gjennom refleksjon kunne beskrives som maktesløshet. Et annet alternativ er at informantene kan ha opplevd fokusgruppene som en viktig arena for å bli hørt. Dette kan ha bidratt til at de intuitivt trakk frem de erfaringene hvor de ønsket endring - knyttet til avtaleform, rammevilkår, språk og kommunikasjon eller praksis, for å nevne noe.

6.3.1 Personorientering eller problemorientering

I kapittel 6.2 tematiserte jeg fremmedgjøring og objektivisering. Stang (1998) skiller mellom personorienterte og problemorienterte tilnærminger. Hennes poeng er å fremheve personorienteringens betydning, slik at vedkommende blir møtt og tatt på alvor som et opplevende menneske – et subjekt. Dette innebærer ikke å utelate problemorienterte handlinger, men personorienteringen vil sette fokus på det levende mennesket og menneskets opplevelser og tanker. Dette forebygger faren for fremmedgjøring og objektivisering (Stang, 1998). Munoz-Baell og Ruiz (2000) understreker betydningen av å se hørselstapet mer som et sosialt tema, enn som et patologisk tema. De understreker behovet for å fjerne det stigma de mener den patologiske forståelse gir. En slik forståelse vil i følge dem være til hinder for å kunne realisere empowerment.

Funnene viste at medarbeiderne var svært opptatt av å synliggjøre personen i den individuelle planen. Dette kommer blant annet til uttrykk i avsnitt 5.2.3. I prosessbeskrivelsen for individuell plan omarbeider medarbeiderne virksomhetens ”mal” for planen, slik at det synliggjøres *”at de var aktivt med i planleggingen...veldig brukerrettet.”* Fokusgruppene beskriver betydningen av å fremstille tjenestemottakerne i undersøkelsen som selvstendige, aktive og deltakende mennesker. Dette fokuset kan ha sin rot i verdigrunnlag og holdninger blant de ansatte. En annen forklaring kan ligge i et ønske om å markere en forskjell i forhold til de andre personene som mottar tjenester ved virksomheten. Mange av dem har omfattende kognitive begrensninger.

Ledelsen vektlegger i sitt møte hvor de redegjør for arbeidet med individuell plan, at det har vært viktig for virksomheten å komme bak profesjonenes kategorisering av et liv med forskjellige tjenestefokus. Jeg har inntrykk av at virksomheten arbeider meget systematisk med de individuelle planene og gjør betydelige bestrebelser på å synliggjøre individet i planene. Denne synliggjøringen skjer på vesentlige livsområder, fremfor den tradisjonelle inndelingen i et liv organisert i

tjenester i bo-, fritids- og arbeidssituasjonen. Arbeidsprosessen som beskrives, søker også å synliggjøre subjektet.

Veilederen for individuell plan viser til at flere kommuner har redusert planoppsettet betraktelig for å gjøre planen mer ”brukervennlig” og tilpasset den enkelte tjenestemottaker (*Individuell plan (2005): Veileder til forskrift om individuell plan*, s. 29). Dette er også i overensstemmelse med erfaringene fra fokusgruppene. I avsnitt 5.2.2 beskrives en erfaring hvor en tjenestemottaker hadde en svært omfattende plan med ”forferdelig mange mål.” Informanten fortalte at de hadde redusert omfanget med begrunnelse i at tjenestemottakeren skulle oppleve at det var mulig å nå målene hun hadde satt seg. Medarbeiderne argumenterer i denne situasjonen faglig, med velgjørenhetsprinsippet lagt til grunn. I et empowermentperspektiv kan det etter min mening allikevel argumenteres for at det kan være en god erfaring å i første omgang inkludere tjenestemottakerens små og store mål i den første utgaven av planen. Dette vil kunne gi tjenestemottakeren en mulighet til å gjøre seg sine egne erfaringer - også med egne prioriteringer.

I avsnitt 5.2.2 trekkes det også frem et eksempel hvor ”*det er enkelte beboere som vil ha med noen litt rare mål.*” Disse målene blir tatt med i planen – uten videre problematisering. Jeg er dog usikker på i hvilken grad disse ”rare målene” realiseres. Det kunne vært interessant å følge opp denne diskusjonen, ut fra fokusgruppens tanker om forskjellen på medvirkning og deltakelse. Hvis ”de rare målene” tas med i planen fordi de er uttalt av tjenestemottakeren, men ikke videreføres med tiltak, slik tilfellet er med andre mål - da er det grunn til å stille spørsmål ved om dette kan omtales som medvirkning eller deltakelse. Hvis dette er tilfelle, vil informantenes forståelse av begrepene bidra til en medvirkning i hvordan planen skal formuleres, men ingen mulighet til å være delaktige i realisering av planens mål.

Innenfor empowermenttenkningen finnes slagordet ”The power to name, The power to act.” For å få makt til å endre må maktesløse ha mulighet til å agere

effektivt. Dette forutsetter at de selv definerer den virkeligheten de ønsker å skape forandringene i (Andersen, Brok og Mathiasen, 2000). Med dette lagt til grunn, blir det vesentlig at personene trer frem og definerer sin virkelighet i de individuelle planene - det være seg både med hensyn til målformulering og prioritering. Tveiten (2007) beskriver medarbeidernes rolle som veileder i empowermentprosesser. I disse veiledningssituasjonene er det to eksperter – tjenestemottakeren og tjenesteyteren. Kunsten for medarbeiderne er å se mennesket som subjekt, og på den måten få kunnskap om tjenestemottakerens kompetanse, erfaringer og mål. (Tveiten, 2007). Eksempelet med kvinnen som reduserte antall mål da planen ble revidert, viser hvordan personalet gjennom veiledning og dialog med tjenestemottakeren har drøftet erfaringer og sammen kommet frem til realistiske og gjennomførbare mål. Denne erfaringen, sammen med erfaringer gjengitt i veilederen for individuell plan og fra undersøkelsene til Thommesen, Normann og Sandvin (2003) tyder på at omfattende maler og store planskisser ikke er hensiktsmessig. Kjernen handler om å være i refleksiv samhandling med tjenestemottakeren. Gjennom slik samhandling blir det vesentlig å veilede han eller hun til å ta hovedrollen i eget liv og selv definere sin virkelighet og sine mål. ”Det enkle er ofte det beste”

6.3.2 Ansatte som bemyndigere

Ideologier reflekterer de grunnverdier og holdninger profesjonelle legger til grunn for sine handlinger. Dette samsvarer ikke nødvendigvis med de handlinger personene faktisk utfører. En kritisk refleksjon over sammenhengen mellom det etiske verdigrunnlaget, faglige begrunnelser og handlingen er nødvendig for å unngå tilsløring av uønskede konsekvenser. Verdier og gode intensjoner kan bidra til å rettferdiggjøre negative konsekvenser, blant annet maktmisbruk. Forholdet mellom ideologi og praksis må derfor kontinuerlig gjøres til gjenstand for refleksjon. I et empowermentperspektiv kreves det at den profesjonelle finner ut hva den enkelt ønsker – og respekterer dette, også om det er i strid med egen

vurdering (Stang, 1998). Vatne (1988) understreker også at valget av teoretisk tilnærming er avgjørende for resultatet i et medvirkningsperspektiv.

De ansatte opplever i enkelte situasjoner å være ”mellom barken og veden.” Dette kan konkretiseres gjennom dilemmaet de opplever mellom individets rett til medvirkning - og systemets krav. Hvordan de forholder seg til dette dilemmaet, avgjør om vi kan betrakte medarbeiderne som bemyndigere - i betydningen at de støtter opp om empowermentprosesser – rettet mot individet og/eller systemet. Systemet i denne sammenheng omfatter både hjemkommunen og egen virksomhet.

Ett eksempel på dette er den nevnte historien hvor en av informantene velger å ikke følge opp planen fordi den er skrevet for å ivareta kommunens krav. Planen er ikke utviklet gjennom dialog og samhandling i en tillitsfull relasjon med den det gjelder. Medarbeideren tar derfor stilling og velger å ikke forholde seg til systemets krav (Avsnitt 5.1.3). Et annet eksempel på at medarbeiderne kan oppleve seg ”mellom barken og veden” handler om det språklige dilemmaet. Informantene antyder at begrunnelsen for fagenhetens krav til fagterminologi, er dens behov for legitimering og synliggjøring av profesjonalitet i tilbudet overfor hjemkommunen (Avsnitt 5.1.5). Uansett medfører dette et dilemma når de ansatte vil utarbeide planen sammen med tjenestemottakeren på en måte som gjør at den enkelte opplever planen som sin egen. Fagterminologi kan, som vi var inne på i avsnitt 6.2.1, virke fremmedgjørende.

Makten kan ikke avsløres en gang for alle. Makten vil alltid anta nye former, og dermed vil det også oppstå nye måter å maskere makten på (Stang, 1998). Dette understreker behovet for at medarbeiderne kontinuerlig har en kritisk holdning til eget fagfelt, overfor systemet de opererer innenfor, samt overfor egen praksis. Jeg mener denne studien støtter dette perspektivet. Informantene beskrev dilemmaene de sto overfor, med en kritisk holdning. Dilemmaene ble imidlertid håndtert noe forskjellig, men min generelle oppfattelse var at solidariteten lå hos tjenestemottakeren. Dette er det nødvendige utgangspunktet for at medarbeiderne også blir bemyndigende aktører på systemnivå.

Kunnskap om makt gir muligheter for å motvirke negativ bruk av makt. Det er også viktig å kunne avdekke aktuell eller potensiell maktesløshet for å kunne fungere bemyndigende Stang (1998). Dette er, sammen med kunnskap om empowermenttenkning, viktige kompetanseområder for medarbeidere som vil realisere målet om medvirkning og deltakelse for de tjenestemottakerne de arbeider med.

Et annet aspekt knyttet til makt og kompetanse er tjenestemottakerens kompetanse til å ta avgjørelser i forhold til egen person. Medarbeideren har ansvar for at tjenestemottakeren opparbeider nødvendig kompetanse til å "sette igjennom sin egen vilje i det sosiale samkvem" (Weber, 1971 i Engelstad, 2004,s.17). Dersom tilegning av en slik kompetanse er vanskelig for tjenestemottakeren, skal medarbeideren på individets vegne sørge for at hans interesser ivaretas på best mulig måte. Foucault hevder at kunnskap om mennesker typisk utvinnes i asymmetriske forhold, "der den ene bringes til å tale om seg selv til den andre" (Sandmo (2004) i Engelstad (2004), s.86). Dette er et vesentlig moment i empowermenttenkningen (Tveiten, 2007). Det er med andre ord en forutsetning at medarbeideren, uansett tjenestemottakerens tilsynelatende kognitive kapasitet, anerkjenner denne kompetansen og tar den med seg i bemyndigelsesprosessen.

6.3.3 Språk som frigjør

Begge fokusgruppene tematiserer på forskjellig måte betydningen av kommunikasjon og tegnspråk som faktorer for å realisere medvirkning og deltakelse. Begge gruppene kommer frem til at kommunikasjon og tegnspråk er det mest avgjørende for å realisere medvirkning og deltakelse i arbeidet med individuell plan. Dette er også i overensstemmelse med Monoz-Baell og Ruiz (2000) som understreker at empowermentstrategier rettet mot døve primært bør fokusere på å fjerne kommunikasjonsbarrieren.

Tegnspråk er døves naturlige språk. Tegnspråket er også det som skiller virksomhetens tilbud fra andre tilsvarende offentlige tilbud. I utsagnet "å forstå og

bli forstått” ligger det en ideologi om at alle tilstedeværende også skal kunne se kommunikasjonen i en samtale, selv om de selv ikke er en del av den.

Virksomheten har høye ambisjoner om å være en tospråklig arbeidsplass. ”Å forstå og bli forstått” innebærer i praksis at det skapes et levende miljø med tegnspråk som basis, og eventuelt andre supplerende kommunikasjonstilpasninger. Haualand (2006) hevder at det er det språklige fellesskapet og felles erfaringer som danner grunnlaget for døvekulturen. Hun beskriver tegnspråkfellesskapet som en forutsetning for deltakelse. Det er tegnspråk som gjør døve til deltakere, i stedet for observatører. I FNs nye konvensjon for mennesker med funksjonshemming likestilles tegnspråk med talte språk. I konvensjonens beskrivelse av kommunikasjon vektlegges et stort spekter av alternative kommunikasjonsformer. Tilgjengelighet er også et viktig begrep i konvensjonen.

Vatne (1988) påpeker betydningen av et språklig og kommunikativt fellesskap for å realisere medvirkning. Informantene var tydelige på at tegnspråk var en forutsetning for å realisere målet om tjenestemottakernes medvirkning.

Kommunikasjon ble også trukket frem som et overordnet begrep. Imidlertid er tegnspråk gjennomgående det foretrukne språkvalg for de som har tilbud i disse teamene. Informantene var seg imidlertid bevisst at kommunikasjon er et videre begrep enn språk. Dette kommer tydelig frem når de beskriver for eksempel tilbaketrekning og synlig frustrasjon som kommunikasjon. Dette er i overensstemmelse med den generelle forståelsen av kommunikasjon som ble lagt til grunn for denne studien – ”å gjøre noe felles, delaktiggjøre en annen i, ha forbindelse med” (Eide og Eide, 2004, s. 17).

Jeg mener studien viser at tegnspråk er en helt avgjørende faktor for å myndiggjøre de personene medarbeiderne gir tjenester. Dette er nødvendig for at målene om deltakelse og medvirkning kan realiseres. Jeg velger som mine informanter å bruke ”tegnpråk” i stedet for det mer generelle ”tilrettelagt kommunikasjon,” fordi jeg mener sistnevnte tilslører behovet for et tilbud i et tegnspråkmiljø. Med denne

bakgrunnen velger jeg derfor også å anbefale virksomheten å prøve ut en individuell plan på tegnspråk.

7. KONKLUSJON OG AVSLUTNING

Ut fra min redegjørelse om kjennskap til fagfeltet vil denne studien kunne være interessant også utenfor virksomheten den er utført i. Deltakelse og medvirkning for mennesker med psykiske lidelser og/eller ulike funksjonshemninger er et kunnskapsfelt i utvikling. Individuell tilrettelegging er et politisk gjennomgangstema, men enhver form for skreddersøm har også en side av behovsprøving. Dette blir derfor indirekte et ressurs spørsmål.

Når markedstenkningen gjennom bestiller-utfører-modellen også benyttes i stor skala innenfor en kommune, vil det være interessant å se hvilken stilling den individuelle planen vil få. I avsnitt 6.2.3 diskuterte jeg eventuelle konsekvenser av Berntutvalgets forslag om enkeltvedtak knyttet til individuell plan. Denne studien har vist hvilke konsekvenser det kan ha for den individuelle planens eierforhold og utforming at den blir betraktet som et medfølgende kontraktdokument. På den annen side vil nettopp en godt utformet individuell plan kunne synliggjøre individets behov på en forbilliglig måte overfor de som skal fatte vedtak om tilbud. Utfordringen for de som er med og utformer den individuelle planen, er å arbeide med empowermentprosesser - både i forhold til individet og systemet.

Det er å forvente at FN-konvensjonen om menneskerettigheter for funksjonshemmede vil bli ratifisert i nær fremtid. Dette skjer så snart 20 land har undertegnet konvensjonen. Deltakelse er et gjennomgangstema i konvensjonens artikler og et nøkkelbegrep i ICF-klassifiseringen. Internasjonale føringer og norsk politikk for mennesker med funksjonshemming vil med all sannsynlighet fortsatt holde et høyt fokus på realisering av målet om full deltakelse og likestilling. Det er vår utfordring å realisere disse målene. Empowermentprosessene må rettes både mot individ- og systemnivå. Dette må gjøres slik at mennesker som opplever å mangle kontroll over vesentlige faktorer i sitt liv, kan erkjenne egne ressurser og muligheter. På denne måten vil de få kontroll over livsbetingelser de opplever som viktige. Slik vil de også få muligheter til å mestre sine liv og omgivelser (Stang,

1998). Empowermenttenkningen, med sitt grunnlag i demokratisk tankegang og kritisk teori, beskriver maktoverføringsprosesser som vil bidra til en slik samfunnsutvikling.

Individuell plan kan etter min mening være et viktig verktøy i arbeidet med å realisere medvirkning og deltakelse. Imidlertid forutsetter det et bevisst forhold til verdigrunnlag, menneskesyn og teoretisk tilnærming. Det forutsetter også at kvalitetssikring av tjenestene må skje gjennom faglige refleksjoner mellom kollegaer. På individnivå vil dette innebære en solidarisk samhandling med tjenestemottakeren, preget av likeverd og en symmetrisk relasjon. På systemnivå er det viktig at de profesjonelle inntar en aktiv rolle som aktører, både internt og eksternt. De har også en viktig rolle som bemyndigere for å gjøre tjenestemottakerne til selvstendige aktører innenfor systemet.

I dette prosjektet ble fokusgruppene gjennomført i en privat virksomhet. Virksomheten selger tjenester til det offentlige, og legger stor vekt på å levere kvalitetsmessig gode tilbud. Medvirkning og deltakelse er knyttet til virksomhetens verdigrunnlag, og er godt innarbeidet blant deltakerne i fokusgruppene. Det er symptomatisk for virksomheten at den var blant de aller første, både i privat og offentlig sektor, når det gjelder innføring av individuelle planer. En tjenestemottakers hjemkommune vil alltid ha behov for å legitimere kjøp av eksterne tjenestetilbud. På bakgrunn av dette kan virksomhetens og kommunens felles dokumentasjonsbehov medvirke til at den individuelle planen får en funksjon som et beskrivende kontraktsdokument.

Medvirkningsperspektivet er en rådende diskurs i virksomheten. Samtidig mener jeg at studien har avdekket betydningen av å videreutvikle arbeidet med strukturelle forhold med utgangspunkt i empowermenttankegangen. Jeg mener studien også viser at virksomheten har et forbedringspotensial knyttet til de kontrakt- og avtalemessige forholdene for den individuelle planen og dens innhold og form.

Noe av det jeg opplever som empowermentttenkningens styrke, er forholdet mellom individ- og systemnivået. Jeg mener funnene viser at det er avgjørende å kunne operere også i forhold til systemet, for å kunne realisere målsetningene om deltakelse og medvirkning i arbeidet med individuelle planer.

Personlig har dette prosjektets resultater overrasket meg. Jeg har vært, og er fortsatt, en tilhenger av individuelle planer. Fortsatt mener jeg at slike planer er et verktøy som kan bidra til å sikre medvirkning og deltakelse. Jeg har imidlertid fått et mer nyansert forhold til hvordan individuelle planer bør utarbeides. Jeg mener denne studien har vist at eierforholdet til den individuelle planen har stor betydning for den planen skrives for. Eierforholdet bør etter min mening legges til grunn for prosessen med individuell plan. Sammen med et verdigrunnlag og menneskesyn som understreker betydningen av medvirkning og deltakelse, vil vesentlige forutsetninger for den individuelle planen sikres. Det blir vesentlig å la tjenestemottakeren tre frem som subjekt i sin egen plan. Planen må også ha en individuelt tilpasset språkform, slik at den blir tilgjengelig for den det gjelder. Empowerment har vist seg som en relevant og spennende, teoretisk og ideologisk forståelsesramme i denne studien.

7.1 Kritikk av eget arbeid

Denne studien ga etter min mening mange interessante funn. Noen er løftet frem og drøftet, andre har blitt nedprioritert. Oppgavens omfang ga en naturlig begrensning. Jeg mener selv jeg har valgt ut relevante funn i forhold til problemstillingen. Imidlertid er jeg klar over at den samme problemstillingen kunne blitt ytterligere belyst ved å trekke inn flere innfallsvinkler som for eksempel faglig metodisk tilnærming, målformuleringer i planene, personalfaktor og generell ressurstilgang.

Empowermentttenkningen har etter min oppfatning vært en relevant teoretisk referansesammenheng for denne studien. Jeg mener allikevel at studien ville fått et løft,

dersom kritisk teori hadde blitt trukket inn i større grad. At dette ikke har skjedd, skyldes i noen grad tidsaspektet, samt denne hovedfagsoppgavens absolutte innleveringsfrist.

Min erfaring med å gjennomføre fokusgrupper for to team som kjente hverandre godt var positiv, og i overensstemmelse med den teoretiske vurderingen som ble gjort av dette i avsnitt 4.2. Etter min vurdering var diskusjonene her tillitsfulle og åpne. Jeg opplevde at metodevalget generelt fungerte godt for å gi funn som kunne belyse problemstillingen. Det vil alltid være en overveielse om hvor mange fokusgrupper man gjennomfører, men jeg opplevde at jeg fikk svært rike data etter kun to fokusgrupper, og gikk derfor ikke videre med flere. Fokusgruppemetoden gir også spennende muligheter for metodetriangulering. Jeg ble gjennom arbeidet svært nysgjerrig på selve prosessen med utvikling av individuell plan. Det ville derfor vært spennende på et senere tidspunkt gå videre med en studie med data hentet fra observasjon av ansvarsgruppemøter gjerne kombinert med tekststudier av individuelle planer.

Kildeliste

- Adams, Robert (2003): *Social work and empowerment*. Hampshire og New York : Palgrave Macmillan.
- Andersen Maja Lundemark, Pernille Nørlund Brok og Henrik Mathiasen (2000): *Empowerment på dansk*. Fredrikshavn : Dafolo Forlag.
- Askheim, Ole Petter (1998): *Omsorgspolitiske endringer – profesjonelle utfordringer*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Askheim, Ole Petter og Ingrid Guldvik (1999): *Fra lydighet til lederskap? Om brukerstyrt personlig assistanse*. Oslo : Universitetsforlaget.
- Askheim, Ole Petter (2003): *Fra normalisering til empowerment – Ideologier og praksis i arbeid med funksjonshemmede*. Oslo: Gyldendal, akademisk.
- Askheim, Ole Petter (2005): "Er mestring og empowerment det samme?" I: *Respekt*, nr. 3 s. 47-50.
- Bauman, Zygmunt og Tim May (2004): *Å tenke sosiologisk*. Oslo: Abstrakt forlag.
- Bergwitz, Øyvind (2003): *Døves medborgerskap – et forprosjekt. Sentrale begreper, teoretisk forankring, metodisk tilnærming, sosialpolitiske perspektiver*. Oslo: HiO-rapport 2003, nr.16.
- Blomberg, Wenche (2000): *Vade me cum. Liten kokebok for kildehenvisnings og litteraturlisteskrivere*. Oslo: Universitetet i Oslo, Studie- og forskningsadministrativ avdeling, Seksjon for læringsmiljø og studiekvalitet.
- Christensen, Karen og Even Nilsen (2006): *Omsorg for de annerledes svake – Et overvåket hverdagsliv*. Oslo : Gyldendal.
- Clare, Judith og Helen Hamilton (2003): *Writing research - transforming data into text*. Edinburgh : Churchill Livingstone.
- Demant, Jakob (2006): "Fokusgruppen – spørsmål til fænomener i nuet." I : Bjerg, Ole og Kaspar Villadsen (red.) *Sosiologiske metoder – fra teori til analyse i kvantitative og kvalitative studier*. Frederiksberg : Forlaget Samfundslitteratur.
- Eide, Tom og Hilde Eide (2004): *Kommunikasjon i praksis. - Relasjoner, samspill og etikk i sosialfaglig arbeid*. Oslo : Gyldendal.
- Eikrem, Tove (2006): *Individuelle rettigheter – et spørsmål om å velge side*. <http://www.dok.no/individuelle-rettigheter-et-spoersmaal-om-aa-velge-side.384271.html>.
- Engelstad, Fredrik (red.) (2004): *Om makt – Teori og kritikk*. Oslo : ad Notam Gyldendal.
- Eriksen, Thomas Hylland (red.) (1997): *Flerkulturell forståelse*. Oslo: Tano Aschehoug.

- Finfgeld, Deborah L. (2004): "Empowerment of Individuals With Enduring Mental Health Problems – Results From Concept Analyses and Qualitative Investigations." I : *Advances in nursing science*, Vol. 27, Nr. 1, s.44-52.
- Fjelland, Ragnar og Eva Gjengedal (1995): *Vitenskap på egne premisser. Vitenskapsteori og etikk for helsearbeidere*. Oslo: Ad Notam, Gyldendal.
- Flesner, Marcia K. og Marilyn J. Rantz (2004): "Mutual Empowerment and Respect - Effect on Nursing Home Quality of Care." I : *Journal of Nursing Care Quality*. Vol 19, nr. 3, s. 193-196.
- Folkestad, Helge (2003): *Institusjonalisert hverdagsliv – en studie av samhandling mellom personale og beboere i bofelleskap for personer med utviklingshemning*. Bergen : Det samfunnsvitenskapelige fakultet, Universitetet i Bergen.
- Forskrift om individuell plan etter helselovgivningen og sosialtjenesteloven FOR 2004-12-23 nr 1837.*
- Foucault, Michel (1999): *Diskursens orden*. Oslo : Spartacus Forlag.
- Fra bruker til borger. En strategi for nedbygging av funksjonshemmende barrierer*. Oslo : Statens forvaltningstjeneste, 2001. (Norges offentlige utredninger, NOU 2001:22)
- Freire, Paulo (1999): *De undertryktes pedagogikk*. Oslo : Ad Notam, Gyldendal.
- Friis, Svein og Per Vaglum (1999): *Fra idé til prosjekt – en innføring i klinisk forskning*. Oslo : Tano Aschehoug.
- Gibbs, Anita (1997) "Focus groups" I : *Social research update*, nr. 19.
<http://www.soc.surrey.ac.uk/sru/SRU19.html>
- Gibson, Cheryl H. (1995): "The process of empowerment in mothers of chronically ill children." I : *Journal of advanced nursing*, nr. 21, s.1201-1210.
- Grue, Lars (2001): *Motstand og mestrings. Om funksjonshemning og livsvilkår*. Oslo : Abstrakt forlag.
- Grue, Lars (2004): *Funksjonshemmet er bare et ord. – Forståelser, fremstillinger og erfaringer*. Oslo : Abstrakt forlag.
- Grønlie, Sissel Marit (2005): *Uten hørsel? – En bok om hørselshemming*. Bergen : Fagbokforlaget.
- Gustavsson, Anders (red.) (2004): *Delaktighetens språk*. Lund : Studentlitteratur.
- Haavind, Hanne (red.) (2001): *Kjønn og fortolkende metode. Metodiske muligheter i kvalitativ forskning*. Oslo : Gyldendal.
- Halkier, Bente (2002): *Fokusgrupper*. Frederiksberg : Samfundslitteratur & Roskilde Universitetsforlag.

Hede, Dag (2004): *Det tomme menneske – Introduksjon til Michel Foucault*. København : Museum Tusculanums Forlag, Københavns Universitet.

Helhet og plan i sosial- og helsetjenestene. Oslo : Statens forvaltningstjeneste, 2004. (Norges offentlige utfordringer, NOU 2004:18)

Hesselberg, Finn (red.) (2002) *Habiliteringsplanlegging. Bruk av individuelle planer for å skape kontinuitet og stabilitet i tilbudet til mennesker med omfattende hjelpe- og habiliteringsbehov*. Oslo : Autismeenheten, Nasjonalt nettverk for autisme.

http://www.kith.no/templates/kith/WebPage_1161.aspx

<http://www.lovdata.no/all/tl-19980717-061-002.html#2-6>

<http://www.lovdata.no/cgi-wift/wiztldles?doc=/usr/www/lovdata/ltavd1/filer/sf-20010608-0676.html&emne=individuell+plan&>

http://www.regjeringen.no/nb/dep/hod/tema/Helse-_og_omsorgstjenester_i_kommunene/Ny-felles-lovgivning-for-sosial--og-helsetjenester-i-kommunene-.html?id=279662

http://www.shdir.no/takt/individuell_plan/

<http://www.un.org/esa/socdev/enable/>

Individuell plan (2005): Veileder til forskrift om individuell plan, IS-1253. Sosial og Helsedirektoratet.

Isaksen, Lise Widding (red.)(2003): *Omsorgens pris – Kjønn, makt og marked i velferdsstaten*. Makt og demokratiutredningen 1998-2003. Oslo : Gyldendal.

Ivanoff, Synneve Dahlin og John Hultberg (2006): "Understanding the multiple realities of everyday life: Basic assumptions in focus-group methodology." I : *Scandinavian Journal of Occupational Therapy*, 2006, nr. 13 s.125-132.

Jørgensen, Sissel Redse og Ranid Lill Anjum (red.) (2006): *Tegn som språk – En antologi om tegnspråk*. Oslo: Gyldendal Akademisk.

Kitzinger Jenny (1994): "The methodology of focus groups. The importance of interaction between research participants." I : *Sociology of health*. 1994, nr. 16, s. 103-121.

Kitzinger, Jenny (2005): *Qualitative research in health care*. I : Holloway, Immy (red.) Berkshire : Open University Press.

Kjellebold, Alice (2005): "Individuell plan – en rettslig videreføring og videreutvikling" i *Respekt* nr. 1, s. 45-46. Bodø : SKUR.

Kvale, Steinar (1997): *Det kvalitative forskningsintervju*. Oslo : ad Notam Gyldendal.

Laverack, Glenn (2004): *Health Promotion Practice – Power and empowerment*. London : Sage publications.

Likeverd og tilgjengelighet. Rettslig vern mot diskriminering på grunnlag av nedsatt funksjonsevne. Bedret tilgjengelighet for alle. Oslo : Statens forvaltningstjeneste, 2005. (Norges offentlige utredninger, NOU 2005:8).

Lindgren, Torgny (1984): *Bat Seba*. Stocholm : Norstedt.

Lunde, Edith Victoria (2002): *Selvbestemmelse og medvirkning – illusjon eller realitet? Hovedfagsoppgave i helsefag hovedfag, studieretning for helsefremmende arbeid/helsepsykologi*. Bergen : Universitetet i Bergen, Det psykologiske fakultet.

Malterud, Kirsti (2003): *Kvalitative metoder i medisinsk forskning – en innføring*. Oslo : Universitetsforlaget.

Martinsen, Kari (1989): *Omsorg, sykepleie og medisin – historisk filosofiske essays*. Oslo : Tano.

Martinsen, Kari (2003): *Fenomenologi og omsorg – tre dialoger*. Oslo : Universitetsforlaget.

Munoz-Baell, Irma M. og Ruiz M.Teresa.(2000): "Empowering the deaf. – Let the deaf be deaf." I : *Journal of Epidemiology and Community Health*, nr. 54, s. 40-44.

Nafstad, Hilde Eilen (red). (2003) *Det omsorgsfulle mennesket. Et psykologisk alternativ*. Oslo: Gyldendal Akademisk.

Nedbygging av funksjonshemmende barrierer. Strategier, mål og tiltak i politikken for personer med nedsatt funksjonsevne. Stortingsmelding nr. 40 (2002-2003)

Om handlingsplan for funksjonshemmede 1998 – 2001. Stortingsmelding nr. 8 (1998-99)

Raustøl, Tellef (1996): *Fra medviter til medvirker. Brukermedvirkning i kommunale sammenhenger*. Oslo: Tano Aschehoug.

Resultater og erfaringer fra Regjeringens handlingsplaner for funksjonshemmede og veien videre. Stortingsmelding nr. 34 (1996-97).

Ricoeur, Paul (1999): *Eksistens og hermeneutikk*. Oslo: Aschehoug.

Romøren, Tor Inge (2000): *Usynlighetskappen. Levekår for funksjonshemmede*. Oslo: Akribe.

Rønning, Rolf og Liv Johanne Solheim. (1998): *Hjelp på egne premisser? Om brukermedvirkning i velferdssektoren*. Oslo : Universitetsforlaget.

Sandmo, Erling (2004) Michel Foucault som maktteoretiker. I : *Om makt. - Teori og kritikk*. Fredrik Engelstad (red.) Oslo : Gyldendal.

Sartre, Jean Paul (1980): *Erfaringer med de andre*. Oslo: Gyldendal norsk forlag.

Schaanning, Espen (1997) Vitenskap som skapt viten – Foucault og historisk praksis. Oslo, Spartacus Forlag.

-
- Selboe, Aud, Karl Elling Ellingsen og Leif Bollingmo, (red.) (2005): *Selvbestemmelse for tjenestenytere*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Silverman, David (2006): *Interpreting qualitative data*. London : Sage Publications.
- Skervheim, Hans (2001) *Deltakar og tilskodar og andre essays*. Oslo : Aschehoug.
- Slåtta, Knut. (2004): *Veileder. Bruk av individuelle opplærings- og deltakelsesplaner (IODP) for elever med multifunksjonshemming*. Statped skriftserie nr. 24. Torshov kompetansesenter.
- Schulz, A.J., B.A. Israel, M.A.Zimmerman og B.n. Chckoway (1995): "Empowerment as a multi-level construct: perceived control at the individual, organizational and community level." I : *Health education research – theory & practice*. Vol.10, nr.3, s.309-327.
- Stang, Ingun (1998): *Makt og bemyndigelse – om å ta pasient- og brukervedvirkning på alvor*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Stangvik, Gunnar (2001): *Individuelle opplærings- og habiliteringsplaner*. Oslo: Abstrakt forlag.
- Sætersdal, Barbro og Heggen, Kristin. (2004): *I den beste hensikt? – Ondskap i behandlingssammenheng*. Oslo : Akribe.
- Sætrang, Tone (2004) *Deltakelse – et sentralt og mangetydig begrep i habilitering. En kvalitativ studie med fokus på hvordan deltakelse kommer til uttrykk i relasjonen mellom fysioterapeut og barn i klinisk praksis*. Hovedfagsoppgave. Oslo : Seksjon for Helsefag, Universitet i Oslo.
- Thagard, Tove (2004): *Systematikk og innlevelse: En innføring i kvalitativ metode*. Bergen : Fagbokforlaget.
- Thesen, Janecke. (2005): "From oppression towards empowerment in clinical practice – offering doctors a model for reflection." I : *Scandinavian Journal of Public Health*. Vol.33 (suppl. 66) s. 47-52.
- Thommesen, Hanne, Trine Normann og Johans Tveit Sandvin (2003): *Individuell plan – Et sesam, sesam?* Oslo: Kommuneforlaget.
- Toofany Swaleh. (2006): "Patient Empowerment: myth or reality?" I : *Nursing Managment* Vol 13, nr. 6, s. 18-22.
- Tranøy, Knut Erik (1999): *Medisinsk etikk i vår tid*. Bergen : Fagbokforlaget.
- Tveiten, Sidsel (2007): *Den vet best hvor skoen trykker....Om veiledning i empowermentprosessen*. Bergen : Fagbokforlaget.
- Tøssebro, Jan (1996): *Utviklingshemmedes levekår etter HVPU-reformen*. Oslo : Kommuneforlaget.

- Tøssebro, Jan og H. Lundeby (2002): "Statlig reform og kommunal hverdag. - Utviklingshemmetes levekår 10 år etter reformen." *Sosialt arbeids rapportserie*: 33. NTNU, Institutt for sosialt arbeid og helsevitenskap, Trondheim.
- Statusrapport Handlingsplan for funksjonshemmede 1998-2002 Sluttrapport.* (U-10/2003)
- Vatne, Solfrid (1998): *Pasienten først? Om medvirkning i et omsorgsperspektiv.* Bergen : Fagbokforlaget.
- Verdigrunnlag – en kommunikasjon om verdier og retning.* (2005) Stiftelsen x.
- Vetlesen, Arne Johan (2001): "Omsorg mellom avhengighet og autonomi." I : Ruyter, Knut W. og Arne Johan Vetlesen (red.) *Omsorgens tvetydighet – egenart, historie og praksis.* Gyldendal Akademisk, Oslo, s.27-40.
- Widerberg, Karin (2005): *Historien om et kvalitativt forskningsprosjekt – en alternativ lærebok.* Oslo : Universitetsforlaget.
- Zimmerman, Marc A. (1995) "Psychological Empowerment: Issues and Illustrations." I : *American Journal of community psychology*, vol.23, nr.5, s.581-599.

Intervjuguide

Åpning

Generell innledning og presentasjon

- Introduksjon med målsetting med prosjektet og fokusgruppe

Introduksjon:

Tema for prosjektet er hvordan tjenestemottakernes medvirkning og deltakelse på vesentlige livsområder ivaretas gjennom arbeidet med individuelle planer.

Dere sitter inne med en unik kunnskap som jeg er på jakt etter.

Medvirkning og deltakelse er sentrale begrep i både i tidligere, og nåværende, forskrift og veileder om individuell plan. Virksomheten har lagt vekt på dette, også i sitt planarbeid på overordnet nivå.

Fokusgruppemøtet er en forskningsmetode, hvor dere gjennom samtale og diskusjon deler deres kompetanse om hvordan medvirkningsaspektet best kan ivaretas gjennom arbeidet med de individuelle planene. Hvordan dette arbeidet evt. kan videreutvikles, kan også bli gjenstand for samtale og diskusjon i fokusgruppemøtet.

Fokusgruppen er strukturert med spørsmål til diskusjon. Jeg vil styre dialogen og kan også bryte inn. Det er ønskelig at samtlige deltar. Dere vil derfor alle sammen bli utfordret til å svare på spørsmålene. Dere kan også stille hverandre spørsmål underveis. Det er greit om dere vil bli hoppet over på en runde rundt bordet, men dere kan da godt komme tilbake når runden er tatt. Vi vil benytte både post-it-lapper og store ark for å visualisere noen av tankene dere kommer med underveis. Dere vil også få utdelt en oversikt over de vesentlige livsområdene som ligger i malen for individuell plan. Dere vil bli bedt om å kort konkretisere hva dere forstår ligger i disse livsområdene.

Møtet vil bli tatt opp på minidisc, som vil bli oppbevart i låsbart skap og slettet så snart prosjektet er ferdig, senest 30.juni 2006. Opptakene blir oppbevart i låsbart skap. Utsagn kan bli benyttet i presentasjonsmateriell og hovedfagsoppgaven min.

Fokusmøtet vil vare 1,5 timer.

Dere vil bli bedt om å undertegne en samtykkeerklæring.

Introduksjon

1. Individuell plan og medvirkning
  - Hvorfor sa dere ja til å bli med på denne fokusgruppen? Svar kort!
  - Hvilken innføring/opplæring har dere fått om IP?
  - Hva var nyttig og hva savnet dere i opplæringen?
  - Hva tenker dere på og hvordan vil dere forklare medvirkning og deltakelse?
  - Kan dere sette opp noen stikkord/assosiasjoner om deltakelse og medvirkning, tre om medvirkning og tre om deltakelse – skriv det om dere mener det er det samme. (Limes opp på flip-over. Sorteres i områder som har med kommunikasjon/relasjon og "resten" – Se hvilke livsområder som dukker opp.)

Overgang

2. Individuell plan som arbeidsverktøy, (kort og generelt)
  - Hvilke erfaringer har dere med IP?
  - Hvordan vurderer dere IP som arbeidsverktøy mht. medvirkning og deltakelse?

Nøkkelsspørsmål

3. Arbeidsprosessen med IP og vesentlige livsområder
  - Hvordan arbeider dere med tjenestemottakerne for å sikre ivaretagelse av medvirkning og innflytelse i arbeidet med IP?
  - Hvordan vurderer dere om medvirkning og deltakelse ivaretas i samarbeid med brukerne?
  - Dokumenterer dere medvirkning og deltakelse skriftlig i de IP-ene og i tilfelle hvordan?
  - Gi et eksempel på en hendelse som illustrerer deltakelse og medvirkning.
  - Hvilket potensiale ligger det for forbedring mht. medvirkning og deltakelse?
  - Velg tre! – (Skrives på gule lapper)
  - Hva må gjøres for å forbedre disse prosessene?
  - Hva er de viktigste hindringene for brukernes medvirkning?
  - Er det motsetninger mellom dere som ansatte og brukernes muligheter for medvirkning? (Er dere villige til å gi opp egen kontroll for at brukernes skal få mer kontroll.) Er det situasjoner hvor de ansatte må overstyre brukernes medvirkning – eller sette brukernes medvirkning til side. Finnes det muligheter for at det kan endres. Beskriv disse mulighetene.
  - Hva er det i relasjonen mellom deg og bruker som kan endres for å bidra til større grad av medvirkning for brukeren?
  - Det er definert noen livsområder i malen for individuell plan. Jeg vil be dere ta med dette arket og prøver å si noe kort om hva dere legger i hvert område. Hva vil det si å ..... ?
  - Er det andre vesentlige livsområder dere tenker burde vært med? I tilfelle hvilke? (Ser dere noe på de gule lappene som burde vært med?)
  - Trenger dere beslutninger eller er det organisatoriske endringer som vil bidra til å forbedre arbeidsprosessene mht. medvirkning?
  - Hvordan kan dere bidra til å ytterligere øke den enkeltes innflytelse og deltakelse i eget liv?
  - Hvis det var én ting du kunne si til ledelsen som sterkt ville bidra til økt medvirkning – hva ville det være? (Du blir stående fast i heisen med .... – og kan fortelle ..... én ting som sterkt ville bidra til økt medvirkning i virksomheten - hva vil du fortelle.....?)

Avslutning

4. Oppsummering

Nå har jeg stilt de spørsmålene jeg ville stille dere.

  - Har dere noe å tilføye?
  - Er det noe vi har glemt?
  - Er det noe annet vi bør diskutere?
  - Har dere noen råd til meg foran det neste fokusgruppeintervjuet?

Hilde Kari Maugesten
Nesveien 5
3133 DUKEN

Oslo, 29.08.06

Til mine informanter

Informasjon og forespørsel om deltakelse i fokusgruppemøte

Jeg er i gang med en hovedfagsoppgave ved Universitet i Oslo. Tema for oppgaven er hvordan tjenestemottakernes medvikning og deltakelse på vesentlige livsområder ivaretas gjennom arbeidet med individuelle planer.

Hensikten med fokusgruppen er at dere gjennom samtale og diskusjon deler deres kompetanse om hvordan medvirkningsaspektet best kan ivaretas gjennom deres arbeid med de individuelle planene.

Fokusgruppemøtet vil bli gjennomført onsdag 6.september kl. 13.00-14.30 i 1. etasje på ..... Alle opplysninger som fremkommer blir behandlet konfidensielt. I det skriftlige materialet vil informantene være anonymisert. Av praktiske hensyn ønsker jeg å gjøre opptak av intervjuene. Minidiscene vil bli oppbevart i låsbart skap og slettes så snart prosjektet er ferdig, senest 30. juni 2007. Intervjuer med eventuelle døve medarbeidere kvalitetssikres med bruk av tolk under intervjuet.

Deltakelse er frivillig. Du kan når som helst i prosessen trekke deg og få dine data slettet.

Resultatene vil bli presentert for dere i løpet av høsten, og materialet vil bli benyttet i hovedfagsoppgaven min.

Vær snill å skriv under samtykkeerklæringen nederst på dette brevet og ta det med til fokusgruppemøtet.

Beste hilsen

Hilde Kari Maugesten

Samtykkeerklæring:

Jeg er kjent med at deltakelse i fokusgruppemøtet er frivillig, og at jeg når som helst kan be om å få slettet de opplysningene som er registrert avgitt av meg.

Jeg samtykker med dette i deltakelse i prosjektet.

_____ den ____/____, 2006 _____
underskrift av informant